

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ABDULKÂHİR EL-CURCÂNÎ'NİN EL-MİFTÂH FÎ'S-
SARF ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ**

BÜNYAMİN ORTA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Bingöl – 2018

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ABDULKÂHİR EL-CURCÂNÎ'NİN EL-MİFTÂH FÎ'S-
SARF ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

BÜNYAMİN ORTA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Bingöl – 2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	V
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
ŞEKİL LİSTESİ.....	XII

GİRİŞ

ABDULKÂHİR EL-CURCÂNÎ

1. Hayatı	1
2. İlmî Şahsiyeti	2
2.1. Eserleri.....	13
2.1.1. Belâgat	13
2.1.2. Nahiv-Sarf.....	13
2.1.3. Kur'an İlimleri	16
2.1.4. Diğer Alanlar	17
2.2. Hocaları	18
2.3. Öğrencileri.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

CURCÂNÎ VE *EL-MİFTÂH FÎ'S-SARF* ADLI ESERİ

1. Curcânî'nin Sarf İlmindeki Yeri	21
2. Eser Hakkında Genel Bilgiler	22
2.1. İsmi	23
2.2. İçeriği.....	23
2.3. Amacı	24
2.4. Kullanılan Kavramlar	25
2.4.1. el-Kalbu'l-mustevî (القلب المستوي).....	25
2.4.2. et-Temsîl (التمثيل)	25
2.4.3. el-Munşe'ibe (المنشعة).....	26

2.4.4. Bâbu'l-Muğâlebe (باب المغالبة)	26
2.4.5. Hades (حدث), Hadesân (حدثان), İsmu ma'na (اسم معنى)	26
2.4.6. el-İştikâk (الاشتقاق)	26
2.4.7. Lugatun mutedâhile (لغة متداخلة)	27
2.4.8. el-Ket'u (القطع)	27
2.4.9. en-Nebr (النبر)	27
2.4.10. el-Hemz (الهمز)	28
3. Eserde İzlenen Metodlar	28
3.1. İfade Türleri	28
3.1.1. İcâz	29
3.1.2. İtnâb	32
3.1.3. Musâvât	35
3.2. İstidlâl Yöntemleri	36
3.2.1. Semâ	37
3.2.1.1. Kur'an-ı Kerim	37
3.2.1.2. Arap Sözlere	41
3.2.2. İcmâ	46
3.2.3. Kıyas	47
3.2.4. İstishâb	51
3.2.5. İllet (Gerekçe) Ve İllet Çeşitleri	52
3.2.5.1. İstiskâl	53
3.2.5.1.1. Kesretu'l-ist'imâl	55
3.2.5.1.2. İctimâ'u'l-hemzeteyn	55
3.2.5.1.3. İctimâ'ul'l-vaveyn	56
3.2.5.1.4. İzâletu tevâli'l-kesrât	57
3.2.5.1.5. İtbâ'	57
3.2.5.2. Tahfif	58
3.2.5.3. İltikâu's-sâkineyn	61
3.2.5.4. İhtirâz 'ani'l-iltibâs	65
3.2.5.5. Semâ	66

3.2.5.6. Fasl.....	67
3.2.5.7. Hareke Ve Sukûn.....	68
4. Eserde Kullanılan Örnekler	73
4.1. Örneklerin Yapısı	73
4.2. Örnek Verme Tarzı.....	74
4.3. Örneklerin Oranı.....	75
4.4. Örneklerle Dair Açıklama	76
4.5. Şâz Örnekler	76
4.6. Nâdir-Kalîl (Az) Kullanılan Örnekler	78
4.7. Asıllara Değınmesi	79
5. Diğer Konular.....	80
5.1. İstitrâd.....	81
5.1.1. Nahiv Konularına Değınme	81
5.1.2. Hatalı Kullanımları Belirtme	82
5.1.3. Kelime Anlamını Verme.....	83
5.2. İhtilafa Değınme.....	84
5.2.1. Şahıs İsmi Verme.....	85
5.2.2. Kabile İsmi Verme.....	85
5.2.3. Kapalı (İsimsiz) Verme.....	86

İKİNCİ BÖLÜM

ESER HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME

1. Eserin Olumlu Yönleri.....	88
1.1. İsimlerin Yapısı	88
1.2. Fillerin Yapısı.....	88
1.3. Fiilerin Manası	89
1.4. Masterların Yapısı	89
1.5. Ziyâde	89
1.6. İbdâl.....	90
1.7. Hazf	90
1.8. ‘Uked	90
1.9. Tanımlar	91
1.10. Örnekler.....	91
2. Eserin Olumsuz Yönleri	92

2.1. Vasil Hemzesi.....	92
2.2. Fiil Çekimleri	92
2.3. Lâzım-Muteaddî Filler	93
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ	103

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *ABDULKÂHİR EL-CURCÂNÎ'NİN EL-MİFTÂH FÎ'S-SARF ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2018

İmza

Bünyamin ORTA

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Öğrencinin Adı Soyadı] tarafından hazırlanan *[Tezin Adı]* başlıklı bu çalışma, *[Savunma Sınavı Tarihi]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *[Anabilim Dalının Adı]* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan: **İmza:**

Danışman : **İmza:**

Üye : **İmza:**

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Dil, insanların birbirleriyle iletişim kurmada, duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarmada kullanmış oldukları en önemli araçtır. Her sanat dalının muhatabına ulaşmak için kullandığı bir iletişim aracı; dili vardır. Edebiyatın dili de sözdür. Dolayısıyla bir dilin değişime uğramadan muhafaza edilmesi, o toplum arasında iletişimin sağlıklı bir şekilde icra edilmesine katkı sunacaktır. Bu bağlamda bir toplumun dilini koruması elzemdir.

Arapça, yaşayan dünya dilleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Gerek insanlar arasındaki kullanım yaygınlığı, gerek Müslümanlar nezdinde kendisine atfedilen değer ve üzerinde yapılan çalışma ve incelemeler, bunun bir kanıtı niteliğindedir. Arapça, insanlar arasında bir iletişim dili olmaktan öte, Müslümanlar için din, ibadet ve risâlet dilidir. Bu bakımdan Arapça, sıradan bir dil değildir.

İslam ümmetinin dağılıp parçalanmasının temel nedeni, risalet mirası olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerin hayattan uzak tutulması ve yanlış beyan edilmesidir. İslam dininin temel yapısını oluşturan bu iki mirasın, gerektiği gibi anlaşılmamasının birçok nedeni olmakla beraber, en önemli nedenlerinden biri de saf ve berrak olan Arapçanın güzel bir şekilde öğrenilip tetkik edilmemesidir. Bu nedenle özellikle Müslümanların Arapçayı kendilerinden ayırlamaz bir değer telakki edip o doğrultuda hareket etmelidirler.

Cahiliye döneminde Arap dili ve edebiyatı, şiir vb. edebi faaliyetlerle üst seviye ulaşmıştı. Bu faaliyetler, Arapçanın korunmasında en önemli etkenlerdendi. Bunun yanında söz konusu dönemde dil yapısını tahrif edecek etkenler azınlıktaydı. İslamın gelişiyle birlikte Arap dilinin gelişimi, Kur'an-ı Kerim ile devam etti. Sonraki dönemlerde ise İslam toplumunun fetihlerle genişlemesi sonucunda yabancıların İslam'la tanışması, birçok alanda olduğu gibi dil alanında da birçok sorunu beraberinde getirdi. Arapçanın yapısını koruma adına yapılan en önemli faaliyetlerden biri de Arap dil bilgisi alanındaki telif çalışmalarıdır. Bu telif çalışmalarının temel yapı taşlarından birisi de sarf ilmidir.

Nahiv alanında “üstat” olan Abdulkâhir el-Curcânî, asıl ilmi şöhretine, belâgat alanında ulaşmıştır. Fakat bu durum, Curcânî'nin sarf ilminde geri kaldığı anlamına gelmez. Nitekim sarf ilmiyle ilgili, kendisine ait metin, şerh mahiyetinde bazı eserlere ulaşmak mümkündür. Bu eserlerden biri de *el-Miftâh fi's-sarf* adlı

eseridir. Eser, sarf ilminin temel bazı konularını içermekle beraber, bir metin kitabına göre ilgili bazı eserlerde bulunmayan önemli konulara da temas etmektedir. Bu bağlamda eser, özellikle yeni başlayanlar için küçümsenmeyecek bir değere sahiptir. Dolayısıyla Curcânî ve söz konusu eseri, incelenmeye değer bir mahiyettedir. Bu minvalde ele alınan ilgili çalışma, giriş bölümünde Curcânî'nin hayatı ve ilmi konumu, birinci bölümde Curcânî'nin sarf ilmindeki yeri ve eserin metodolojik yönden incelenmesi, ikinci bölümde de genel bir değerlendirme şeklinde tanıtılmaktadır.

İnsan, hata ve eksiklerle iç içe olan bir varlıktır. Bugün savunduğu bir fikri, yarın çok rahat bir şekilde değiştirebilmektedir. Fakat bu durum, insanı hakikat arayışı peşinde koşmasından geri bırakmamalı, “*Tamamı elde edilemeyenin tümü terk edilmez*” kaidesine hareket etmelidir. Klasik ulemanın yaptığı gibi, ilim miracına bir merdiven basamağı katmak her ilim yolcusunun hedefi olmalıdır. Bu çerçevede rehberlik ve katkılarından ötürü başta değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Husan ASWAD, çalışmayı olgunlaştıran diğer tüm hocalara, mevcut ilmi seviyeye ulaşmamı sağlayan tüm hocalarıma ve bu süreçte yeterince ilgilenmediğim halde sabır gösteren aileme teşekkür ederim.

Bünyamin ORTA

BİNGÖL-2018

ÖZET

Tezin Başlığı : ABDULKÂHİR EL-CURCÂNÎ'NİN EL-MİFTÂH FÎ'S-SARF ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ
Tezin Yazarı : Bünyamin ORTA
Danışman :
Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Bilim Dalı : ARAP DİLİ VE EDEBİYATI
Kabul Tarihi :
Sayfa Sayısı : XII (ön kısım) + 104 (tez) + (ekler)
<p>İslami ilimlerde yetkin olmak isteyen kimsenin Arapça dil bilgisini iyi bir şekilde öğrenmesi gerekmektedir. Şüphesiz Arapça dil bilgisinin en önemli alanlarından biri de sarf ilmidir. Bu sahada birçok metin, şerh ve haşiye türü eserlere rastlamak mümkündür.</p> <p>Abdulkâhir el-Curcânî, Arap dili ve edebiyatında önemli bir konuma sahiptir. İlgili kaynaklar, onun daha çok belâgat ve nahiv yönüne dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Arap dili ve edebiyatı alanında incelemelerde bulunan kimselerin zihninde Curcânî'nin sarf yönü geri planda kalmaktadır. Bu bağlamda Curcânî'nin sarf ilmindeki yerine, <i>el-Miftâh fi's-sarf</i> adlı eseri üzerinden dikkat çekmek ve söz konusu eseri ilgililere tanıtmak düşüncesiyle böyle bir çalışma ortaya konmak istenmiştir.</p> <p>Giriş ve iki bölüm halinde planlanan bu çalışmanın giriş bölümünde, Curcânî'nin hayatı ve ilmi konumu çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Birinci bölümde, Curcânî'nin sarf ilmindeki yeri ve söz konusu eseri, metodolojik yönden ele alınmıştır. İkinci bölümde de eser hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.</p>
Anahtar Kelimeler: Abdulkâhir el-Curcânî, <i>el-Miftâh fi's-sarf</i> , belâgat, nahiv, sarf.

ABSTRACT

Title of the Thesis:
Author :
Supervisor :
Department :
Sub-field :
Date :

Key Words:

KISALTMALAR

v.b. : ve benzeri

b. : İbn

h. : Hicrî

bkz. : Bakınız

DİA : TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

s. : Sayfa

nşr. : Neşir

M. Ü. : Marmara Üniversitesi

thk. : Tahkîk

t.y. : Yayın Tarihi Yok

a.g.e. : Adı geçen eser

ö. : Ölüm Tarihi

y.y. : Yayın yeri yok

Yay. : Yayınevi/Yayınları

a.g.m. : Adı geçen makale

v.d. : ve diğerleri

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

s.a.s : Sallallâhu aleyhi ve sellem

ŞEKİL LİSTESİ

<u>Şekil No</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1: Curcânî'nin ilmi silsilesi.....	6

GİRİŞ

ABDULKÂHİR EL-CURCÂNÎ

1. Hayatı

Tam adı Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdîrrahman b. Muhammed el-Curcânî olan müellif, Taberistan ve Horasan arasında Hazar denizinin güneydoğusunda yer alan tarihi Curcân¹ şehrinde doğmuştur. İlgili kaynaklarda doğum tarihi ile ilgi net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak h. IV. asrın sonları ile V. asrın başlarında doğduğu söylenebilir.² Daha çok Arap dili ve belâgatı âlimi olmasıyla tanınan Curcânî,³ bütün şahsi ve ilmi hayatını, Curcân şehrinde geçirdiği belirtilmektedir. Curcânî, yaygın kanaate göre h. 471'de Curcân'da vefat etmiştir. Ancak h. 474'de de vefat ettiği söylenir.⁴

Curcânî, mütevazî bir aile ortamında büyüdü, bolluktan ve refaftan uzak; sade bir hayat sürdürdü. İlgili kaynaklarda ailesinden bahsedilmemektedir. Hatta kendisi hakkında da ayrıntılı bilgilere rastlanmamaktadır. Bu durum, onun, çoğu âlimlerin hayatında yer alan ilim yolcuğuna çıkmayıp Curcân'da kalması ve sürdürmüş olduğu hayat tarzından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü daha sonra ifade edileceği gibi âlimlerin, kendisinin ilmi konumuyla ilgili kullandığı ifadeler ve geride bıraktığı

¹ Curcân şehri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Curcân", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 131-132.

² Ahmed Matlûb, *'Abdulkâhîr el-Curcânî belâgatuhu ve nakduhu*, nşr. Vekâletü'l-matbû'ât Kuveyt, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrût 1393/1973, s. 11; Mehmet Taha Boyalık, *'Abdulkâhîr Cürçânî'nin Sözdizimi Teorisi Ve Tefsir Geleneğine Etkisi*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 1; Numan Konaklı, *'Abdulkâhîr Cürçânî'nin İ'câzü'l-Kur'an Fikrine Katkıları*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 5.

³ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde müellifin isminin tamamını vermek yerine sadece Curcânî demekle yetinilecektir.

⁴ Hayatıyla ilgili bkz. Ebu'l-Kasım (Ebu'l-Hasen) Alî b. el-Hasen b. Alî b. Ebi't-Tayyib el-Bâharzî, *Dumyetü'l-kasr ve 'usratu ehli'l-'asr*, thk. Muhammed Altuncî, Dâru'l-cil, Beyrût 1414/1993, I, s. 578-594; Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nuzhetü'l-elibâ fî tabakâti'l-udebâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kâhire, Mısır 1418/1998, s. 314; Ebu'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kâhire, Mısır, Muessetu'l-kutubi's-sekâfiyye, Beyrût, Lübnân 1406/1986, II, s. 188-190; Abdülbâkî b. Abdulmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fî terâcumî'n-nuhâti vel'-lugaviyyîn*, thk. Abdulmecîd Diyâb, Şeriketu't-tibâ'eti'l-'arabiyyeti's-su'ûdiyye, Riyâd 1406/1986, s. 188-189; Ebu Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî ed-Dârânî ed-Dımaşkî, *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*, thk. İhsân Abbas, Dâru sadır, Beyrût t.y., II, s. 369-370; Ebu Muhammed Afifuddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Suleymân el-Yâfî el-Yemenî, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibrete'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zemân*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lübnân 1417/1997, III, s. 78; Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru e'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâût-Muhammed Na'im el-'Araksûsî, Muessesetu'r-risâle, Beyrût 1405/1985, XVIII, s. 432-433.

değerli eserler, onun daha çok şöhreti hak ettiğini gösterir. Nitekim kimi kaynaklar incelendiğinde Curcânî'nin tanındığı hatta meşhur olduğu da görülür. Yine kimi kaynaklar onun hayatına hiç yer vermemektedir. Bunun yanında Curcânî'nin hayatını konu edinen kaynaklarda onun son derece dine bağlı, takvalı, verâ' ve kanaat sahibi bir kişiliğe sahip olduğu menkıbelerle anlatılmaktadır.⁵

2. İlmî Şahsiyeti

Bibliyografik türü eserler, Curcânî'nin kişisel hayatı gibi ilmi hayatına da fazla yer vermezler. Bunun sebebi daha önce de ifade ettiğimiz gibi onun ilmi hayatında Curcân şehriden çıkmaması, benimsediği hayat tarzı ve daha sonra değineceğimiz gibi sınırlı hoca veya hocalardan ders okuması gösterilebilir.

Curcânî'ye göre ilimle kıyaslanabilecek hiçbir şey yoktur. Hatta fazilet ve değerler içerisinde bile ilim gibisi yoktur. Dolayısıyla ilim her şeyden önce gelir. Çünkü iyilik ve hayır adına ne varsa ilimle elde edilir. Her şeyin zirvesi, medâr-ı iftiharî, tüm güzelliklerin anahtar ve lambası ilimdir. Dostlar ihanet ederken vefalı olan, güvenilir kimse kalmadığında güven kaynağı olan yegâne dayanak ilimdir. Curcânî'ye göre ilim, insanı hayvandan ayıran meziyettir. Tüm faaliyetlerin tekâmülü ancak ilim sancağıyla olur. Aksi takdirde kişi kınanmaya müstahaktır.⁶

Fars asıllı⁷ olan Curcânî, eserlerinde hep Arap dilini kullanmıştır. Curcânî, farklı hocalardan ders okumamasına ve ilim yolculuklarında bulunmamasına rağmen, özel bir çaba göstererek ilmi noktada kendini geliştirmiştir. Onu bu seviyeye ulaştıran en önemli etken, Sîbeveyh (ö. 180), Câhız (ö. 255) gibi kendinden önce geçen birçok büyük alimin eserlerini okumuş olması ve bu okumaları düşünerek,

⁵ Zehebî, a.g.e., XVIII, s. 433; Ebu Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî-Abdülfeftâh Muhammed el-Huluv, Dâru ihyâi'l-kutubi'l- 'arabiyye, Kâhire t.y., V, s. 149; Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısrî ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, Dâru'l-kutubi'l- 'ilmiyye, Beyrût, Lübnân t.y., I, s. 336; Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî (İbnu'l- 'îmâd) el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâût, Dâru ibn kesîr, Dimeşk, Beyrût 1410/1989, V, s. 308-309.

⁶ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-i'câz*, thk. Ebu Fehr Mahmud Muhammed Şakir, nşr. Matba'atu'l-medenî, Kâhire, Dâru'l-medenî, Cidde, Mektebetu'l-hâncî, Kâhire, Mısır 1413/1992, s. 4-5.

⁷ İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 188.

eleştirel bir tarzda icra etmesidir.⁸ Bütün bu olumsuz şartlara rağmen gerek kendi yaşadığı yerde gerekse başka bölgelerde hak ettiği ilmi bir şöhrete erişti.⁹

Curcânî, fıkıhta Şafîî, kelimada da Eşa'rî mezhebine mensubtur.¹⁰ Ancak kaynaklarda onun fikhî ilmine dair herhangi bir faaliyetinden bahsedilmemektedir. Ama kelim ilmiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu sahada bazı çalışmalarından bahsedilmektedir. Nübüvvet meselesi ile ilgili olan i'câzu'l-Kur'an konusunda "sarfe"¹¹ ve "fesahat" kavramlarına karşılık "nazım"¹² kavramını ortaya koymuş ve bunun üzerine *Delâilu'l-i'câz* adlı eserini yazmıştır.¹³ Öyle anlaşılıyor ki Curcânî, kelim ilminde veya kelim ilminin belli konularında sadece bir okuyucu olmakla kalmayıp bu alanda münazara yapabilecek, kendine özgün fikirler üretecek ve eserler telif edebilecek bir seviyeye gelmiştir. Müellifin Kur'an ilimleriyle ve tefsir ilmiyle de meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Kendisine isnat edilen eserler arasında tefsir ilmiyle ilgili bazı çalışmalar da yer almaktadır. *Şerhu'l-fâtiha*, *Dercu'd-durer fi tefsîri'l-âyî ve's-suver* gibi eserler, Curcânî'nin tefsir ve Kur'an ilimleri sahasındaki bilgisini ortaya koymaktadır. İlk eserde adından da anlaşıldığı gibi müellif, sınırlı bir Kur'an çalışması ortaya koyarken, ikinci eserde ise bütün sureleri daha çok îcâz tarzında tefsir etmektedir.¹⁴

Curcânî'nin ilim dünyasındaki şöhretli konumu daha çok Arap dili ve belâgatında kendini göstermektedir. Nitekim eserlerinin birçoğu bu saha ile ilgilidir. Bu alandaki eserleri kendisinden sonra gelenler için başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Kimi kaynaklar, onu bir "nahiv üstadı" olarak tanıtırken kimileri de onu "belâgat üstadı" olarak tanıtır. Kimileri de bu iki alanda da onu ön planda görmüş

⁸ İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 188; Matlûb, a.g.e., s. 16.

⁹ Subkî, a.g.e., V, s. 149.

¹⁰ Zehebî, a.g.e., XVIII, s. 433; Subkî, V, s. 149; Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şafîî, *Bugyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-fikr, Beyrût 1399/1979, II, s. 106.

¹¹ Sarfe: Kur'an'a nazire yapmaya yönelik gayretlere ilâhî irâde tarafından engel olunması şeklinde ifade edilen görüşün adı. Bu teori, klasik kaynaklarda Mûtezile'nin ileri gelen bilginlerinden Nazzâm (ö. 231)'a isnâd edilmiştir. Bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2015, s. 247.

¹² Nazmu'l-Kur'an: Kur'an'ın dizilişi, tertibi, sıralanışı. Kur'an'ın lafız, mana ve tertip bakımından basıcamlı olduğunu ortaya ilim dalı. Bkz. Demirci, a.g.e., s. 229. Curcân î, bu özelliklerin terkipte, başka bir deyişle cümle tekniğinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdulkâhîr el-Curcânî", *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 247.

¹³ Bkz. Hacımüftüoğlu, "Abdulkâhîr el-Curcânî", I, s. 247.

¹⁴ Zehebî, a.g.e., XVIII, s. 433; Dâvûdî, a.g.e., I, s. 337; İbnu'l-İmâd, a.g.e., V, s. 309; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, Muessesetu't-târîhi'l-'arabî, y.y., t.y., I, s. 745; Abdulkâhîr el-Curcânî, *Dercu'd-durer fi tefsîri'l-âyî ve's-suver*, thk. Velîd b. Ahmed b. Sâlih el-Huseyn-İyad Abdüllatîf el-Kaysî, Mecelletu'l-hikme, Manchester, Britanya 1429/2008, I, s. 51-55.

ve ‘‘nahiv ve belâgatı üstadı’’ şeklinde tanıtmıştır.¹⁵ Aslında doğru olan tanımlama da budur. Çünkü Curcânî'nin çalışmalarını incelediğimizde onun her iki alana dair kıymetli eserler telif ettiğini görürüz. Dolayısıyla Curcânî için ‘‘Arap dili ve belâgatı üstadı’’ şeklinde kapsamlı bir unvan kullanabiliriz.

Curcânî, nahiv ilmini Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377)'nin yeğeni olan hocası Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Abdulvâris el-Fârisî (ö. 421)'den aldı. Nahiv ilminde de diğer ilimler gibi başka hocasının olmadığı görüşü daha yaygındır.¹⁶ Curcânî, قال شيخنا رحمه الله, وأنشدنا شيخنا رحمه الله, وحكى شيخنا رحمه الله gibi ifadeleri, zikrettiğimiz hocası için kullandığı fikri daha yaygındır.¹⁷ Curcânî'nin hocası olan Ebû'l-Huseyn el-Fârisî, dayısı Ebû Ali el-Fârisî ile olan akrabalığı yanında öğrenci-hoca ilişkisi şeklinde bir bağa sahiptir.¹⁸ Dolayısıyla Curcânî'nin, hocası Ebû'l-Huseyn el-Fârisî kanalıyla Ebû Ali el-Fârisî'nin fikirlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim Curcânî, eserlerinde zaman zaman kendisine ما أنشده الشيخ أبو علي gibi ifadeler kullanarak Ebû Ali el-Fârisî'ye atıflarda bulunur.¹⁹ Bunun yanında Curcânî'nin özellikle de nahiv alanında ondan etkilendiğini söyleyebiliriz. Çünkü Curcânî'nin, Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh* adlı eseri üzerine yaklaşık 30 ciltlik *el-Mugnî fi şerhi'l-izâh*, adlı eseri yazması, sonra da bu kitabı (kimilerine göre) *el-Muktesid fi şerhi'l-izâh*, adıyla ve *el-İzâh* eserini *el-İcâz* adıyla ihtisâr²⁰ etmesi şeklindeki birçok çalışması bunu destekler mahiyettedir. Bu bağlamda Curcânî'nin, başta hocası ve kendisinden nakillerde bulunacak hatta eserleri üzerinde farklı şekillerde çalışmalarda bulunacak seviyede Ebû Ali el-Fârisî'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Bunun yanında Curcânî'nin

¹⁵ Kutubî, a.g.e., II, s. 369; Enbârî, a.g.e., s. 314; İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 188; Subkî, a.g.e., V, s. 149; Suyûtî, a.g.e., II, s. 106.

¹⁶ İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 188; Enbârî, a.g.e., s. 314; Subkî, a.g.e., V, s. 149; Suyûtî, a.g.e., II, s. 106.

¹⁷ Matlûb, a.g.e., s. 16.

¹⁸ Ebu Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-udebâ İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrût, Lubnân 1993, VI, s. 2523.

¹⁹ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâil*, s. 204, 328, 373; Abdulkâhir el-Curcânî, *Esrâru'l-belâga*, thk. Ebû Fehr Mahmud Muhammed Şakir, nşr. Dâru'l-medenî, Cidde, Matbaatu'l-medenî, Kâhire, Mısır 1412/1991, s. 306, 355, 419.

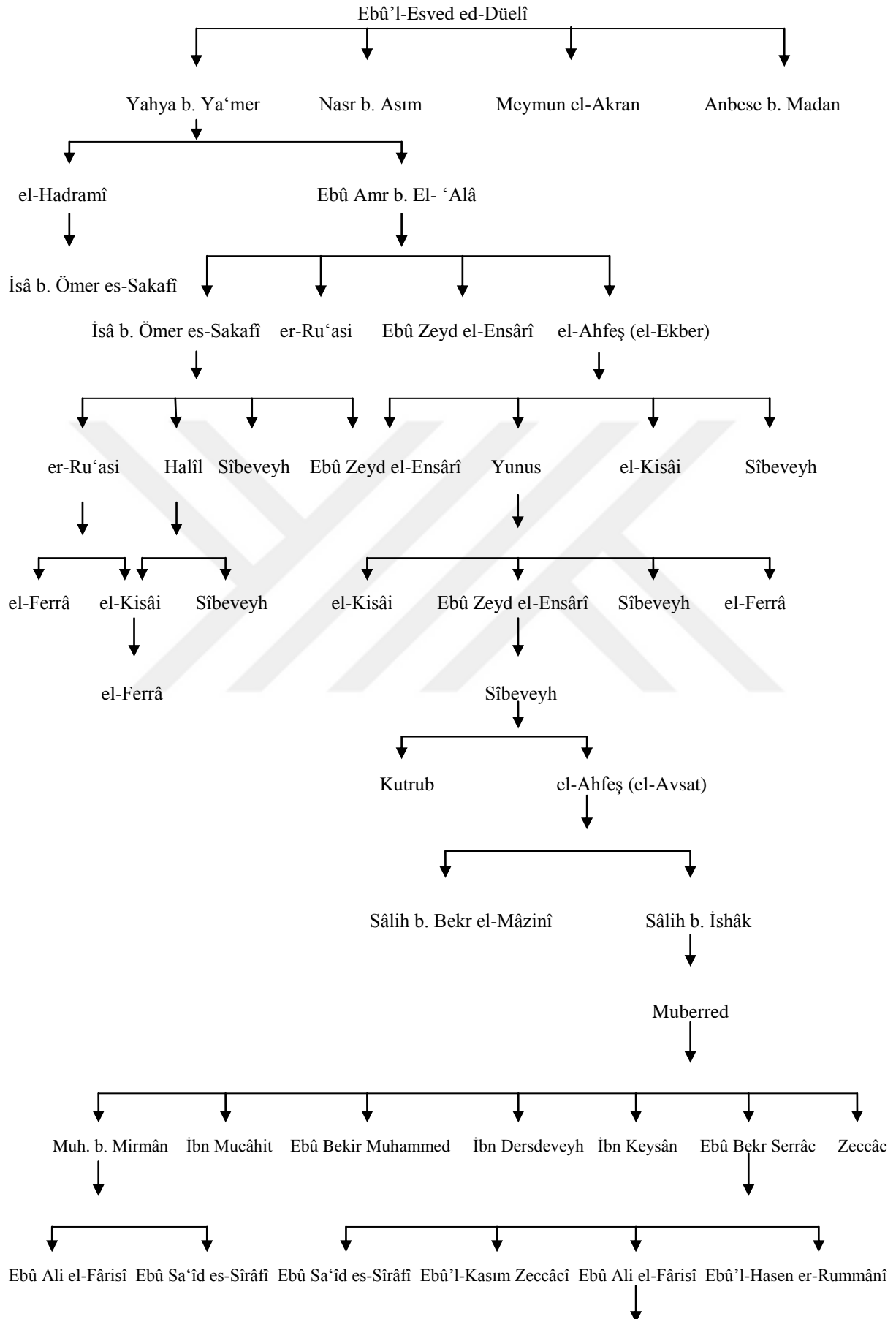
²⁰ Enbârî, a.g.e., s. 314; İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 188; Çelebî, a.g.e., I, s. 212.

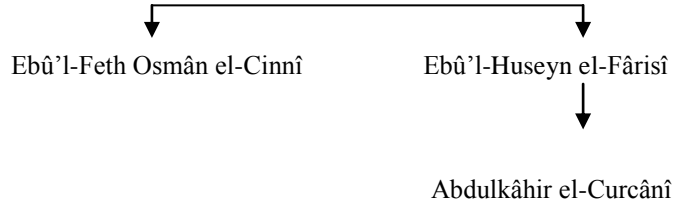
hocasından Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Îzâh* adlı eserini ders olarak okuduğu da nakledilir.²¹

Curcânî'nin, kendinden önceki gramercilerden etkilendiği muhakkaktır. Ayrıca ilimlerdeki silsile geleneğine Curcânî adına gramerde de rastlıyoruz. Dolayısıyla Curcânî'nin de ilmi silsileden mahrum olmadığını söyleyebiliriz. Bu silsileye bir çizelge halinde göz atabiliriz.

²¹ Velîd Muhammed Murâd, *Nazeriyyetu 'n-nazm ve kîmetuhe 'l- 'ilmiyye fi 'd-dirâsâti 'l-lugaviyye 'inde 'Abdulkâhir el-Curcânî*, Dâru'l-fikr, Dimeşk, Suriye 1403/1983, s. 48.

Şekil 1.1: Curcânî'nin ilmi silsilesi

Söz konusu çizelge²² de görüldüğü şekilde Curcânî'nin tek kanal ile de olsa ilmi bir silsileye sahiptir. Söz konusu kaynaklar Curcânî'yi tanıtırken nahiv yönüyle ilgili hocası ve Ebû Ali el-Fârsî dışında başka bilgilere pek yer vermezler. Ancak çizelgede olduğu gibi aslında Curcânî'nin Sîbeveyh, Muberrred (ö. 286), Ahfeş (ö. 215), Zeccâc (ö. 311), ve İbn Serrâc (ö. 316) gibi kendinden önceki nahiv alimlerinden bir şekilde etkilendiği ve onlarla ilmi bir bağa sahip olduğu görülmektedir.²³ Curcânî'nin ilim silsilesindeki Ebû Ali el-Fârisî'nin Basra dil ekolünden²⁴ olması Curcânî'nin Basra ekolünü benimsemesinde etki ettiği söylenebilir.

Curcânî'nin çok yönlü bir alim olduğu söylenebilir. Ancak daha çok ön plana çıktığı dar bir alan zikredilecek olursa, kendisinin belagâta zirvede yer aldığı söylenebilir. Bu haklı şöhret onu belâgatta üstad konumuna taşımıştır. Kimileri onun için “Arap dili ve beyân ilminin üstadı”, “me‘ânî ilmini ilk tedvin eden”, “me‘ânî ve beyân ilmini ilk istinbat (çıkarımda bulunmak) eden”²⁵ şeklinde ifadeler kullanmış ve onu bu alanın zirvesinde görmüştür. Bunun yanında bazı kaynaklar da onun belâgat yönüne pek dikkat çekmemiş ve bu alanda meşhur olan *Delâilu'l-i‘câz* ve *Esrâru'l-belâga* adlı eserlerini zikretmemiş, buna mukabil onun nahiv ve Kur’an ilimleri alanındaki faaliyetlerine dikkat çekmiştir.²⁶ Curcânî'yi belâgat ilmini öğrenmeye ve bu alanda yoğunlaşmasına sevk eden en önemli etkenlerden biri de i‘câzu'l-Kur’an fikridir denilebilir. Curcânî, Kur’an’ın i‘câzı için ileri sürülen sarfe gibi teorileri benimsememiş ve buna karşılık nazım teorisini ileri sürmüştür.²⁷

²² Çizelge için bkz. Konaklı, a.g.e., s. 10.

²³ Fuâd Ali Muhaymir, *Felsefetu ‘Abdulkâhir el-Curcânî en-nahviyye fi delâili'l-‘icâz*, Dâru’s-sekâfe, y.y., t.y., s. 14; Matlûb, a.g.e., s. 16.

²⁴ Mehmet Reşit Özbalkıç, “Ebû Ali el-Fârisî” *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 88.

²⁵ Ebu’t-Tâhir Meccuddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fi terâcimi eimmeti'n-nahvi ve'l-luga*, thk. Muhammed el-Mısırî, Dâru sa‘du’d-dîn, Dimeşk 1421/2000, s. 186; Yemânî, a.g.e., s. 188; Suyûtî, a.g.e., II, s. 106.

²⁶ Bkz. Matlûb, a.g.e., s. 19.

²⁷ Ahmed Ahmed Bedevî, *‘Abdulkâhir el-Curcânî ve cuhûduhu fi'l-belâgati'l-‘arabiyye*, Dâru mısır, Kâhire 1962, s. 78-79.

Curcânî, belâgat, beyân ve özellikle nazım teorisini nahiv ilkeleri üzerine inşa etmiştir.²⁸

Curcânî'ye göre beyân gibi temeli sağlam, sahası geniş, her yönüyle faydalı olan bir ilim yoktur. Beyândan yoksun bir dil, dilin tüm incelik ve zarafetinden yoksun demektir. Bunun yanında bu ilmin sayılamayacak kadar birçok faydası mevcuttur. Curcânî, bu kadar değerli bir ilmin hak ettiği değeri bulmayıp deyim yerindeyse zulme uğraması, bu ilmin basitleştirilerek sadece şekilsel bir tarzda değerlendirilmesi şeklindeki yorumlardan son derece rahatsızlık duymuştur. Böyle kimselerin, aslında bu ilmin inceliklerini kavrayamadığını, bunun sonucunda da bu ilmi öğrenmeye çalışmadığını, kendileriyle bu ilmin arasına bir engel koyduğunu, bu ilmin kaynağı olan şiir ve nahiv ilmiyle meşgul olmayı boş şeylerle uğraşmaktan ibaret gördüğünü ifade eder. Tüm bu eleştirilere rağmen aslında Kur'an'ın i'câz ve fesâhatını anlamanın yolu, şiir ve beyândan geçer.²⁹ Curcânî, bu feryatlarıyla aslında döneminin ve ya yaşadığı bölgedeki ilim ehlinin durumunu, Arap dili ve belâgatı, edebiyata karşı takınan tutumu, kendi gözlemleriyle bizlere aktarmaktadır. Curcânî, bu olumsuz tavırlarda bulunanları açıkça zikretmese de bunların fıkıhçılar olması ihtimali ağır basmaktadır.³⁰ Curcânî, dil çalışmaları (özelde de belâgat ve edebiyat) ile meşgul olmayı Kur'an'ın anlaşılmasına ve i'câzına katkı sunduğunu düşünmüş olmalı ki kendini bu alana vakfetmiştir.

Curcânî'nin belâgata dair en önemli faaliyetleri, *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga* adlı eserlerde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu eserler sonrakilerde derin izler bırakmış ve referans kaynakları olmuşlardır. Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968)'nin “*O (Curcânî)'nun Esrâru'l-belâga ve Delâilu'l-i'câz eserleri dışında hiçbir eseri olmazsa bile bu, şeref ve iftihar olarak ona yeter.*”³¹ sözü, söz konusu eserlerin ve müellifin konumunu gösterir niteliktedir. Curcânî *Delâilu'l-i'câz* eserinde başlıca şu konulara değinir: Kur'an'ın i'câzının sarfe teorisinde olmadığını, aksine Kur'an'ın belâgat ve fesâhatında olduğunu belirterek sarfe teorisini çürütmeye çalışır. İlmin konumu, beyân, şiir, nahiv, fesâhat ve belâgat konularını ele alır ve bunlara dair fikirlerini söyler. Çeşitli belâgat konularını işler. Kitabı, zevk-i selîm ve zevk-i

²⁸ Bedevî, a.g.e., s. 8.

²⁹ Bkz. Abdulkâhîr el-Curcânî, *Delâil*, s. 5-8.

³⁰ Bedevî, a.g.e., s. 23.

³¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân 1405/1985, I, s. 160.

selîmin belâgatı anlamadaki önemiyle bitirir.³² Aslında Curcânî'nin bu eserdeki temel hedefi, Kur'an'ın mucizeliğinin sarfe teorisinde değil de nazım teorisinde olduğunu ispatlamaktır.³³ Dolayısıyla Curcânî'in bu eserini telif etmedeki amacı, dil çalışmasından öte dinin yapısını ve kaynaklarını koruma isteğidir. Öte yandan Curcânî, bu çalışmayla dil ve edebiyata karşı olumsuz tavır takınanlara adeta cevap vermektedir. Ayrıca eserin etkileri, Zemahşerî (ö. 538)'nin *el-Keşşâf*, Sekkâkî (ö. 626)'nin *Miftâhu'l-'ulûm*, Râzî (ö. 606)'nin *Î'câzu'l-kur'an*, adlı eserlerinde, Kazvîni (ö. 739)'nin *Telhîs* adlı eserinin şerhlerinde ve daha birçok kimsenin çalışmalarında görülür.³⁴ Curcânî, *Esrâru'l-belâga* adlı eserinde ise belâgat konularını ele alır. Curcânî, *Delâilu'l-i'câz* eserinde kısmen belâgata dair konuları ele alması yanında bu eserinde ise sadece belâgat amacını taşımıştır. Eserin girişinde lafız ve manayı ele alır. Eserde beyân konularıyla birlikte bedî' konularını da ele alır.³⁵

Şiirin belâgattaki yeri çok önemlidir. Çünkü edebiyatın zirvesi, şiiirdir. Bundan ötürü, Curcânî'ye göre belâgat, kendini şiiirde gösterir. Dolayısıyla kendisi, şiiirden belâgata dair birçok çıkarımda bulunmuştur. Curcânî, şiiire olan bu bakışından ötürü, şiiire mesafeli olanlara karşı olumsuz bir tavır beslemiştir.³⁶

Curcânî'nin belâgattaki konumu, nahivden çok farklı ve daha üst düzeydedir. Yapılan birçok yorum, Curcânî'in nahiv üstadı unvanını almasının sebebi, onun nahiv ilminde yeni bir şey ortaya koyduğu için değil, var olanı değerlendirmesi, şerh ve ihtisar şeklinde çalışmalarda bulunması, nahiv ilmini belâgat ve eleştiriye katkı sağlayacak şekilde ele alması şeklindedir.³⁷ Ama belâgatta, gramerin aksine bir kurucu ve üstadlık görevinde bulunmuştur. Derin tefekkür ve analizleriyle bu ilmin birçok kapalı, anlaşılması güç meselelerini vuzuha kavuşturmuş ve kendinden sonra gelen birçoğuna rehberlik ve kaynaklık etmiştir.³⁸

Belâgat ilminin alt dalları olan me'ânî, beyân ve bedî' konuları, Curcânî'nin dönemine kadar tam manasıyla oturmuş değildi.³⁹ Ancak Curcânî'nin bu anlamda

³² Bkz. Bedevî, a.g.e., s. 51-65; Matlûb, a.g.e., s. 34-37.

³³ Bkz. Hacımüftüoğlu, "Abdulkâhir el-Curcânî", I, s. 247; Matlûb, a.g.e., s. 34.

³⁴ Murâd, a.g.e., s. 54.

³⁵ Bedevî, a.g.e., s. 65-67; Matlûb, a.g.e., s. 37-40.

³⁶ Bedevî, a.g.e., s. 62.

³⁷ Bedevî, a.g.e., s. 78.

³⁸ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Târihu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rîfu biricâlihâ*, Şeriketu mektebeti ve matba'ati mustafâ el-bâbî el-halebî ve evlâdihî bimisr, Kâhire 1369/1950, s. 100.

³⁹ Şevkî Zayf, *el-Belâga Tatavvurun ve târihun*, Dâru'l-me'ârif, Kâhire 1965, s. 160.

birçok faaliyette bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü söz konusu eserleriyle bu konuları ele almış ve sonrakilerde bu anlamda bir iz bırakmıştır. Dolayısıyla Curcânî, belâgat tarihinin temel yapı taşlarından. Daha önce ifade ettiğimiz gibi çok yönlü bir alim olan Curcânî'nin belâgattaki yeri ayrıdır. Çünkü bu alanda bir takım yeniliklere imza atmış ve izlenir olmuştur.

Edebiyat, özelde de şiir, Curcânî'nin hayatında önemli bir yer edinmektedir. Curcânî, şiire çok önem vermiş ve bu alanda birçok okumalarda bulunmuştur. Nitekim edebiyat ve şiir türü eserlere atıf yaptığı bilinmektedir. Mutenebbî (ö. 354), Buhturî (ö. 284), Ebû Temmâm (ö. 231)'a ait şiirleri, *el-Muhtâr min devâvîni'l-mutenebbî ve'l-buhturî ve ebî temmâm*⁴⁰ adıyla bir araya getirmesi, onun şiire verdiği önemi gösterir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Curcânî'ye göre şiir, belâgatın kaynağıdır. Dolayısıyla belâgatın tezahürü şiirde daha çok kendini gösterir. Bundan dolayı kendisi şiire sık sık başvurur. Nitekim *Delâilu'l-i'câz* eserinde Kur'an-ı Kerim'le şiire aynı oranda başvurur.⁴¹ Curcânî, şiirin belâgattaki yerini düşünmüş olmalı ki, mevcut dönemin şiire karşı olan olumsuz tutumunu eleştirmiştir. Hatta *Delâilu'l-i'câz* eserinde geniş bir şekilde, şiire karşı mesafeli duran ve şiiri eleştirenlere karşı çıkmış, söz konusu eserde özel bir bölüm ayırarak, şiire karşı ileri sürdükleri gerekçeleri zikredip bunlara cevap vermeye çalışmıştır.⁴²

Curcânî, bir şair olmasa da azımsanmayacak derecede şiir çalışmalarında bulunmuştur. Nitekim İbnu'l-Kiftî (ö. 646), onun sadece bulunduğu dönemle ilgili ve dönemin insanlarını kınayan birçok şiirinin olduğunu söyler.⁴³ Dolayısıyla kendisi, şiire olan bağlılığından olsa gerek birçok şiir îrâd etmiştir. Ancak bunları, eser şeklinde telif ettiği bilgisine rastlanılmamıştır.

Şiirlerinde birçok tema işlenmektedir. Öyle anlaşıyor ki kendisi oturduğu yerde şiir yazmayıp, daha çok yaşamış olduğu veya çevresinde cereyan eden durumları, içten ve duygu yüklü bir şekilde dizelemiştir. Curcânî, şiirlerinde yaşadığı dönemin ilme olan ilgisizliğinden, cehaletin değer görmesinden ve ilmin hedefinden saptırılarak dünyalık şeylere aracı kılınmasından yakınmaktadır. Ayrıca Nizâmu'l-

⁴⁰ Bedevî, a.g.e., s. 7-8, 35.

⁴¹ Bedevî, a.g.e., s. 55.

⁴² Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâil*, s. 8-28.

⁴³ İbnu'l-Kiftî, a.g.e., II, s. 190.

mulk'ü öven, kendi karakterini yansıtan, sadık dostlar ve başka birçok konuya dair şiirleri mevcuttur.⁴⁴

Bu şiirlerden bazı şunlardır:

هَذَا زَمَانٌ لَيْسَ فِيهِ سِوَى النَّدَالَةِ وَالْجَهَالَةِ

لَمْ يَزِقْ فِيهِ صَاعِدٌ إِلَّا وَسَلَّمَهُ النَّدَالَةُ

‘‘Bu dem, mehza zillet ve cehalet demidir’’

‘‘Bu demde terakki edenin merdiveni illa zillettir.’’

أَيُّ وَقْتٍ هَذَا الَّذِي نَحْنُ فِيهِ قَدْ دَجَا بِالْقِيَاسِ وَالتَّشْبِيهِ

كُلَّمَا سَارَتْ الْعُقُولُ لِكَيْ تَقُ طَعَّ تَيْهًا تَوَعَّلَتْ فِي تَيْهِ

‘‘Nice bir demdeyiz biz! Kıyas ve teşbih ile kararmıştır.’’

‘‘Akıllar, bir çöl(şaşkınlık)ü katettikçe, bir başka çöl(şaşkınlık)e sapmaktadır.’’

كَبَّرَ عَلَى الْعِلْمِ يَا خَلِيلِي وَمِنْ إِلَى الْجَهْلِ مِثْلَ هَائِمِ

وَعَشَّ حِمَارًا نَعَشَ سَعِيدًا فَالسَّعْدُ فِي طَالِعِ النَّهَائِمِ

‘‘Ey dostum! (ölmüş) ilme tekbir getir. Bir tutkun misali cehalete yönel.’’

‘‘Bir merkep(cahil) misali yaşa, yaşarsın mesutça. Zira saadet, hayvanların bahtındadır.’’⁴⁵

Curcânî, bütün İslami ilimlerde aktif olmasa da çok yönlü bir alim olduğu kesindir. Kimi sahalarda vasat bir görünüm sergilerken kimi sahalarda da ön plana çıkmıştır. Burada kısaca buna değinmeye çalışıldı. Ancak çalışmanın içeriğinden ötürü burada Curcânî'nin sarf ilmine dair bir bilgi verilmedi. Verilen bilgiler

⁴⁴ Bkz. Yemânî, a.g.e., s. 189; Kutubî, a.g.e., II, s. 370; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 186; Suyûtî, a.g.e., II, s. 106; Dâvûdî, a.g.e., I, 336; İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 190; Bedevî, a.g.e., s. 10-11; Matlûb, a.g.e., s. 20-21.

⁴⁵ Yemânî, a.g.e., s. 189; Kutubî, a.g.e., II, s. 370; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 186; Suyûtî, a.g.e., II, s. 106; Dâvûdî, a.g.e., I, 336; İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 190; Bedevî, a.g.e., s. 10-11; Matlûb, a.g.e., s. 20-21.

çerçevesinde Curcânî, daha çok Arap dili ve belâgatı alimi şeklinde bir unvanla tanımlanabilir.

Curcânî'in ilim dünyasındaki yeri ve bu alandaki faaliyetleri tartışılmaz. Bunun için şairin,

وَلَيْسَ يَصِحُّ فِي الْأَفْهَامِ شَيْءٌ إِذَا احتَاجَ النَّهَارُ إِلَى دَلِيلٍ⁴⁶

‘‘Eğer gündüz (ün ispatı bile) bir delile ihtiyaç duyacaksa, Zihinlerinde hiçbir şey (kavrayış) kalmamış demektir.’’

dediği gibi bir kanıtı ihtiyaç yoktur. Ancak onun ilim dünyasındaki ilmi konumunu göstermek adına, burada bazı alimlerin kendisi hakkındaki değerlendirmelerine yer verilecektir.

Ebîverdî (ö. 507) onun için: ‘‘Onun gibi dil bilimcisini görmedim. Gramerde de tabî ki Abdulkâhir.’’⁴⁷

İbnu'l-Kiftî: ‘‘İ‘câzu'l-Kur'an adlı eseri, onun belâgat ilminin esaslarına olan vukûfîti bildirir.’’⁴⁸

Zehebî (ö. 748): ‘‘Arap dili üstadı, gramerci, dine bağlı olan ve ibadet ehli büyük alim.’’⁴⁹

Yâfî (ö. 768): ‘‘Me‘ânî ve beyân ilimlerindeki söylemleri, onun büyüklüğünü, araştırmacılığını, dine olan bağlılığını ve başarılılığını gösterir.’’⁵⁰

Ziriklî (ö. 1976): ‘‘Belâgat esaslarını koyan’’⁵¹ şeklinde ifadeler kullanır. Daha önce zikrettiğimiz gibi Taşkoprîzâde'nin ‘‘Onun Esrâru'l-belâga ve Delâilu'l-i‘câz eserleri dışında hiçbir eseri olmazsa bile bu, şeref ve iftihar olarak ona yeter.’’ şeklindeki sözü de onun ilmi konumunu gösterir. Bunun yanında Curcânî'nin ilmi konumu hakkında burada zikredilmeyen birçok çok söz mevcuttur.

⁴⁶ Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fi el-Kindî el-Mütenebbî, *Dîvânu'l-mutenebbî*, Dâru beyrût, Beyrût 1403/1983, s. 343.

⁴⁷ Subkî, a.g.e., V, s. 150; Dâvûdî, a.g.e., I, 336.

⁴⁸ İbnu'l-Kiftî, a.g.e., II, 189.

⁴⁹ Zehebî, a.g.e., XVIII, s. 433; Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zaglûl, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Lubnân 1405/1985, II, s. 330.

⁵⁰ Yâfî, a.g.e., III, 78.

⁵¹ Ebu Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-E'lâm Kâmûsu terâcimi li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-'arabi ve'l-musta'ribîne ve'l-musteşrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrût, Lubnân 2002, IV, s. 48.

2.1. Eserleri

Curcânî, geride birçok eser bırakmıştır. Bu eserler doğal olarak daha çok Arap dili ve belâgatına dair eserlerdir. Bunun yanında değişik alanlarda da eserleri mevcuttur. Söz konusu eserlerin bir kısmı kaybolmuş veya bize ulaşmamıştır. Burada, Curcânî'nin eserleri kesin bir ayırım yapılmamakla beraber, ilimlere göre bir tasnif yapılmaya çalışılacaktır. Bu tasnif, itibari olup bir başlık altında zikredilen bazı eserler, bir diğer başlık altında da zikredilebilir.

2.1.1. Belâgat

-Delâilu'l-i'câz: Bu eseri, birçok kimse belâgat ilmi içerisinde değerlendirmiştir. Ancak içeriği itibariyle Kur'an ilimleri başlığı altında da zikretmek mümkündür. Eserin içeriği ile ilgili öz bilgi yukarıda verilmiştir.

-Esrâru'l-belâga: Diğer eser gibi bu eser ile ilgili de öz bilgi verilmişti.

Söz konusu eserlerin Curcânî'ye aidiyetiyle ilgili bilgi daha çok sonraki dönemlere ait kaynaklarda yer almaktadır.⁵² Zikredilen her iki eser de, birçok defa çeşitli çalışmalarla basılmıştır.⁵³

2.1.2. Nahiv-Sarf

Burada, nahiv ve sarf ilimlerine dair bazı eserler iç içe olduğu için her iki ilme ait olan eserlerin, bir başlık altında verilmesi uygun görülmüştür.

-el-Muğnî: Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Îzâh* adlı eserin şerhidir. Yaklaşık 30 cilt olduğu kaydedilir. Eserin günümüze ulaşmadığı nakledilir.⁵⁴

-el-Muktesid: Kimi kaynaklara göre *el-Mugni*'nin tek cilt halindeki ihtisâridir.⁵⁵

-el-Îcâz: *el-Îzâh*'ın ihtisâridir.⁵⁶ Eserin günümüze ulaşmadığı nakledilir.⁵⁷

⁵² Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 186; Taşkôprizâde, a.g.e., I, s. 160; Çelebî, a.g.e., I, s. 83, 759; Ziriklî, a.g.e., IV, s. 49; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn Esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, Beyrût, Lubnân 1951, I, s. 606.

⁵³ Bkz. Matlûb, a.g.e., s. 33-34, 37-38; Konaklı, a.g.e., s. 20-21.

⁵⁴ Subkî, a.g.e., V, s. 150; Dâvûdî, a.g.e., I, 337; Ziriklî, a.g.e., IV, s. 49; Hacımuftüoğlu, "Abdulkâhir el-Curcânî", I, s. 248; Konaklı, a.g.e., s. 15.

⁵⁵ Çelebî, a.g.e., I, s. 212; İsmâil Paşa, a.g.e., I, s. 606; Ziriklî, a.g.e., IV, s. 49.

⁵⁶ Çelebî, a.g.e., I, s. 212; İsmâil Paşa, a.g.e., I, s. 606.

⁵⁷ Konaklı, a.g.e., s. 17.

Bu üç eserin ortak özelliği Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Îzâh* eserinin merkeze almalarıdır. Söz konusu eserler hem nahiv hem de sarf ilmi alanında değerlendirilebilir. Nitekim Çelebî (ö. 1067) *el-Îzâh*'ın 196 konuyu içerdiğini bunlardan ilk 166 konunun nahiv ilmine dair geri kalanların da sarf ilmine dair olduğunu ifade eder.⁵⁸ Kimileri *el-Muktesid* adlı eserin doğrudan *el-Îzâh*'ın 3 ciltlik şerhi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Matlûb ise *el-Muktesid*'in *el-Muğnî*'nin 3 ciltlik halinde ihtisarı olduğunu ifade eder.⁶⁰ *El-Muktesid (el-Muktesid fî şerhi'l-izâh)* eseri Kazım Bahr el-Mercân tarafından tahkik edilerek (el-Cumhuriyetu'l-irâkiyye Vizâretu's-sekâfeti ve'l-e'lâm, Dâru'r-reşîd, Bağdat 1982) 2 cilt halinde yayınlanmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde söz konusu üç eser için *el-Îzâh*'ın kısa, orta ve uzun formatlarda şerhleridir denilebilir. *el-Mutesid* eserinin doğrudan *el-Îzâh*'ın şerhi olduğunu söylemek daha isabetli görünmektedir. Çünkü eserin asıl nüshası bunu gösterir.⁶¹

el-Muğnî ve *el-Îcâz* eserlerinin baskılarıyla ilgili elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Çelebî *el-Îcâz*'ın ... الحمد لله الذي تظاهرت علينا آلاؤه... şeklinde başladığını söylemesi onun eseri gördüğü kuvvetle muhtemeldir.⁶²

-el-Muktesid fî şerhi't-tekmile: Kaynaklarda bu adla Curcânî'nin herhangi bir eserinden bahsedilmiyor. Fakat az önce zikredildiği gibi kaynaklarda kendisinin *el-Muktesid* adında bir eserinden bahsediliyor. Ebû Ali el-Fârisî'nin *et-Tekmile* adında bir eseri mevcuttur. Hatta Çelebî *et-Tekmile*'nin *el-Îzâh*'ın devamı olduğunu ihsas ettirecek bir olayı aktarıyor.⁶³ Dolayısıyla kaynaklarda zikredilen *el-Muktesid* eseri *et-Tekmile* ve *el-Îzâh*'ın şerhidir demek mümkündür. Ancak *el-Muktesid fî şerhi't-tekmile* eseri Ahmed b. Abdullah b. İbrahim ed-Duveyiş tarafından tahkik edilerek (İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Riyâd 1428/2008) 3 cilt halinde ayrı basıldığı ve *et-Tekmile* daha çok sarf ilmine dair konuları içerdiği için söz konusu eserin ayrıca zikredilmesi uygun görülmüştür.

⁵⁸ Çelebî, a.g.e., I, s. 211-212.

⁵⁹ Kutubî, a.g.e., II, s. 370; Subkî, a.g.e., V, s. 150; Enbârî, a.g.e., s. 314.

⁶⁰ Matlûb, e.g.e., s. 41.

⁶¹ Abdulkâhîr el-Curcânî, *Kitâbu'l-muktesid fî şerhi'l-izâh*, thk. Kazım Bahr el-Mercân, el-Cumhuriyetu'l-irâkiyye vizâretu's-sekâfeti ve'l-e'lâm, Dâru'r-reşîd, Bağdat 1982, I, s. 43.

⁶² Çelebî, a.g.e., I, s. 212.

⁶³ Çelebî, a.g.e., I, s. 212.

-et-Tekmile: Adına bakılırsa söz konusu eserin bir başka eserin devamı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda hangi ilme dair olduğu açıkça bahsedilmezken nahiv ilmine dair olduğunu ihsas ettiren ifadelere rastlanmaktadır.⁶⁴ Kimi kaynaklarda *et-Tetimme* diye bir eserden bahsedilmektedir.⁶⁵ İki isim de aynı eser olduğu söylenebilir. *Et-Tetimme* Tarık Necm Abdullah tarafından *et-Tetimme fi'n-Nahv* adıyla tahkik edilerek yayınlandığı söylenmektedir.⁶⁶

-el-Avâmil: Nahiv ilmine dair öz bir eserdir. *El-Avâmilü'l-Mie*⁶⁷ ve *el-Avâmi'l-Atîk*⁶⁸ diye de bilinir. Eser birçok kez basılmıştır.⁶⁹

-el-Cümel: *el-Avâmil*'in şerhidir. *El-Curcâniyye* olarak da adlandırılmıştır.⁷⁰ Eserin birçok şerhi olup birçok kez basılmıştır.⁷¹ Eser Yüsrî Abdülganî Abdullah tarafından tahkik edilip (Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1990) yayınlanmıştır.

-et-Telhîs: *el-Cümel*'in şerhidir.⁷² Kimi kaynaklarda *et-Telhîs fi şerhi'l-cumel* şeklinde yer almaktadır.⁷³ Söz konusu eserin kayıp olduğu düşünülmektedir.⁷⁴

-el-Miftâh: Sarf ilmine dair kısa bir eserdir. Çalışmamızın asıl konusunu teşkil ettiği için birinci bölümde tekrar ele alınacaktır.

-el-Umde fi't-tasrîf: Bu eser de sarf ilmine dairdir. Ancak el-Miftâh'tan daha kısadır. Nitekim Curcânî eserin başında *جملة من القول في التصريف* diyerek bunu belirtir.⁷⁵ *El-Umde* diye de bilinir.⁷⁶ Eser *el-Umud Kitâbun fi't-tasrîf* ismiyle el-Bedrâvî Zehrân tarafından tahkik edilerek (Dâru'l-me'ârif, Kâhire 1995) yayınlanmıştır.

-Sittetu ebyâtin fi fi'li'l-emri'l-bâkî 'alâ harfin vâhid: İlgili kaynaklarda böyle bir esere rastlanmamaktadır. Ancak eser, Ömer et-Terâbîşî tarafından *Şerâbu'r-râh*

⁶⁴ İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, s. 188.

⁶⁵ Ziriklî, a.g.e., IV, s. 49.

⁶⁶ Konaklı, a.g.e., s. 19.

⁶⁷ Subkî, a.g.e., V, s. 150; Suyûtî, a.g.e., II, s. 106; Taşköprizâde, a.g.e., I, s. 165.

⁶⁸ Konaklı, a.g.e., s. 17.

⁶⁹ Bkz. Matlûb, a.g.e., s. 43.

⁷⁰ İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, 189.

⁷¹ Bkz. Matlûb, a.g.e., s. 44.

⁷² Enbârî, a.g.e., s. 314.

⁷³ Subkî, a.g.e., V, s. 150.

⁷⁴ Konaklı, a.g.e., s. 15.

⁷⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Umud Kitâbun fi't-tasrîf*, thk. el-Bedrâvî Zehrân, Dâru'l-me'ârif, Kâhire 1995, s. 103.

⁷⁶ Subkî, a.g.e., V, s. 150.

fimâ yutevveselu bihi li'l-'izzî ve'l-merâh adıyla şerh edilerek (thk. el-Bedrâvî Zehrân, Dâru'l-afâki'l-'arabiyye, Kâhire Mısır, 2010) neşredilmiştir.⁷⁷

2.1.3. Kur'an İlimleri

-Şerhu'l-Fâtîha: Eserin tek cilt olduğu dışında bir bilgi yoktur.⁷⁸ Ancak eserin isminden anlaşılan onun tefsir veya diğer Kur'an ilimlerinden bahsettiği şeklindedir. Eserin günümüze ulaşmadığı tahmin edilmektedir.⁷⁹

-Dercu'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Süver: Tefsir alanında yazılmış bir eserdir.⁸⁰ Eserde bütün sureler daha çok öz bir şekilde işlenmiştir. Eser, Velîd b. Ahmed b. Sâlih el-Huseyn-İyad Abdüllatîf el-Kaysî tarafından tahkik edilerek (Mecelletu'l-hikme, Manchester, Britanya 1429/2008) 4 cilt şeklinde yayınlanmıştır.

-eş-Şerhu'l-Kebîr: *el-Muktezid* adıyla da bilinen⁸¹ eser Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Vâsitî'nin (ö. 306) *'Îcâzü'l-kur'ân fî nazmihî ve te'lîfihî* adlı eserinin büyük hacimdeki şerhidir.⁸² Kimileri *'Îcâzu'l-kur'an* adını verirken kimileri de *'Îcâzu'l-kur'ani'l-kebîr* adını vermişlerdir.⁸³

-eş-Şerhu's-Sağîr: Vâsitî'nin az önce zikredilen eserine yapılan bir diğer şerhtir. Adından da anlaşıldığı üzere söz konusu eser diğerine göre daha kısa bir şerhtir. *'Îcâzü'l-kur'ân es-sağîr* diye de isimlendirilmektedir.⁸⁴

Bu iki eser elimizde olmadığı gibi Vâsitî'nin eseri elimizde mevcut değildir.⁸⁵

-er-Risâletü's-Şâfiye: Kur'an'ın i'câzü üzerine yazılmış bir eserdir.⁸⁶ Esere eski kaynaklarda rastlanmamıştır. Eser Muhammed Halefullah Ahmed-Muhammed

⁷⁷ Bkz. Erişim Tarihi, 17 Eylül 2017, Ağ Sitesi, <http://www.noonbooks.dz/languages/o-u-u-o-o-o-u-o-o-o-oso/u-u-o-o-o-o-u-u-o-o-o-o-u-o-o-o-oso/%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A7%D8%AD-%D9%81%D9%8A%D9%85%D8%A7-%D9%8A%D8%AA%D9%88%D8%B5%D9%84-%D8%A8%D9%87-%D9%84%D9%84%D8%B9%D8%B2%D9%89-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%AD.html>.

⁷⁸ Subkî, a.g.e., V, s. 150; Dâvûdî, a.g.e., I, 337.

⁷⁹ Konaklı, a.g.e., s. 16.

⁸⁰ Çelebî, a.g.e., I, s. 745.

⁸¹ İsmâil Paşa, a.g.e., I, s. 606.

⁸² İsmâil Paşa, a.g.e., I, s. 606; Matlûb, a.g.e., s. 25; Konaklı, a.g.e., s. 16.

⁸³ Suyûtî, a.g.e., II, 106; Subkî, a.g.e., V, 150; Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Müsevî el-Hânsârî, *Ravzâtu'l-cennât fî ahvâli'l-'ulemâi ve's-sadât*, ed-Dâru'l-islâmiyye, Beyrût 1411/1991, V, 85; Taşköprizâde, a.g.e., I, 165; Matlûb, a.g.e., s. 25-26.

⁸⁴ Suyûtî, a.g.e., II, s. 106; Subkî, a.g.e., V, s. 150; Hansârî, a.g.e., V, s. 85; Taşköprizâde, a.g.e., I, s. 165.

⁸⁵ Matlûb, a.g.e., s. 26.

⁸⁶ Bedevî, a.g.e., s. 44; Matlûb, a.g.e., s. 26.

Zağlûl Selâm tarafından tahkik edilerek Rummânî (ö. 384) ve Hattâbî'nin (ö. 388) i'câzu'l-Kur'an ile ilgili iki risalesiyle birlikte *Selâsu resâil fî i'câzi'l-kur'ân* şeklinde (Dâru'l-me'ârif, Mısır t.y.) neşredilmiştir.

2.1.4. Diğer Alanlar

-el-Muhtâr min devâvîni'l-mutenebbî ve'l-buhturî ve ebî temmâm: İlgili kaynaklarda böyle bir esere yer verilmemektedir. Ancak Abdülazîz el-Meymenî'nin esere Hindistanda Habîb er-Rahmân Hân eş-Şirvânî kütüphanesinde rastladığı söylenmektedir. Eser, adından da anlaşılacağı üzere her üç isme ait divanlardan yapılan seçmelerden oluşmaktadır.⁸⁷ Abdülazîz el-Meymenî'nin tahrîç ve tashîhiyle *et-Terâifu'l-edebîyye* adıyla başka divanlarla birlikte (Matbatu lecneti't-te'lîfi te't-tercemeti ve'n-neşr, Kâhire 1927) basılmıştır.⁸⁸

-Muhtâru'l-ihiyâr fî fevâid-i mi'yâri'n-nuzzâr fî'l-me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî' ve'l-Kavâfi: Eser adından da anlaşıldığı gibi beyân, meânî, bedî konuları ve kafiye sanatı üzerine telif edilmiştir.⁸⁹ Eserin köprülü (nr. 1392) ve Süleymaniye (Fatih, nr. 4094) kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır.

-Kitâbu 'Arûz: Eser, şiir ölçülerinin kurallarını içeren bir kasideden ibarettir.⁹⁰ Eser, es-Sâhib Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî (ö. 385)'ye ait olan ve Muhammed Hasan Âl-i Yâsin tarafından tahkik edilen *el-İknâ' fî'l-'arûz ve tahrîci'l-kavâfi* isimli eserin sonunda (el-Mektebetu'l-ilmîyye, Bağdat 1379/1960) basılmıştır.⁹¹

-et-Tezkire: Eser ile ilgili bilgi, İbnu'l-Kiftî'nin ilgili eserinde yer almaktadır.⁹² İbnu'l-Kiftî, eserde değişik konuların bir cilt halinde bir araya getirildiğini dile getirmektedir.⁹³ Bedevî, İbnu'l-Kiftî'nin ifadelerine dayanarak eserin *Delâilu'l-i'câz* eserinin içeriğiyle uyduğunu ifade etmektedir.⁹⁴ Eserin günümüze ulaşmadığı tahmin edilmektedir.⁹⁵

⁸⁷ Bedevî, a.g.e., s. 35; Matlûb, a.g.e., s. 45.

⁸⁸ Hacımüftüoğlu, “‘Abdulkâhir el-Curcânî’”, I, s. 248.

⁸⁹ İsmâil Paşa, a.g.e., I, s. 606; Çelebî, a.g.e., II, s. 1621.

⁹⁰ Kutubî, a.g.e., II, s. 370; Matlûb, a.g.e., s. 45.

⁹¹ Matlûb, a.g.e., s. 45.

⁹² İbnu'l-Kiftî, a.g.e., II, s. 189.

⁹³ İbnu'l-Kiftî, a.g.e., II, s. 189.

⁹⁴ Bedevî, a.g.e., s. 68.

⁹⁵ Konaklı, a.g.e., s. 15.

-el-Mesâilu'l-muşkile: el-Bağdâdî, (ö. 1093) *Hizânetu'l-edeb* adlı eserinde fâil konusunu işlerken Curcânî'nin böyle bir eserinden bahsetmektedir.⁹⁶ Ancak eser hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

-el-Mesâilu'l-mensûre: Bu eser *et-Tezkire* ile aynıdır. Ancak kimileri bu adla zikretmektedir.⁹⁷

وله إعجاز القرآن دل على معرفته بأصول البلاغات ومجاز الإيجاز. وله مسائل منشورة

أثبتها في مجلد, هو كالتذكرة له, لم يستوف...

İbnu'l-Kiftî'nin bu ifadelerine bakılırsa el-Curcânî'nin bu iki isimden hiçbirini yukarıda zikredilen bir ciltlik eserine vermediği, ondan sonra gelenler tarafından zikredildiği ve farklı isimlendirmelerin sebebi bundan doğduğu söylenebilir. Bundan dolayı *et-Tezkire*, *el-Mesâilu'l-muşkile*, ve *el-Mesâilu'l-Mensûre* eserlerinin tümü aynı olabilir.

2.2. Hocaları

Curcânî'nin ilim silsilesi diğer birçok alim gibi zengin değildir. Ancak Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Abdolvâris el-Fârisî'nin onun hocası olduğu görüşü tartışmasız kabul görmüştür. Fakat sözü edilen hocası dışında başka hoca veya hocalarının olup olmadığı tartışması, pek az kaynak tarafından dile getirilmiştir. Hakim olan görüş, onun başka kimseden ders almadığıdır.⁹⁸ Kimileri, Curcânî'nin başka hocasının olmamasını, onun Curcân'dan çıkmamasına bağlıyor.⁹⁹ Aslında bu gerekçe onun tek hocadan okuduğuna dair sağlam bir gerekçe değildir. Çünkü kaynakların kaydettiği gibi Curcânî, doğduğu şehir olan Curcân'dan çıkmadığı varsayılsa bile kendisinden ders alabileceği bir hocanın Curcân'a gelme ihtimali olabilir. Kaynaklarda gerekçe gibi gösterilen bu bilginin ispat değil de destek mahiyetinde görülmesi daha uygun olabilir. Curcânî'nin sadece Ebû'l-Huseyn el-Fârisî'den ders aldığı fikrini, Enbârî (ö. 577)'nin dediği gibi, Curcânî'nin ondan başka, Arap dilinde tanınan bir hocayla karşılaşmadığı¹⁰⁰ şeklinde anlamak daha

⁹⁶ Abdulkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-hâncî, Kâhire 1418/1998, I, s. 277.

⁹⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *Dercu'd-durer*, I, s. 41.

⁹⁸ Enbârî, a.g.e., s. 314; İbnu'l-Kiftî, a.g.e., II, 188; Yemânî, a.g.e., s. 188; Hânsârî, a.g.e., V, s. 85; Ziriklî, a.g.e., VI, s. 99; Matlûb, a.g.e., s. 14.

⁹⁹ Enbârî, a.g.e., s. 314; Hânsârî, a.g.e., V, s. 85.

¹⁰⁰ Enbârî, a.g.e., s. 314.

uygun olabilir. Ya da çoğu kaynağın sadece söz konusu hocasından bahsetmesi-Curcânî'nin daha çok Arap dili ve belâgatı alanında ön plana çıktığını da dikkate alarak-yalnızca Arap dili alanında değerlendirilebilir. Diğer taraftan tek hoca fikri, özdeşleşecek derecede bir hocalık-öğrencilik ilişkisinden kaynaklanmış olabilir. Belki de Curcânî, kısa süreliğine ve ya diğer ilimlerde başka hocalardan ders almıştır.

Yukarıda değindiğimiz gibi, kimi kaynaklar başka hocalarından da bahsetmektedir. Yâkût el-Hamevî (ö. 626), Ebû'l-Hasen Alî b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kâdî el-Curcânî (ö. 392)'nin de Curcânî'nin hocası olduğunu, ondan okuyup istifade ettiğini, kitaplarında onu zikrettiğini ve ona intisap etmekle övündüğünü söyler.¹⁰¹ Ancak el-Hamevî, Ebû'l-Huseyn el-Fârisî'nin hayatına dair bilgi verirken onun Curcân şehrine yerleştiğini, Curcânî'nin ondan ders aldığını ve ondan başka hocasının olmadığını kaydeder.¹⁰² el-Hamevî verdiği bu iki farklı bilgi ile çelişkiye düşmektedir. Dolayısıyla böyle çelişik bir durumda yukarıda zikrettiğimiz yaygın olan görüşün dikkate alınması daha uygundur. Hamevî'nin hocası olarak zikrettiği Kâdî Ebû'l-Hasen el-Curcânî'nin vefat tarihi kaynaklarda h. 392 olarak kaydedilir. Kimileri vefat tarihini h. 366 zikretse de *Mu'cemu'l-udebâ* muhakkiki İhsân 'Abbâs bunun başka Curcânî ile karıştırıldığını söyler.¹⁰³ Böyle bir hocalık-öğrencilik ilişkisi tartışmalıdır. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Curcânî'nin doğum tarihi belli değildir. Vefat tarihi dikkate alınırsa ondan ders aldığını söyleyebilmemiz için Curcânî'nin doksan yıldan fazla ömür sürdüğünü söylememiz gerekir. Ancak Curcânî'nin hayatını işleyenler böyle bir bilgiden bahsetmezler. Kimileri, bu karşılaşmayı mümkün görmese de¹⁰⁴ aslında bu mümkün olmakla beraber uzak bir ihtimaldir. Bu bilgiler ışığında Kâdî Ebû'l-Hasen'nin Curcânî'nin hocası olduğunu söylemek uzak bir ihtimaldir. Ancak böyle bir bilginin zikredilmesi Curcânî'nin, Ebû'l-Hasen el-Curcânî'ye yaptığı atıflardan olabilir.

Hânsârî (ö. 1313), Curcânî'nin Ebû'l-Huseyn el-Fârisî'den başka iki hocasının daha olduğunu söyler. Bunlar; Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392) ve es-Sâhib Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî'dir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Hamevî, a.g.e., IV, s. 1797.

¹⁰² Hamevî, a.g.e., VI, s. 2524.

¹⁰³ Hamevî, a.g.e., IV, s. 1796.

¹⁰⁴ Fuat Günel, "CURCÂNÎ Ebû'l-Hasen", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 132; Matlûb, a.g.e., s. 14-15.

¹⁰⁵ Hânsârî, a.g.e., V, s. 87.

Yukarıda yapılan tarihi değerlendirme burası içinde düşünülebilir. Ancak böyle bir bilginin kaynaklarda yer alması, Curcânî'nin hocası olan Ebû'l-Huseyn el-Fârisî'nin, Sâhib b. 'Abbâd ile yaptığı resmi yazışmalardan¹⁰⁶ ve İbn Cinnî ile aynı hocadan; Ebû Ali el-Fârisî'den ders almış¹⁰⁷ olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca kaynaklarda Ebû'l-Huseyn el-Fârisî'nin, Sâhib b. 'Abbâd ve İbn Cinnî ile olan başka ilişkilerinden de bahsedilir.

2.3. Öğrencileri

Curcânî, kısıtlı hocalardan okumuş olabilir. Ama ilmi seviyesi, onun bölgede şöhret bulmasına ve ilim taliplerinin Curcân şehrine akın etmesine vesile olmuştur.¹⁰⁸ Herhalde Curcânî'nin ilim talipleri arsında cazip hale gelmesi, onun ilmi seviyesi ve değerli eserlerindedir.

Ali b. Muhammed b. Ali Ebû'l-Hasen b. Ebî Zeyd el-Fasîhî (ö. 516), Ahmed b. Abdillâh el-Mehâbâzî ez-Zarîr (ö. 500), Ebû Nasr Ahmed b. İbrahim b. Muhammed eş-Şecerî (ö. 490), Ebû Zekeriyya Yahya b. Ali b. Muhammed b. el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502), Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ümevî el-Muâvî el-Ebîverdî (ö. 507)¹⁰⁹ kaynaklarda zikredilen öğrencileridir.

Kimileri,¹¹⁰ el-Fazl b. İsmâîl et-Temîmî Ebû Âmir el-Curcânî'yi de öğrencileri arasında zikreder. Ancak bazı kaynaklara göre zikredilen kimse, öğrencisi değil arkadaşıdır.¹¹¹

Curcânî'nin öğrencileri zikredilenlerle sınırlı olmadığı söylenebilir. Çünkü ilgili kaynaklarda kendisine her taraftan öğrenci geldiği kaydedilir. Bu bağlamda Curcânî'nin öğrencileri olarak zikredilen isimler, ilim dünyası tarafından tanınan simalar olup ilgili kaynaklarda ulaşılabilen kimselerdir diyebiliriz. Ama bunların dışında pek de tanınmayan ve ya ulaşılmayan başka öğrencileri olduğu kuvvetle muhtemeldir

¹⁰⁶ Ziriklî, a.g.e., VI, s. 99.

¹⁰⁷ Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s. 398.

¹⁰⁸ Dâvudî, a.g.e., I, s. 336; İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, 188-189; Hacımuftuoğlu, "'Abdulkâhir el-Curcânî'", I, s. 247.

¹⁰⁹ İbnu'l-Kıftî, a.g.e., II, 189-190; Enbârî, a.g.e., s. 314; Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtu'l-meşâhiri ve'l-e'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, nşr. Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrût, Lubnân 1414/1994, XXXII, s. 55; Hânsârî, a.g.e., V, s. 86; Taşköprizâde I, s. 201; Cevat İzgi, "Ebîverdî", *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 77.

¹¹⁰ Boyalık, a.g.e., s. 5; Abdulkâhir el-Curcânî, *Derçu'd-durer*, I, s. 33.

¹¹¹ Hamevî, a.g.e., V, s. 2166.

BİRİNCİ BÖLÜM

CURCÂNÎ VE *EL-MİFTÂH FÎ'S-SARF* ADLI ESERİ

Çalışmanın merkezini ve amacını teşkil eden bu bölümde, Curcânî'nin sarf ilmindeki yeri ve bu alandaki çalışmalarına temas edilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında çalışmanın en önemli kısmını oluşturan *el-Miftâh fi's-sarf* adlı eseri incelenecektir. Tabi bu inceleme, doğal olarak bir taraftan eserin ilim dünyasındaki yerini ortaya koyarken, bir taraftan da Curcânî'nin sarf ilmindeki yeri ve önemini gösterecektir. Dolayısıyla bu bölümde söz konusu eserin daha çok metodolojik açıdan incelenmesi amaçlanmıştır.

Sonraki aşamalarda müşahede edileceği üzere söz konusu eser, klasik ve öz bir metin hüviyeti taşıdığı için eserde sarf ilmine dair kimi teknik; usûl ve yöntemlere nadir veya hiç yer verilmemiştir. Tabi bunun bilimsel, mantıksal, belirtilen ve belirtilmeyen birçok gerekçesinin olduğu muhakkaktır. Ancak bu durum, kitabın tamamıyla sarf ilmi metodolojisinden uzak bir şekilde telif edildiği anlamına gelmez. Çünkü böyle bir durum, özellikle söz konusu dönemin ilim geleneğine ve Curcânî gibi derin analiz ve tetkik sahibi bir şahsın ilmi karakterine uygun düşmez. Nitekim Curcânî'nin hayatı ve eserleri incelenirken bu hakikat bir nebze de olsa görülmektedir. Diğer eserleri yanında sarf ilmine dair eserlerinde de bu ilmin usûl ve esaslarına dikkat edilmiştir. Fakat gerçek olan şu ki gerek ilgili kaynakların kendisi hakkındaki tanıtımlarına ve gerek geride bıraktığı eserlerin ilmi sahalarına göz attığımızda Curcânî'nin sarf ilmindeki yeri, belâgat ve nahiv ilmindeki yeri kadar parlak değildir. Dolayısıyla böyle bir durumda eserin zikredilen metodolojik zenginlikten yoksun kalması son derece doğaldır.

Bu bölümde, kitabın genel anlamda tanıtımına yer verilecektir. Ayrıca eserin, konuları ele alırken kullandığı üslup, kavramlar ve ilmi metotlar imkan dahilinde incelenmeye çalışılacaktır.

1. Curcânî'nin Sarf İlmindeki Yeri

Curcânî ile ilgili tanıtım yapılan bölümde onun hayatı ve ilmi faaliyetleri imkan dahilinde incelendi. Orada yapılan incelemeler ve Curcânî'nin ilmi faaliyetleri arasında böyle bir başlığa yer verilmemişti. Konuyla daha yakın ilgisi olur düşüncesiyle söz konusu başlık bu bölümde zikredildi.

Daha önce de ifade edildiği gibi ilgili kaynaklar, Curcânî'nin ilmi yönüne dikkat çekerken; kimileri onu belâgat üstadı, kimileri de onu nahiv üstadı şeklinde tanıtır. Hatta kaynaklarda onun fıkıh ve kelam dallarındaki mezheplerine de dikkat çekilir. Ancak kaynaklarda bugün ki tanımlamalarda olduğu gibi Curcânî hakkında “sarf alimi, üstadı” şeklinde ve ya benzer başka ifadelerle rastlanmaz. Ama böyle bir tanımlamanın olmayışı, Curcânî'nin sarf ilmiyle ilgilenmediği ve bu alanda hiçbir faaliyette bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü onun sarf ilmiyle ilgilendiğine dair hiçbir şey olmasa bile, sarf ilmine dair geride bıraktığı eserler, bu anlamda kanıt olarak yeter. Dolayısıyla Curcânî'nin sarf ilmiyle ilgilendiği muhakkaktır. Ancak kaynaklarda Curcânî hakkında yapılan tanımlamalarda sarf ilmine dair bir bilgiye yer verilmemesi, önceki ve o dönemde sarf ilminin nahiv ilmiyle iç içe ele alınmasından¹¹² kaynaklanıyor olabilir. Bu durumda Curcânî için yakıştırılan nahiv üstadı unvanı, sarf ilmi için de düşünülebilir. Dolayısıyla Curcânî, nahiv ve sarf ilmine dair geride birçok eser bırakmıştır. Bu eserler, aslında onun nahiv ve sarf ilmindeki yerini ortaya koymaktadır.

Curcânî, daha önce zikredildiği gibi sarf ilmine dair birkaç eser telif etmiştir. Bunlar, metin ve şerh tarzı eserlerdir. Dolayısıyla Curcânî'nin bu alana dair kolay gibi görünen, aslında çok da zor olan özlü metinler telif etmesi, birikim ve seviye gerektiren bir eseri şerh etmesi, onun sarf ilminde önemli bir seviyede olduğunu gösterir. Ancak çeşitli nedenlerle daha çok belâgat ve nahiv ilmine olan ilgisi ve bu alandaki kıymetli eserleri, onun sarf ilmini gölgelemiştir denilebilir.

Bu başlık altında Curcânî'nin ayrıntılı bir şekilde sarf ilmindeki konumu ele alınmayacaktır. Gerek az önce verilen kısmi bilgiler, gerek bu çalışmada incelenecek olan söz konusu eser, onun bu alandaki konumunu kısmen de olsa ortaya koyacaktır.

2. Eser Hakkında Genel Bilgiler

Eserin konuları işlerken izlediği metodu ele almadan önce, eserin tanıtımına dair bir takım bilgilere yer verilmesi uygun görülmüştür. Söz konusu bilgiler, eserin tanınmasında ve anlaşılmasında yararlı olacağı muhakkaktır.

¹¹² Bkz. Hulûsi Kılıç, “Sarf”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s. 136-137.

Eserin Curcânî'ye olan aidiyeti ile ilgili bilgilere kimi kaynaklarda yer verilirken¹¹³ kimi kaynaklarda ise yer verilmemektedir. Ancak eser, Ali Tevfik el-Hamed tarafından tahkik edilerek (Muessesetu'r-risâle-Dâru'l-emel, Beyrût 1407/1987) neşredilmiştir. Ayrıca eserin Dimeşk'in ez-Zâhiriyye kütüphanesinde (no: 10603) bir nüshası mevcuttur.¹¹⁴ Söz konusu nüshanın dış kapağında eserin adı **المفتاح في الصرف للجرجاني رحمه الله** şeklinde yer almaktadır.¹¹⁵ Dolayısıyla kimi kaynakların ifade ettiği gibi Curcânî'nin böyle bir esere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.1. İsmi

Yukarıda zikredildiği gibi, eserin tam adı **المفتاح في الصرف** şeklindedir. Tabii Curcânî'nin böyle bir ismi seçerken bir şeyler hedeflediği muhakkaktır. Kendisi bunun nedenini açıkça dile getirmese de kitabın önsözünde kullanmış olduğu;

هذا كتاب قليل الإفاض, كثير المعاني, سهل للحفظ, قريب التناول, وسميته بالمفتاح...

bu ifadeler, onun neden böyle bir ismi tercih ettiğini anlaşılır kılmaktadır. Bu ifadelere ve kitabın bir metin mahiyeti taşıdığına bakılırsa, Curcânî'nin böyle bir isim seçmesindeki amacı, eserin bir miftâh; anahtar görevi icra etmesini istemesi olabilir. Çünkü eser, özlü bir metin ve sarf ilmine dair temel konuları çok uzatmadan ele almaktadır. Ayrıca bu ilme yeni başlayanların bu metni ezberlemesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla böyle bir eser, adeta bir yapının kapısından içeri girmeyi sağlayan bir anahtar görevini görmektedir. Bu bağlamda Curcânî'nin bilinçli bir şekilde, kitabın içeriğine uygun olan bir ismi seçtiğini söylemek mümkündür. Nitekim, özellikle klasik İslam ulemasının telif geleneğinde, esere verilen isim, bilinçli ve eserin hedefine uygun şekilde seçilmeye özen gösterilmektedir.

2.2. İçeriği

Eser, sarf ilminin temel sayılabilecek bazı konularını ele almıştır. Nitekim az önce kendisine ait zikredilen ifadeler, bunu destekler mahiyettedir. Çünkü Curcânî,

¹¹³ Kutubî, a.g.e., II, s. 370; Zehebî, *Siyer*, XVIII, s. 433; Subkî, a.g.e., V, s. 150; Dâvûdî, a.g.e., I, 337; İbnu'l-İmâd, a.g.e., V, s. 309; Çelebî, a.g.e., II, s. 1769.

¹¹⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh fi's-sarf*, thk. Ali Tevfik el-Hamed, Muessesetu'r-risâle-Dâru'l-emel, Beyrût 1407/1987, s. 11; *Dercu'd-durer*, I, s. 42.

¹¹⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 19.

bu ilme yeni başlayanların söz konusu eseri ezberlemelerini hedeflemiş ve bunun doğal bir sonucu olarak eser bir metin halinde telif etmiştir. Bütün bunlar, eserin kapsamının daraltılmasını ve bu alana dair temel sayılabilecek konuların ele alınmasını gerektirir.

Eser, bir önsöz, sarf ilminin tanımı, isimlerin yapısı, fillerin yapısı, mezîd fiiller, filer (bablar)in manaları, mastar, fiil, iştikâk (türeme, etimoloji), mastarların yapısı, emsile (fiillerin çekimi), ziyâdât (kelimenin köküne eklenen harfler), ibdâl (dönüşüm), hazf (harflerin atılması) ve en sonda değişik meseleleri “‘uked” başlığıyla toplayarak temel bazı konuları ele almaktadır. Zikredilen başlıklar, ana başlıklar olup içerisinde alt başlıklar mevcuttur. Tabi bu eserde sarf ilmine dair temel bazı konulara temas edilmiştir. Ayrıca ele alınan mevcut konular da ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Bunun nedeni, daha önce zikredildiği gibi Curcânî'nin eserin telifinde beslemiş olduğu amaç olabilir. Çünkü yeni başlayanların ezberleyecekleri bir metin, o ilmin temel meselelerini çok uzatmadan ele almayı hedefler. *el-Miftâh* da bu mahiyette bir eserdir.

2.3. Amacı

Her ilmin, temel ilkeleri çerçevesinde bir gaye ve hedefi vardır. Klasik İslam uleması, bu hakikati çok iyi anlamış ve uygulamıştır. Bu hakikatlerin aksatılması durumunda, istenilen verimin elde edilemeyeceği aşikârdır. Bu bağlamda icra edilen bir faaliyetin, kastettiği hedeften bağımsız olması düşünülemez. Curcânî de söz konusu hedef doğrultusunda ilgili eserin telifinde bir hedef koyduğu muhakkaktır. Daha önce de zikrettiğimiz sözlerini hatırlayacak olursak;

هذا كتاب قليل الإفاض, كثير المعاني, سهل للحفظ, قريب التناول, وسميته بالمفتاح...

onun, kısa ve öz bir şekilde bu ilme yeni başlayanların istifade edebileceği bir eser telif etmeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Aslen Arap olmadığını düşünürsek, Curcânî'nin bu ve diğer bazı eserlerini neden kısa, orta ve uzun formatlarda telif ettiğini daha rahat anlayabiliriz. Çünkü bir dil, bir ilim veya başka herhangi bir faaliyete başlarken, kısa ve öz bir periyottan orta ve uzun periyotlara doğru bir sistemin takip edilmesi durumunda elde edilecek başarı, tartışılmaz bir gerçektir.

2.4. Kullanılan Kavramlar

Curcânî, söz konusu eserinde pek rastlanmayan ve ya çok az rastlanan bazı kavramlara yer vermektedir. Bunun yanında sarf ilminde sıklıkla kullanılan bazı kavramlara da yer vermektedir. Curcânî, kullanmış olduğu bu kavramlardan bir kısmını kendisi açıklarken, bir kısmını da açıklamaksızın sadece yer vermekle yetinir. Burada, daha çok kapalı ve sık kullanılmayan bazı kavramlara yer verilecektir.

Eserde yer alan bazı kavramlar şunlardır:

2.4.1. el-Kalbu'l-mustevî (القلب المستوي)

Bu kavramı Curcânî kendisi, ikinci kelime birinci kelimenin olduğu harflerden meydana gelmesi¹¹⁶ şeklinde açıklamaktadır. Buna örnek olarak şu ayeti zikretmektedir: *وربك فكبر* “*Sadece Rabbini yücelt*”¹¹⁷ Ayette görüldüğü gibi, harfler aynı olmakla beraber dizimleri farklıdır.

Söz konusu kavram, bir belâgat terimidir. Bu kavram, kimi kaynaklarda cinâsu'l-kalb, tecnîsu'l-kalb, cinâsu'l-'aks ve cinâsu'l-mustevî şeklinde yer almaktadır.¹¹⁸

2.4.2. et-Temsîl (التمثيل)

Curcânî, bu kavram ile sarf ilmindeki vezin kavramını kastetmiştir. Curcânî, et-temsîl kavramını kullandığı gibi bunun yerine vezin, binâ, vizân ve misâl kavramlarını da kullanır.¹¹⁹ Bunun yanında mizân, sîga, zine, binye, mevzûn bih ve sûre gibi kavramlar, aynı anlamı ifade ederler.¹²⁰

¹¹⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 27.

¹¹⁷ Müdessir, Sûresi, 74/3.

¹¹⁸ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2015, s. 58, 71.

¹¹⁹ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 27-28.

¹²⁰ Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi 'ilmi's-sarf*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân 1418/1997, s. 404.

2.4.3. el-Munşe'ibe (المنشعبة)

Curcânî, asıl harfler (gerek üç, gerek dört olsun)e ziyade yapılarak elde edilen fiiller için bu kavramı kullanmaktadır.¹²¹ Tabi bu tür filler için mezîd ifadesini de kullanmaktadır.¹²²

2.4.4. Bâbu'l-Muğâlebe (باب المغالبة)

Curcânî, bu kavramı sadece vermekle yetinip anlamını zikretmemektedir. Bu kavramla, aynı mastardan türeyen iki şeyden birinin diğerine galip gelmesi, ondan fazla olması kastedilir.¹²³ *كارمني فكرمته أكرمه* örneğinde olduğu gibi. Yani karşılıklı birbirimize ikramda bulunduk ama ben daha fazla ikram ettim demektir. Muğâlebe manası, sadece *فعل يفعل* babına hasır. Diğer bablarda da böyle bir mana kastedilirse bu baba aktarılır.¹²⁴

2.4.5. Hades (حدث), Hadesân (حدثان), İsmu ma'nâ (اسم معنى)

Curcânî, mastarı tanımladıktan sonra bu üç kavramın da mastar yerine kullanıldığını ifade etmektedir.¹²⁵ Bunların yanında mastar için şu kavramlar da kullanılmaktadır: el-ehdâs, ehdâsu'l-esmâ, ismu'l-hades, ismu'l-hadesân, ismu'l-f'il, el-ismu'l-f'ilî, ismu'l-ma'nâ, el-hades, el-hadesu'l-cârî 'ale'l-f'il, el-f'il, el-misâl, el-masderu'l-hakîkî, el-masderu'l-'amm, el-ism ve el-cârî 'ale'l-f'il.¹²⁶

2.4.6. el-İştikâk (الاشتقاق)

Eserin içerisinde bir bölüm olarak işlenen bu kavram, Curcânî tarafından örneklerle açıklanmıştır. Söz konusu kavram, Curcânî tarafından bir kelimenin bir başka kelimedenden mana ve yapı olarak birbiriyle uyumlu, sîgada birbirinden farklı (harf ve harekesiyle) olması ve türetilen kelimenin harflerinin, kendisinden türetilmiş olan kelimenin harflerinden fazla olması şeklinde tanımlamıştır. Curcânî, vermiş

¹²¹ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 28, 44.

¹²² Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 44.

¹²³ Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî), *Şerhu şâfiyeti ibni'l-hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasen-Muhammed ez-Zekrâf-Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân, 1402/1982, I, s. 70.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. Esterâbâdî, a.g.e., I, s. 70-71.

¹²⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 52.

¹²⁶ Esmer, a.g.e., s. 372.

olduğu tanıma uygun olarak ضرب, مضروب, ضارب kelimelerini örnek vermektedir.¹²⁷

Burada ism-i fâil ve ism-i mef'ûl olarak verilen örnekler, türetilen kelimeler olup, mastar olarak verilen kelimededen türetilmişlerdir. Söz konusu kavramın birçok tanımı mevcuttur.¹²⁸

2.4.7. Lugatun mutedâhile (لغة متداخلة)

Curcânî, bu kavramı bir münasebetle; ركن يركن filini örnek verirken kullanır.

Yani mâzî, birinci bab, (ركن يركن)tan alınırken, muzâri de dördüncü bab (ركن يركن)tan elde edilmiştir.¹²⁹

2.4.8. el-Ket'u (القطع)

Curcânî, mehmûz konusunu işlerken mehmûz fiili tanımladıktan sonra mehmûz fiilin üç kısma ayrıldığını ifade etmektedir. Curcânî, birinci kısmın mehmûzu'l-fâ olduğunu ve buna aynı zamanda el-ket' adının da verildiğini ifade etmektedir. Ancak neden böyle bir kavramın kullanıldığını ve ne anlama geldiğine dair bir şey söylememektedir.¹³⁰ Curcânî, bununla hemze çeşitlerinden hemzetu'l-kat'ı kastettiği söylenebilir. Bunun yanında mehmûzu'l-fâya, mehmûzu'l-evvel, el-maktû' kavramları da kullanılır.¹³¹

2.4.9. en-Nebr (النبر)

Curcânî, mehmûzu'l-'ayn kavramının bir diğer isminin de en-nebr olduğunu ifade etmektedir.¹³² Ancak buna dair bir açıklamaya yer vermemektedir. Mehmûzu'l-'ayn için mehmûzu's-sânî ve mehmûzu'l-avsat kavramları da kullanılmaktadır.¹³³

¹²⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 62.

¹²⁸ Bkz. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi istilâhâti'l-funûni ve'l-'ul'um*, thk. Ali Dehrûc, Mektebetu lubnân nâşirûn, Beyrût, Lubnân 1996, I, s. 206-207; Esmer, a.g.e., s. 139-143.

¹²⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 37.

¹³⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 40.

¹³¹ Bkz. Tehânevî, a.g.e., II, s. 1664; Esmer, a.g.e., s. 403.

¹³² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 40.

¹³³ Bkz. Tehânevî, a.g.e., II, s. 1664; Esmer, a.g.e., s. 403.

2.4.10. el-Hemz (الهمز)

Curcânî, mehmûzu'l-lâm için el-hemz kavramının da kullanıldığını ifade etmektedir.¹³⁴ Ayrıca mehmûzu's-sâlis, mehmûzu'l-âhir ve mehmûzu'l-'aciz kavramları da kullanılmaktadır.¹³⁵

El-Miftâh eserinde yer alan kavramlar, zikredilen kavramlardan ibaret olmadığı muhakkaktır. Ancak burada ele alınan kavramlar, daha çok kullanılmayan veya meşhur olmayanlardır. Ama bunun dışında eserde sarf ilminin başlıca kavramları, ilgili konular içerisinde zikredilmektedir.

3. Eserde İzlenen Metodlar

Bu başlık altında, söz konusu eserin ele almış olduğu konuları nasıl işlediği, hangi metotları takip ettiği ve konunun açıklığa kavuşması noktasında hangi örneklemelere başvurduğu, v.b. birçok nokta ele alınmaya çalışılacaktır. Öz bir metin mahiyeti taşımış olmasından ötürü, eserde kimi telif ve söz konusu ilmin yöntem ve metotlarına hiç rastlanmamakta, kimilerine de kısmen, kimilerine de çokça rastlanmaktadır. Bu durumun da farklı gerekçelerle izah edilebileceğini söylemek mümkündür.

3.1. İfade Türleri

İnsan gerek konuşmalarında, gerek yazılarında, zihnindeki düşüncelerini farklı tarzlarda ifade etmektedir. Bu ifade tarzları, sözün muhatabına göre değişebilmektedir. Dolayısıyla tüm konuşmalarımız ve yazılarımız bu çerçevede îcâz, itnâb ve musâvât diye bilinen ifade türlerinden birinin altına dahil edilebilir. Bir sözün belâgatlı olabilmesi için, muhatabın seviyesine göre bu üç kısımdan bir ifade tarzı seçilmelidir.

İfade türleri, kimilerine göre îcâz, itnâb ve musâvât şeklinde üçe ayrılırken kimilerine göre ise îcâz ve itnâb şeklindedir. Ancak iki kısma ayıranlar da îcâzın hazf olmayan kısmını takdîr ve kasr diye ayırarak, takdir kısmını musâvâta denk tutmuşlardır. Bu durumda söz konusu ihtilaf, sadece isim ve şekilden ibarettir.¹³⁶

¹³⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 40.

¹³⁵ Bkz. Tehânevî, a.g.e., II, s. 1665; Esmer, a.g.e., s. 403.

¹³⁶ Bkz. Ahmed Mustafa el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâga el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, Lübnan 1414/1993, s.182.

El-Miftâh eseri, zikredilen bu ifade türlerinden yoksun değildir. Ancak eser, Curcânî'nin de ... كثير المعاني, هذا كتاب قليل الإفاض, şeklinde ifade ettiği gibi îcâz tarzına çokça başvurmuştur. Çünkü eserin amacı ve mahiyeti daha çok bunu gerektirir. Ancak özellikle kelimenin asıllarını gösterirken itnâb tarzına başvurmuştur. Tanımlamalarda da doğal olarak daha çok musâvât tarzına başvurduğu görülmektedir.

3.1.1. Îcâz

Bir belâgat kavramı olan îcâz, tabii konuşmanın aksine anlamı bozmadan bir maksada binaen az kelimelerle çok mana ifade etme sanatıdır.¹³⁷

Îcâz, iki kısma ayrılır:

1. Îcâz-ı Kısâr
2. Îcâz-ı Hazf

1. Îcâz-ı Kısâr: Cümlede herhangi bir kelime ve cümle atılmadan, yani hazif yapılmadan veciz söze denir.¹³⁸

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ...

“Kısasta sizin için hayat vardır.”¹³⁹

Söz konusu ayeti kerime, sayfalarca izah edilebilecek bir anlam içermektedir. Ancak burada buna yer verilmeyecektir.

2. Îcâz-ı Hazf: Cümleden hazfin yapılması suretiyle yapılan öz ifadeye denir.¹⁴⁰

وَلَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لِيَقُولُنَّ اللَّهُ...

¹³⁷ Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahman b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmî'l-belâğa el-Me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût, Lubnân 1424/2003, s. 139; Merâğî, a.g.e., s. 182; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 2013, s. 356; A. Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2014, s. 83; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, İFAV, İstanbul 2015, s. 160.

¹³⁸ Bolelli, a.g.e., s. 357; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, s. 160-161.

¹³⁹ Bakara Sûresi, 2/179.

¹⁴⁰ Bolelli, a.g.e., s. 357; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, s. 164.

“Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, mutlaka “Allah” derler.”¹⁴¹ Burada, خَلَقَهُنَّ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ اللَّهُ kelimesi atılarak îcâz-ı hazf elde edilmiştir.

Burada îcâzın tanımı, kısımları ve örnekleri üzerinde kısaca duruldu. Konunun bütünlüğünü koruma adına, daha fazla ayrıntıya yer verilmemektedir. Burada, Curcânî'nin eserde bu ifade türüne ne oranda yer verdiği ele alınmaya çalışılacaktır.

Eserde, îcâz sanatına çokça yer verilmektedir. Burada konunun anlaşılması noktasında birkaç örnek verilmeye çalışılacaktır.

وأما "فعل", بضم العين, فمضارعه بالضم لا غير, ككرم يكرم, وشرف يشرف, ولا يتعدى في هذا

الباب إلا قولهم: رحبتك الدار.¹⁴²

Curcânî, burada sulâsî mucerred mâzînin aynu'l-fi'linin; yani ikinci harfinin zammeli olması durumunda, muzârisinin de aynu'l-fi'li, sadece zammeli geleceğini ifade etmektedir. Ancak Curcânî, bunu لا غير فمضارعه بالضم cümlesiyle ifade etmiştir. Aslında cümlenin açılımı فمضارعه بالضم لا بالحرکتين الأخرتين ve ya فمضارعه بالضم لا بالفتح şeklinde olabilir. Fakat anlatılmak istenen mesele iki üç kelime yerine لا غير şeklinde kısaltılarak vecîz ifadeyle anlatılmıştır. Yine cümlenin devamında Curcânî, bu babın tek bir söz dışında mute'addî kullanılmayacağını لا يتعدى في هذا الباب إلا ولا يتعدى في هذا الباب diyerek ifade etmektedir. Cümlenin açılımı, رحبتك الدار. لا يتعدى في هذا الباب, ولكن يتعدى فعل رحب في قولهم: رحبتك الدار. şeklinde olabilir. Ama meseleyi birkaç kelimeyle anlatmak yerine istisna edatından إلا getirilerek aynı mana elde edilmiştir.

المصدر: ما دل على الحدث لا غير.¹⁴³

Curcânî, mastarı, zaman birlikteliği olmadan bir manaya delalet etmesi şeklinde tanımlamaktadır. Ancak bu tanımlamayı kimilerinin yaptığı gibi;

¹⁴¹ Lokmân Sûresi, 31/25.

¹⁴² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 38.

¹⁴³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 52.

uzatmadan, öz bir şekilde yapar. Burada cümlenin açılımı, المصدر: ما دل على الحدث غير, Burada cümlenin açılımı, üç şekilde olabilir. Ama Curcânî, bu tanımlamada zamanın olmadığını ifade etmek için birçok kelime yerine, لا غير şeklinde iki kelime kullanmaktadır. Nitekim Curcânî, fiili, فعل: ما دل على الحدث مع أحد الأزمنة, Şeklinde zaman ifadelerini kullanarak tanımlamaktadır.¹⁴⁴

المضاعف من الثلاثي: ما كان عينه ولامه من جنس واحد مدغم، كسرّ، وفرّ. إلا إذا

اتصل به تاء الضمير، في نحو: سرّرت.¹⁴⁵

Curcânî, sulâsî fiillerde muzâ'af fiilin, aynu'l-f'ilinin ve lâmu'l-f'ilinin aynı harflerden oluştuğunu ve bu harflerin birbirine idgâm edildiğini, fakat muzâ'af bir fiile zamirin bitişmesi durumunda idgâmın mümkün olmayacağını dile getirmektedir. Bunu da istisna edatını kullanarak إذا اتصل به تاء الضمير şeklinde ifade etmektedir. Cümlenin açılımı, إذا اتصل به تاء الضمير فغير مدغم, Ancak istisna edatı kullanılarak son iki kelimeye ihtiyaç kalmamıştır.

Eserde, bu şekilde istisna edatı kullanılarak elde edilen birçok îcâz türüne rastlamak mümkündür.

أبنية الأسماء: ثلاثي، ورباعي، وخماسي.¹⁴⁶

Bu cümlede, isimlerin yapısı harf sayısına göre üçlü, dördü ve beşli şeklinde üç kısıma ayrıldığı ifade edilmektedir. Cümlenin açılımı, أبنية الأسماء تنقسم إلى ثلاثة أقسام: ثلاثي، والثاني رباعي، و الثالث خماسي. Ancak îcâz sanatı kullanılarak ifadede kısaltılmaya gidilmiş ve yedi kelime cümleden atılmıştır.

أبنية الأفعال: ثلاثي، ورباعي.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 53.

¹⁴⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 39.

¹⁴⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 29.

¹⁴⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 36.

Aynı durum bu cümle içinde geçerlidir. Eserde, bu tür îcâz tarzına sıklıkla rastlanmaktadır. Curcânî, bu şekilde kısımlara ayrılan yerlerde genellikle bu şekilde kısaltarak vermektedir.

والمنشعبة: هي ما زادت على ثلاثة أحرف أصول أو على أربعة أصول ويسمى المزيد فيهما.¹⁴⁸

Curcânî, bu cümle ile mezîd fiilerin tanımını yapmaktadır. Fakat bu tanımları yaparken ما زادت ifadesini kullanarak, sulâsî ve rubâ'î mezîd fiillerin kısımlarına da zımnen atıfta bulunmaktadır. Yani bu zâid harfler bir, iki ve ya üç tane olabileceğini ifade etmektedir. Cümlelerin açılımı ... والمنشعبة: هي ما زادت فيها واحد أو اثنان أو ثلاثة أحرف... şeklinde olabilir. Ancak Curcânî, bunun yerine daha kısa bir ifade olan ما زادت cümlesiyle yetinmiştir.

والزائد ما سقط في بعض تصاريف الكلمة, كواو "قعود" فقد في "قعد", وكألف "ضارب", فقد في

"ضرب". وما ثبت فهو أصلي...¹⁴⁹

Burada Curcânî, zâid harflerin, kelimenin bazı çekimlerinde düştüğünü ifade etmekte, bir anlamda zâid harfleri tanımlamakta ve buna örnekler vermektedir. Fakat devamında asıl harfleri, وما ثبت فهو أصلي şeklinde kısa bir cümleyle ifade etmektedir.

Cümlelerin açılımı, وما ثبت فهو أصلي şeklinde olabilir. Ama Curcânî, bunun yerine daha öz bir ifadeye yer vermiştir. Görüldüğü gibi Curcânî, bu son iki îcâz örneklerinde sayfalarca işlenebilecek konuları öz cümlelerle ifade etmektedir.

Îcâz türüne, söz konusu örneklerle yetinilecektir. Zira buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

3.1.2. İtnâb

Bir belâgat terimi olan itnâb, tabii konuşmanın aksine bir fayda ve maksada binaen çok lafızlarla icra edilen bir ifade sanatıdır.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 44.

¹⁴⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 44.

İtnâb sanatının birçok kısmı mevcuttur. Burada hepsinin ele alınması söz konusu değildir. Dolayısıyla itnâb konusunu bir tarafa bırakarak, çalışmanın konusunu oluşturan eserdeki örnekler üzerinde incelemeler yapılacaktır.

Eserde itnâb sanatına dair bazı örnekler şöyledir:

اعلم أنّ التصريف "تفعيل" من الصرف, وهو أن تصرّف الكلمة المفردة, فتتولّد منها

ألفاظ مختلفة, ومعان متفاوتة.¹⁵¹

Curcânî, önsözden sonra sarf ilminin konularını ele almaya doğal olarak tasrîf kelimesini irdelemek ve terim anlamını vermekle başlıyor. Tasrîf kavramının terim anlamını, وهو أن تصرّف الكلمة المفردة, şeklinde çok öz bir ifadeyle vermeye çalışan Curcânî, devamında bu tanımı, ومعان متفاوتة, Şeklinde itnâb sanatını kullanarak daha da açıklayıcı bir ifadeyle bitirmektedir. Aslında ilk cümle, tasrîf kelimesinin terim anlamını vermektedir. Fakat kitabın amacına binaen daha da açıklayıcı olması için son cümle de getirilmiştir.

والأمر: ما دلّ على الزمان الآتي، كإفعل، وليفعل، وهو مبني على السكون بغير اللام،

ومأخوذ من المضارع، وطريق أخذه أن تبتدئ بالثاني متحرّكاً فيستغنى عن الهمزة [وأخواتها]، كدخِرْج في يُدخِرْج. وإن كان ساكناً فاجلب الهمزة مضمومةً لو ضمت عين المضارع، نحو: انصُرْ في ينصُرْ، ومكسورةً لو كسرتْ هي أو فتحتْ، نحو: اضرِبْ و: اِمنعْ، في: يضربْ ويمنعْ. فأما أكرمِ بفتح الهمزة في: يُكرمُ، فالأصل فيه: يُؤكِّرمُ، بالهمزة، حذفت لاستئصال توالي الهمزتين.¹⁵²

Burada Curcânî, emir fiilinin tanımını yapmakta, emri hazırın sukûn üzerine mebnî olduğunu ifade ederek hükmünü bildirmekte ve emri hazırın muzâri fiilden elde edildiğini anlatmaktadır. Fakat Curcânî, bununla yetinmeyip...أخذه... şeklinde bir ifade kullanarak emri hazırın nasıl elde edildiğini konunun sonuna kadar detaylı bir

¹⁵⁰ es-Seyyid Ahmed el-Haşimî, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, el-Mektebetu'l-'asriyye, Seydâ-Beyrut 1999, s. 201; Merâğî, *'Ulûmu'l-belâga*, s. 191; Bolelli, a.g.e., s. 366; A. Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, a.g.e., s. 135; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, s. 172.

¹⁵¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 26.

¹⁵² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 54.

şekilde anlatmaktadır. Yine eserin, bir metin türü olup bu ilme yeni başlayanlar için telfî edildiğini düşünürsek buradaki itnâb sanatının açıklama amacı taşıdığını söyleyebiliriz.

أبنية الأفعال: ثلاثي ورباعي.

فالثلاثي ينقسم على سبعة أبواب، وهي: الصحيح، والمضاعف، والمهموز، والمثال، والأجوف،

والناقص، واللفيف.¹⁵³

Curcânî, burada fiillerin sulâsî ve rubâ'î şeklinde iki kısma ayrıldığını ve sulâsî fiillerin yedi baba ayrıldığını ifade etmektedir. Ancak Curcânî, bu bilgilerle yetinmeyip zikrettiği yedi babın tümünü، والمثال، والمهموز، والمضاعف، والصحيح، وهي: الصحيح، والمضاعف، والمهموز، والأجوف، والناقص، واللفيف. şeklinde tek tek isimlerini zikretmektedir.

فللثلاثي ثلاثة أبنية: فَعَل، وفَعِل، وفَعَلَ.

أما بفتح العين: فمضارعُه "يَفْعَل"، متعدياً ولازماً، كضَرَبَ يَضْرِبُ، وجَلَسَ يَجْلِسُ، ونَفَرَ يَنْفِرُ،

ويجيء على "يَفْعَل" بالفتح، ما كان عَيْنُهُ أو لَامُهُ حرفاً من حروف الحلق وهي الهمزة والهاء وعشر يعثر

والحاء والحاء والعين والغين، كسَأَلَ يَسْأَلُ، وقرأَ يَقْرَأُ، ووهبَ يَهَبُ، وسَحَّحَ يَسْحَحُ، وسَلَّحَ يَسْلَحُ، ومنَعَ يَمْنَعُ،

وطَعَى يَطْعَى.¹⁵⁴

Curcânî, burada sulâsî mucerred fiilin üç babı olduğunu ifade etmektedir. Birincisi فَعَلَ ikincisi فَعِل üçüncüsü فَعَلَ şeklindedir. Bu bilgilerden sonra Curcânî, birinci baktan başlayarak bunların muzârilerinin nasıl gelebileceğini ve buna dair şartların neler olduğunu anlatmaktadır. Curcânî, birinci babın muzârisinin يَفْعَل şeklinde gelebileceğini anlatmakta ve buna dair örnekler vermektedir. Ardından birinci babın muzârisinin يَفْعَل şeklinde de gelebileceğini ancak bu durumda muzârisinin aynu'l-f'ili veya lamu'l-f'ili boğaz harflerinden birini içermesi gerektiğini ifade etmektedir. Ama

¹⁵³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 36.

¹⁵⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 36-37.

Curcâni, bu bilgilerle yetinmeyip boğaz harflerini **وهي الهمزة والهاء والحاء والخاء والعين** şeklinde tek tek sıralamakta ve ardından bütün herfleri barındıran birer, ikişer örnekler getirmektedir.

Özellikle kelimenin asıllarında olmak üzere, eserde itnâb örneklerine rastlamak mümkündür. Fakat verilen örnekler konuyu açıklığa kavuşturacak derecede yeterli örneklerdir.

3.1.3. Musâvât

Bir diğer belâgat terimi olan musâvât, tabii konuşmayla maksadı ne kısaltarak ne de uzatarak yeterli lafızlarla ifade etmektir. Diğer bir ifadeyle lafız ve mananın eşit olmasıdır.¹⁵⁵

الفعل ما دل على الحدث مع أحد الأزمنة.¹⁵⁶

Curcâni, bu cümlede fiilin tanıma yer vermektedir. Bu tanıma verirken de yeterli lafızlar kullanmaktadır. Nitekim Curcânî, ne îcâz, ne de itnâb yapmadan, musâvât sanatını kullanmaktadır. Çünkü Curcânî burada, **الفعل ما دل على الحدث والزمان** şeklinde bir ifade kullanarak îcâz, veya **الفعل ما دل على الحدث مع أحد الأزمنة وهي: الماضي, والحال,**

والاستقبال. Şeklinde bir ifade kullanarak itnâb sanatlarını kullanabilirdi. Fakat o, bunların yerine musâvât sanatını kullanarak, fiili eksiksiz tanımlayabilecek; yeterli lafızlara yer vermektedir.

المهموز: ما حَلَّتْ بِفَائِهِ أَوْ عَيْنِهِ أَوْ لَامِهِ هَمْزَةٌ.¹⁵⁷

Burada da mehmûz fiili, yeterli kelimelerle net bir ifadeyle tanımlanmaktadır. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Görüldüğü gibi Curcânî, *el-Miftâh* eserinde her üç sanatı da kullanmaktadır. Fakat eser daha çok öz bir metin mahiyeti taşımaktadır. Ancak bu, eserin diğer sanat türlerinden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Curcânî, yeri gelir îcâz, yeri

¹⁵⁵ Merâgî, 'Ulûmu'l-belâga, s. 191; Bolelli, a.g.e., s. 385; A. Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, a.g.e., s. 181; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedi'*, s. 189.

¹⁵⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 53.

¹⁵⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 40.

gelir itnâb, yeri gelir musâvât sanatlarını kullanır. Bunu da yerli yerinde yaparak sözün hakkını verir. Zira daha önce de belirtildiği gibi, bir ifade türünün belîğ sayılabilmesi için muhatabının durumuna göre bu üç kısımdan bir sanat türü kullanılmalıdır. Bir belâgat üstadı olarak Curcânî, eserinde bu hakikate riayet etmektedir.

3.2. İstidlâl Yöntemleri

İstidlâl, herhangi bir konu ve meselenin doğruluğunu ispat etmek için delil getirme¹⁵⁸ işlemine denir. Kimilerine göre delil ile aynı anlamdadır.¹⁵⁹

İstidlâl kavramı, başta İslam hukuku olmak üzere diğer bütün İslami ilimlerde kullanılmaktadır. Bunun yanında Arap dilindeki sarf, nahiv ve belâgat alanlarında da kullanılmaktadır.

Cahiliye döneminde Arap toplumunun dilini tahrif edecek etkenler fazla olmayıp, buna karşı bir koruma mekanizması sayılabilecek olan şiir gibi edebi faaliyetler, tahrif sorununu gündeme getirmemiştir. Çünkü söz konusu toplumun dil kültürünü zedeleyecek tehlikeler yoktu. Toplum, acem diye tabir edilen yabancılardan korunmuş ve bunun sonucunda dilin tahrif olması gibi bir endişe yaşanmamıştı. Bunun yanında, savaşlardan mersiyelere kadar, hayatın adeta edebiyat üzerinde dönmesi, şiir yarışmaları gibi edebi faaliyetler, bu manada koruyucu bir görev üstlenmişti. İslam'ın ilk yıllarında da aynı durum söz konusuydu. Artık şiir yerine Kur'an, edebiyatın zirvesindeydi ve koruyucu mekanizma işlevini görüyordu. Fakat daha çok sonraki dönemlerde, özellikle fetih sahasının genişlemesiyle her alanda yeni problemler ortaya çıktığı gibi, Arap dili ve belâgatı alanında da çeşitli problemler baş gösterdi. Yabancılardan gelebilecek tahrifleri ortadan kaldırma adına, belli şartlarla kimi şiir ve nesir türü örnekler delil gösterilerek, buna karşı bir tedbir alınmaya çalışıldı.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Lubnân 1424/2003, s. 21; Tehânevî, a.g.e., I, s. 151. Enbârî, *el-İgrâb fî cedeli'l-irâb ve lume'i'l-edille*, thk. Sa'îd el-Afgânî, Dâru'l-fikr, Beyrût 1391/1971, s. 45

¹⁵⁹ Enbârî, *el-İgrâb ve lume'* s. 45.

¹⁶⁰ Bkz. Sa'îd el-Afgânî, *Fî usûli'n-nahv*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût 1407/1987, s. 6-13; İsmail Demir, *İbn Mu'tin'in Kitâbu'l-Fusûl Fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstîşâd*, İlahiyat Fakültesi Dergisi 3-2015, s. 17.

Kimilerine göre istidlâl, istişhâd ve ihticâc kavramları bir birinin yerine kullanılmaktadır.¹⁶¹

Suyûtî (ö. 911),-Enbârî'den naklederek-nahiv ilminin birçok delilleri olmakla beraber, en çok kullanılanların semâ, icmâ, kıyas ve istishâb şeklinde dört tane olduğunu, İbn Cinnî'nin istishâbı, Enbârî'nin de icmâyı zikretmediğini belirtir.¹⁶²

Burada bütün istidlâl yöntemlerine yer verilmeyip sadece söz konusu eserde kullanılan yöntemler zikredilecektir.

3.2.1. Semâ

Semâdan maksat, dil yapısının bozulmayıp, fesâhat noktasında güvenilir kimselerin sözlerinden tespit edilip bize intikal etmesidir. Dolayısıyla bu, zaman olarak cahiliye dönemi Arapların ve II. Yüzyılın ortalarına kadarki dönemde yaşamış Müslüman ediplerin sözlerini kapsar. Bunun yanında, yerleşim olarak Arap yarım adasına yakın olan kabilelerin sözlerine, söz konusu bölgeden uzak ve yabancılara yakın kabilelerin sözlerinden daha çok itibar edilir. Ayrıca cahiliye ve muhadram (cahiliye ve İslam döneminde yaşayan) diye tabir edilen şairlerin şiirleri de dikkate alınır. Fakat cahiliye dönemini idrak etmeyip yeni döneme kadar yaşamış şairlerin şiirlerinin itibarı noktasında ihtilaf edilmiştir. Beşşâr b. Burd (ö. 167) ile başlayan yeni dönem şairlerin şiirlerine itibar edilmez. Sözü edilen bütün bu ayırımların temel noktası, dilin bozulup bozulmaması meselesidir. Nitekim cahiliye döneminde yaşayıp da sözüne itibar edilmeyen, imam Şafî (ö. 204) gibi sonraki dönemlerde yaşayıp da sözüne itibar edilen örnekler mevcuttur.

Bu bağlamda semânın Kur'an, Hadis ve yeni döneme kadar olan Araplar (Müslüman-kafir) ın sözleri (şiir-nesir) ni kapsadığını söylemek mümkündür.¹⁶³

3.2.1.1. Kur'an-ı Kerim

Hiçbir kelam, Kur'an-ı Kerim gibi her yönüyle korunmamıştır. Kur'an, gerek metin olsun gerek senet olsun, sahabenin peygamberden mütevatir bir şekilde rivayet etmesi ve ardından bir mushaf şeklinde kayıt altına alınmasıyla sonrakilere sağlam

¹⁶¹ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *DİA* İstanbul 2001, XXIII, s. 396.

¹⁶² Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*, thk. Abdulhakîm 'Atiyye, Dâru'l-beyrûtî, Dimeşk 1427/2006, s. 21-22.

¹⁶³ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 39; Afgânî, a.g.e., s. 19-20.

bir şekilde aktarılmıştır. Dolayısıyla Kur'an ayetleri, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde ittifakla delil noktasında ilk sırada yer alırlar.

Sonraki dönemlere mütevatir, ahâd, ve şaz olarak intikal eden bütün kıraat şekilleriyle istidlâl yapılır. Şaz kıraat, kıraat ilminde delil olarak dikkate alınmamakla birlikte sarf ve nahiv ilimlerinde dikkate alınır. Çünkü kıraatte dikkate alınmaması peygamber (s.a.s)'e ait olmama ihtimalinden kaynaklanır. Ama sened ve nakil itibarıyla diğer Arap kelimelerinden üstün olduğu açıktır. Ayrıca dil kültürü bozulmamış Arapların konuşmalarının dikkate alındığı hatırlatılacak olursa, şaz kıraatin delil noktasında dikkate alınması, daha da net anlaşılır. Ayrıca kıraat ilminin altın kuralı sayılan "القراءة سنة متبعة" gerçeği, dikkate alınırsa söz konusu kıraatin Arap dilinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılır.¹⁶⁴

Curcânî, *el-Miftâh* adlı eserinde biri dipnot, diğerleri kitabın asıl bölümlerinde olmak üzere dört¹⁶⁵ ayeti istidlâl olarak kullanmaktadır.¹⁶⁶ Curcânî'nin söz konusu ayetleri, hangi konularda ve hangi amaçla delil olarak gösterdiğini incelemek için bu ayetlerin tek tek ele alınması uygun görülmüştür.

1- "وَرَبُّكَ فَكَبِّرْ" "Sadece Rabbini yücelt"¹⁶⁷

Söz konusu ayet, daha önce de bir başka münasebetle bu çalışmada yer almıştı. Curcânî, eserin giriş bölümü sayılabilecek bir yerde "el-Kalbu'l-mustevî" kavramını zikrederken, söz konusu ayete asıl bölümde değil de dipnotta yer vermektedir. Curcânî, ilk olarak, bahsi geçen kavramı tanımlar, sonra *وَرَبُّكَ فَكَبِّرْ* *مثاله في قوله تعالى: وَرَبُّكَ فَكَبِّرْ* şeklinde bir ifadeyle söz konusu ayeti konunun anlaşılması için zikreder.¹⁶⁸ Ayetle ilgili detaya daha önce yer verildiğinden bu kadarla yetinilecektir.

2- "وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ..."¹⁶⁹ "Evlerinizde oturun..."

Curcânî, fiil başlığı altında emir fiili bölümü içerisinde söz konusu ayete yer vermektedir. Curcânî, burada emir fiilini, bilinen şekilde anlatmaktadır. İlgili ayete

¹⁶⁴ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 39-42; Afgânî, a.g.e., s. 28-30.

¹⁶⁵ İlgili bölümün sonundaki ayetin dikkate alınmasıyla bu sayıyı beşe çıkarmak mümkündür.

¹⁶⁶ Abdulkâhîr el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 27, 55, 81, 93, 111.

¹⁶⁷ Müdessir, Sûresi, 74/3.

¹⁶⁸ Abdulkâhîr el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 27.

¹⁶⁹ Ahzâb Sûresi, 33/33.

ön hazırlık olacağı düşünülerek burada emir fiile söz konusu eserde yer aldığı gibi öz bir şekilde yer verilecektir. Şöyle ki: emir fiili, muzârî fiilinden elde edilir. Eğer muzârî harfinden sonraki ikinci harf harekeli ise muzârî harfi atılır ve sonu cezim yapılarak emir fiil elde edilir. **دَخِرَج** olan muzârî fiilinden elde edilen **دَخِرَج** emir fiili gibi. Eğer muzârî harfinden sonraki ikinci harf cezimli olursa, bu durumda emir fiiline, söz konusu fiilin sonu cezim yapıлып, ikinci harf cezimden ötürü telaffuz edilemediğinden söz konusu fiilin ayne'l-fiilinin harekesine bakılarak harekeli bir hemzeyle başlanır. Eğer ayne'l-fiilinin harekesi zamme olursa hemze de zammeli olarak getirilir. **تَنْصُرُ** olan muzârî fiilinden elde edilen **أَنْصُرُ** emir fiili gibi. Eğer ayne'l-fiilinin harekesi esre ve ya üstün olursa hemze esreli olarak getirilir. **تَنْصُرِبُ** olan muzârî fiilinden elde edilen **أَنْصُرِبُ** emir fiili gibi. **تَمْنَعُ** olan muzârî fiilinden elde edilen **أَمْنَعُ** emir fiili gibi. Bu bilgileri veren Curcânî, ardından sözü ilgili ayete bağlamaktadır. Curcânî, **قَرَنَ** fiilinin emir fiili olduğunu ve aslının **أَفْرَرَنَ** şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Birinci ra harfinin harekesi kendinden önceki harfe verildi, iki sakin harf olan ra harflerinden biri atıldı, baştaki hemzeye de ihtiyaç kalmadığı için o da atılarak son hali **قَرَنَ** şeklinde kaldı. Ya da ilgili ayetteki **قَرَنَ** emir fiili, **وَقَرَّ**, **يَقَرُّ** kökünden elde edilmiştir. Bu durumda emir fiili, **قَرَنَ** şeklinde olmaktadır.¹⁷⁰ Fau'l-fiilde yer vav harfi, muzârî fiilinde ya ile esre arsında yer aldığından atılmıştır.¹⁷¹

Curcânî, söz konusu ayeti bir hususa dikkat çekmek için zikrediyor. Şöyle ki: ayeti kerime de olduğu gibi emir fiili bazen görünürde birinci kısımdanmış gibi bir vehim uyandırabilir. Ama aslı incelendiğinde onun ikinci kısımdan olduğu, hemzenin etkisiz kalmasıyla atıldığı anlaşılmaktadır. Curcânî, bu durumu ayet getirmek suretiyle açıklamaktadır.

¹⁷⁰ Söz konusu ayet, Curcânî'nin belirttiği gibi kıraat alimleri arasında farklı okunmuştur. Nafi' (ö. 169) ve 'Âsım (ö. 127) **قَرَنَ** şeklinde üstün okumuşlardır. İbn Kesîr (ö. 120), Ebû 'Amr (ö. 154), İbn 'Âmir (ö. 118), Hamza (ö. 156) ve Kisâî (ö. 189) ise **قَرَنَ** şeklinde esre okumuşlardır. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kıraât*, thk. Şevkî Zayf, Dâru'l-me'ârif, bımısır, Kâhire 1972, s. 521-522.

¹⁷¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 54-55.

3- "فَأَمَّا تَرِينٌ مِّنَ الْبَشَرِ أَحَدًا... "172 "İnsanlardan birini görecek olursan..."

Curcânî, ilgili ayeti, mehmûz konusunun muhmûzu'l-'ayn bölümünde zikretmektedir. Eserde mehmûzu'l-'ayn için رأى fiili örnek olarak verilmektedir. Curcânî, önce söz konusu fiilin mâzî, sonra muzârî durumundan bahsetmektedir. Muzârî durumunu ise, biraz daha izah etmektedir. Tekil ve çoğul muhatabaların تَرِينٌ şeklinde görünürde aynı, ama vezinlerinin farklı (تَفِينٌ, تَفَعْلُنٌ) olduğuna dikkat çekmekte, ardından sözü, şeddeli olan nun-i tekidin kelimeye dahil olmasına getirmekte ve örnek olarak söz konusu ayeti zikretmektedir. Curcânî, فِيمَا تَرِينٌ ifadesinde cezim alameti olarak nun harfinin hafzedildiğini ve ya harfinin إِخْسِينٌ kelimesinde olduğu gibi bütün tekid nunların tek tarzda gelmesi için esreli yapıldığını ifade etmektedir.¹⁷³

4- "لَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ... "174 "muhtakkak onu perçeminden... yakalınız."

Curcânî, ilgili ayeti, ibdâl konusu altında; nun harfi bölümünde zikretmektedir. Eserde nun harfinin dönüşümü ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: Nun harfi, nasb durumunda elife dönüşür. رأيت örneğinde olduğu gibi. Bu durum, kendisinden önceki harfin harekesi üstün olması şartıyla tekid nunlarından hafif (şeddesiz) nunun dahil olduğu tekil emir fiilinde de geçerlidir. اضربن emir fiilinin, اضربا şekline dönüşmesi gibi. İlgili ayetteki لَسْفَعُنٌ kelimesinde de aynı durum söz konusudur. Kelimede vakfedilmesi durumunda nun harfi, لَسْفَعًا şeklinde elife dönüşür.¹⁷⁵

5- "قِسْمَةٌ ضِيزَى... "176 "çok insafsızca bir paylaştırmadır."

¹⁷² Meryem Sûresi, 19/26.

¹⁷³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 81.

¹⁷⁴ Alak Sûresi, 96/15.

¹⁷⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 93.

¹⁷⁶ Necm Sûresi, 53/22.

Curcânî, kitabın sonundaki tamamlayıcı bilgiler içerisinde ve aynı zamanda kitabın son cümlesi ve son örneği olarak bu ayete yermektedir.¹⁷⁷ Fakat Curcânî,

عقدة: تقلب ياء "فُعَلَى" اسماً، واواً في نحو: طُوْبَى وَكُوْسَى ولا تقلب في الصفة، ولكن

يكسر ما قبلها، فتسلم الياء، نحو: مشية حَيْكَى، وقسمة ضَيْزَى.

diyerek diğer ayetlerin aksine söz konusu örneğin ayet olduğunu açıkça belirtmeden; normal bir örnek izlenimini veren bir tarzda zikretmektedir. Burada söz konusu cümlelerin ayet olarak zikredilmesi uygun görülmüştür. Curcânî'nin diğer ayetlerden farklı bir yol izlemesi, iktibâs¹⁷⁸ sanatıyla izah edilebilir. Sonuç ne olursa olsun, aynı ifadelerin bire bir ayette yer alması, söz konusu örneğin ayet ile istidlâl konusu içerisinde zikredilmesine uygun görülmüştür.

Curcânî, yukarıdaki ifadeden anlaşıldığı gibi, فُعَلَى vezninde gelen isimlerde bulunan ya harfinin vav harfine dönüşeceğini zikretmektedir. Fakat aynı kuralın vasıflarda geçerli olmadığını, ama ya harfinden önceki zammenin esreye dönüşeceğini bir örnek ve ilgili ayetle belirtmektedir.

3.2.1.2. Arap Sözlere

Arapların sözlerini nazım (şiir) ve nesir (düzyazı) şeklinde iki başlık olarak ele almak mümkündür. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, eserde kullanılmış olan yöntemler dikkate alınarak ilgili başlığın yalnızca nesir bölümü incelenecektir.

Nesirler, sanatsal ve normal şekilde ikiye ayrılır.

1-Sanatsal Nesir: Bu tür nesirler de kendi içerisinde şu kısımlara ayrılır:

A-Hutbeler: Söz konusu yöntem, Arapların başta gelen iletişim aracıydı. Nitekim kabilenin yöneticisi, minbere çıkar, topluluğa hitap eder ve isteklerini bu yolla onlara ulaştırırdı.

B- Mektuplar: Peygamber'in (s.a.s), halifelerin, komutanların ve valilerin mektuplarıdır. Mektuplar, hutbeler kadar meşhur ve önemli değildir.

¹⁷⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 111.

¹⁷⁸ **İktibâs:** Şiir veya nesre, ifadeyi süslemek, manayı destekleyip zenginleştirmek kastıyla- ayet ve hadis olduğunu belirtmeden- ayet ve hadislerden bir kısım alıntılar yapmaktır. Bkz. Ali el-Cârim, Mustafâ Emîn, *el-Belâgatü'l-vâziha*, thk. Kasım Muhammed en-Nûrî, Mektebetu daru'l-fecr, Dimeşk, Beyrût 1435/2014, s. 502; Bolelli, a.g.e., s. 435.

C- Hikem (hikmetli söz) ve emsâl (atasözler): Bunlar, istiṣhâdda hutbe ve mektuplardan daha çok kullanılmaktadır. Gramere dair kitaplarda fazla kullanılmaktadır.

2-Normal Nesir: Normal olan; günlük konuşma dilini ifade etmektedir. Nahivciler, dil kullanımlarının ve Arapça üsluplarının birçok malzemesini taşıdığı için günlük konuşma diline önem vermişlerdir.¹⁷⁹

Bütün Arap lehçeleriyle istiṣhad sahih olmakla birlikte, Kureyş, Kays, Aylan, Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinane kabileleriyle Tay kabilelerinin lehçeleri daha muteberdir. Yunanlılar'a komşu olan Tağlib, İran'a komşu olan Bekir b. Vail gibi Arap olmayan unsurlarla sınır komşusu olan kabilelerin lehçelerinden istiṣhad ise uygun görülmemiştir. Hem çölde hem şehirde yaşayan kabilelerin lehçeleri de istiṣhad açısından makbul sayılmamıştır.¹⁸⁰

Eserde kullanılan nesir örnekleri şunlardır:

1- رَحْبَتِكَ الدَّارِ (Hanemiz, sizinle şereflendi.)¹⁸¹

Curcânî, eserinde söz konusu cümleyi iki yerde zikretmektedir.¹⁸² İlk olarak fiillerin yapısı başlığı altında ilgili söze yer vermektedir. Fiilleri, yapı bakımından sulâsî ve rübâî şeklinde ikiye ayıran Curcânî, ardından sülâsilerin فِعْلٍ فِعْلٍ فِعْلٍ şeklinde üç tür yapıya ayrıldığını ifade etmektedir. Daha sonra bu üç kısım hakkında örneklemeler eşliğinde temel bilgiler vermektedir. Tabi olarak, en sonunda sözü فِعْلٍ kısmına getirmektedir. Curcânî, söz konusu fiil yapısının müzârî fiili, yalnızca يَفْعُلُ şeklinde (ayne'l-fiilin ötreli) gelebileceğini ifade ettikten sonra, bu fiil yapısının sadece lâzımî (geçişsiz) şeklinde kullanılabileceğini, bunun aksine muteaddî (geçişli) şeklinde sadece الدَّارِ رَحْبَتِكَ cümlesinin kullanıldığını ifade etmektedir. Curcânî, ilgili cümleyi ayrıca fiillerin manaları konusunda da zikretmektedir. Söz konusu yerde ise,

¹⁷⁹ Demir, a.g.m., s. 24.

¹⁸⁰ Durmuş, "İstiṣhâd", *DİA*, XXIII, s. 397.

¹⁸¹ Zikredilen sözün Emevîler'in son Horasan valisi Ebü'l-Leys Nasr b. Seyyâr b. Râfî' el-Kinânî el-Leysî (ö. 131)'ye ait olduğu söyleniyor. Ezherî, Nasr'a ait sözlerin delil olamayacağını ifade etmektedir. Ancak Nasr'ın dönemi delil olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Ezherî'nin görüşü, isabetli olmadığı söylenebilir. Bkz. Esterâbâdî, a.g.e., I, s. 75.

¹⁸² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 38, 48.

ilk olarak sulâsî mücerred fiillerin kullanıldığı manaları veren Curcânî, daha sonra **فعل** kalıbının manalarına yer vermektedir. Söz konusu kalıbın tabii (fitri, doğal) vb. durumlar için kullanılabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla ilgili fiil kalıbı, lâzımî şeklinde kullanılır. Ancak **رَحْبَتِكَ الدَّار** cümlesi şaz (kural dışı) olarak kullanılmıştır. Çünkü cümlenin açılımı **رَحْبَتُ بَكَ الدَّار** şeklindedir.¹⁸³

Yukarıda zikredildiği gibi Curcânî, söz konusu cümleyi zikretmiş olduğu ilk bölümde, ilgili cümlenin müteaddî olarak kullanıldığını ve **ولا يتعدى في هذا الباب إلا** **رَحْبَتِكَ الدَّار** şeklinde bir ifade kullanarak adeta hiçbir problemin olmadığını belirtmektedir. Ancak Curcânî, söz konusu cümleyi zikretmiş olduğu ikinci yerde **وشدَّ رَحْبَتِكَ الدَّار أي: رَحْبَتُ بَكَ** **فعل** kalıbının sadece lâzımî olarak kullanılacağını fakat **رَحْبَتُ بَكَ** diyerek **رَحْبَتِكَ الدَّار** cümlesinin şaz olarak kullanıldığını ifade etmektedir.

Bu bilgiler çerçevesinde, ilgili cümlenin müteaddî olarak kullanıldığını, dolayısıyla **فعل** kalıbının sadece lâzımî olarak kullanmayacağına dair zikredilen cümleyi delil olarak getirmek sağlıklı bir istidlâl yöntemi olarak görünmemektedir. Çünkü Curcânî'nin kendisi, daha önce zikrettiğimiz gibi eserin başka bir bölümünde **فعل** kalıbının sadece lâzımî olarak kullanılabileceğini ve bu bağlamda söz konusu cümlenin müteaddî olarak kullanımı, şaz bir kullanım olduğunu ifade etmektedir. Çünkü cümlenin aslı, **رَحْبَتُ بَكَ الدَّار** şeklindedir. Zikredilen cümlenin çokça kullanılmış olmasından dolayı, **ب** harfi hafzedilmesine musamaha/tolerans gösterilmiştir.¹⁸⁴ Bunun yanında kimileri, söz konusu cümledeki **رحب** fiili, **وسع** fiilinin anlamını tazmîn (bir lafzın başka bir lafız anlamında kullanılması) ettiğini, dolayısıyla bu yolla mutaddî olarak kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁸⁵ Bu bağlamda

¹⁸³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 38, 48.

¹⁸⁴ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Üşmûnî, *Şerhu 'l-eşmûnî 'alâ elfiyeti ibni mâlik (Menhecu's-sâlik ilâ elfiyeti ibni mâlik)*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrût, Lubnân 1375/1955, III, s. 785; Abdulkâhir el-Curcânî, a.g.e., s. 38.

¹⁸⁵ Üşmûnî, a.g.e, III, s. 785; Esterâbâdî, a.g.e., I, s. 75.

söz konusu cümlenin muteaddî kullanımı şekilsel bir kullanımdan ibaret olduğu söylenebilir.

2- إِنَّ الْبِغَاثَ بِأَرْضِنَا يُسْتَنْسِرُ-2 (*Kuş (yavru), yanımızda kartal olur.*)¹⁸⁶

Curcânî, zikredilen atasözüne fillerin anlamları başlığı altında yer alan istif'âl babının anlamları içerisinde yer vermektedir. Cücânî, istif'âl babının dönüşüm anlamına da geldiğini ifade etmekte ve örnek olarak استحجر الطين şeklindeki meşhur örneğe yer verdikten sonra, bu atasözüne yer vermektedir.¹⁸⁷

3- شملت الريح (*Kuzey rüzgarı esti.*)¹⁸⁸

Curcânî, söz konusu cümleye ziyâde başlığı altında yer vermektedir. Hemzenin kelimenin başında ve ortasında ziyade edilebileceğini ifade eden Curcânî, kelimenin ortasında ziyade edilen hemze için birkaç örnekle beraber, شامل ve شمال kelimelerini örnek olarak vermektedir. Ancak شامل kelimesinin azınlıkta olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgilerden sonra Curcânî, delil olarak شملت الريح sözüne yer vermektedir. Burada hemzenin eklendiği anlaşılmaktadır. Çünkü شملت fiilinde hemzenin olmadığı görülmektedir.

4- أنرت الثوب (هنرتة) (*Elbiseyi tasarladım.*)¹⁸⁹

Curcânî, zikredilen sözü ibdâl konusu altında zikretmektedir. Bu başlık altında bazı harflerin diğer bazı harflerden dönüşebileceği örneklemelerle ele alınmıştır. Ha (ه) harfinin hemzeden dönüştürülebileceğini ifade eden Curcânî, bu iddiasını yukardaki cümleyle desteklemektedir.¹⁹⁰ İlgili kelimelerde görüldüğü gibi أنرت

¹⁸⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 51. Zikredilen atasözü bir iftihar vesile olarak kullanılmaktadır. Yani güçsüz, zayıf bir kimse bizimle komşuluk yapması halinde güçlü, şerefli bir konuma yükselir. Bkz. Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed el-Yûsî, *Zehru 'l-ekem fi 'l-emsâl ve 'l-hikem*, thk. Muhammed Hacı-Muhammed el-Ehzar, Dâru's-sekâfe, ed-Dâru'l-beyzâ, el-Megrib (Fas) 1401/1981, I, s. 102.

¹⁸⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 51.

¹⁸⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 87.

¹⁸⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 97. İlgili söz farklı şekillerde rivayet edilmiştir. Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 97.

¹⁹⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 97.

kelimesinin başındaki hemze harfi, ha harfine dönüşmüş ve kelime هنترت şeklinde bir hal almıştır.

5- أرحت الدابة (هرحتها) ¹⁹¹ (Akşam hayvanı ağıla koydum.)

Bu cümle de Curcânî tarafından yukardaki cümleyle beraber ha harfinin hemzeden dönüşümüne delil olarak getirilmiştir. Burada da أرحت kelimesinin başındaki hemze ha harfine dönüşerek هرحت şeklinde kullanılmıştır.

Curcânî, ilgili eserinde hadis(ler)e ve şiir(ler)e yer vermemiş, fakat ayet ve nesir türü sözlere az da olsa yer vermiştir. Kendisi, ilgili eserde söz konusu semâ yöntemlerinden bazılarına hiç vermeyip ve ya bazılarına az yer vermesi hakkında bir açıklama yapmamaktadır. Ancak önsözdeki, هذا كتاب قليل الإفاض، كثير المعاني، سهل، قريب التناول، ifadeleri tekrar hatırlanacak olursa, bu konuda bir kanaate varılabilir. Bunun yanında, kendisinin diğer eserleri incelendiğinde –farklı oranlarda- bu yöntemlerin hepsine yer verdiği görülmektedir. Özellikle Curcânî'nin Arap edebiyatındaki konumu göz önüne alındığında, söz konusu istidlâl yöntemlerin kendisinin yanında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şöyle bir soruya cevap aranmalıdır: Neden Curcânî, *el-Miftâh* adlı eserinde yukarda zikredilen bir yöntem takip etmiştir? Önsözde zikredilen ifade dikkate alınarak Curcânî'nin kitabın amacı ve bunun bir sonucu olan hacmini düşünerek eserinde bu istidlâl yöntemlerine hiç ve ya fazla yer vermemiştir denilebilir. Zihinde beliren cevaplardan ilki bu olsa gerek. Ancak Curcânî'nin zihnindeki gerekçe bu olmayabilir ve ya hiçbir gerekçe olmadan tamamen tevâfuk sonucu böyle bir yola başvurmuş olabilir. Son iki ihtimale karşılık çok da eleştirilecek, yorumlanacak bir şey yok. Fakat ilk ihtimale dönersek eleştirilecek birçok yön olabilir. Nitekim Curcânî, bazen bir konu hakkında birden çok örnek vermektedir. Tabi böyle bir yöntemin de faydası muhakkaktır. Bazende çok örnek verilmekle bir şeyler hedeflenmektedir. Fakat bu kadar çok örnek verilmesi yerine semâ yöntemlerinden bir veya bir kaçına yer verilebilirdi. Bununla beraber bazen verilen örnekler yanında söz konusu istidlâl yöntemlerinden birine de yer verilmektedir. Dolayısıyla gerekçe eserin hacimli

¹⁹¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 97.

olmaması ise, bu metod 46ensiye46lebilirdi. Ayrıca zaman zaman verilen örneğin anlamına da yer verilmektedir. Yine zaman zaman iki semâ delili aynı konu için yan yana zikredilmektedir. Fakat eserin kısa tutulması adına bir tane yeterli olabilirdi. Bu cevap ihtimaline karşı benzer eleştiriler çoğaltılabilir. Ama bununla beraber bu hedef, Curcânî tarafından gözetilmiştir denilebilir. Bu durumda Curcânî'nin hata yaptığı değil de bir tercihte bulunduğu yorumuna gidilebilir.

3.2.2. İcmâ

Daha çok fıkıh/fıkıh usûlünde kullanılan icmâ kavramı, Arap dili ve diğer ilimlerde de kullanılmaktadır. Burada icmâdan maksat, Basra ve Kûfe dil ekollerinin fikir birliğidir. Doğrudan ayet ve hadise veya ayet ve hadise kıyas edilen bir meseleye muhalif olmadıkça icmâ delil olarak dikkate alınır.¹⁹²

Suyûtî, Araplar arasında oluşturulan icmânın da delil olduğunu söylerken, ardından bunun nasıl tespit edilebileceği şeklinde bir soru ortaya atar. Cevap olarak da bunun birkaç yönteminin olduğunu, bu yöntemlerden bir tanesinin de Arab'ın biri bir konuda bir şey söyler, bunu diğerlerine aktarır. Diğerlerinin buna itiraz etmemesi (sukûtî icmâ) yle, icmâ ortaya çıkmış olur.¹⁹³

Curcânî, eserde icmâ kavramını ifade edecek açık sözler sarfetmez. Diğer bir ifadeyle bu konuda “icmâ vardır” gibi bir söylemde bulunmaz. Ama bu, Curcânî'nin icmâ delilini kullanmadığı anlamına gelmez. Nitekim eser, bu manada birkaç örnek ihtiva etmektedir. Fakat zaman zaman, ,... لا يتوالى في كلام العرب أربعة أحرف متحركات...

ونحو: وَمَقَّ يَمِقُّ، وَوَفِقَ يَفِقُّ، وَوَرَعَ يَرَعُ، لم يُرَوْ فِيهَا الْفَتْحُ...، ولا يقال هذه للمكان الذي يكثر فيه الثعلب

، وفاشية العقارب...، بل يقال: أرض كثيرة الثعالب،

وفاشية العقارب...، بل يقال: أرض كثيرة الثعالب، وفاشية العقارب...، بل يقال: أرض كثيرة الثعالب، وفاشية العقارب...، بل يقال: أرض كثيرة الثعالب، وفاشية العقارب...¹⁹⁴ Bunun yanında Curcânî, icmâyı açıkça belirtmek yerine zaman zaman icmânın aksine ihtilaflara değinir.¹⁹⁵

¹⁹² Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-`ilmiyye, y.y. 1371/1952, I, s. 189; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 73.

¹⁹³ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 74.

¹⁹⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 3 4, 38, 61.

¹⁹⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 33, 41,110.

3.2.3. Kıyas

Hemen hemen bütün ilimlerde kendisine itibar edilen ve kullanılan kıyas, anlam birliği olmakla birlikte nakledilmeyeni nakledilenin hükmüne tabi tutmaktır.¹⁹⁶ Kıyasın buna benzer birçok tanımı yapılmıştır.¹⁹⁷ Hepsisi de birbirine yakın tanımlardır. Çünkü hepsinin ortak noktası illet(gerekçe) birliğidir.

Kıyas, istidlâl yöntemlerinden biridir. Hatta en önemlilerindendir. Nitekim kıyas için ,...إنما النحو قياس يتبع... şeklinde ifadeler kullanılmıştır.¹⁹⁸ Kıyas, her ilimde önemli bir yer tutar. Öyle ki günlük hayatta bile kıyasa yer verilir.

Kıyasın dört esası vardır.

- 1- Asıl
- 2- Fer'
- 3- Hüküm (konu)
- 4- İlet

Asıl: Hükmü kesinleşmiş konu. **Fer':** Hükmü kesinleşmemiş konu. **İlet:** Asıl ve fer'i aynı hükümde buluşturan ortak niteliğe denir.

Kıyas için verilen en meşhur örneklerden biri, fâil ve nâibu'l-fâil konusudur. Nitekim fâilin hükmü merfû' olmaktır. Nâibu'l-fâilin hükmü fâile kıyas edilerek merfû' olmuştur. Burada kıyasın rükünler şöyledir: Asıl, fâildir. Fer', nâibu'l-fâildir. Hüküm, merfû' oluşudur. İlet ise, fiilin isnâdıdır.

Enbârî, kıyasın, kıyasu'l-'ille, kıyasu's-şebeh (benzerlik), kıyasu't-tard (genel geçer) şeklinde üç kısma ayrıldığını ifade etmekte ve bunları geniş bir şekilde izâh etmektedir.¹⁹⁹ Fakat kıyasın birçok çeşidi mevcuttur.²⁰⁰

¹⁹⁶ Enbârî, *el-İgrâb ve lume'*, s. 45; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 79; Yahya b. Muhammed Ebî Zekeriyâ eş-Şâvî el-Magribî el-Cezâirî, *İrtikâu's-siyâde fî 'ilmi usûli'n-nahv*, thk. Abdurrezzâk Abdurrahman es-Sa'dî, Dâru'l-enbâr, Irak, er-Ramâdî 1411/1990, s. 61.

¹⁹⁷ Enbârî, *el-İgrâb ve lume'*, s. 93.

¹⁹⁸ Enbârî, *el-İgrâb ve lume'*, s. 95; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 79. Yukarıdaki söz, Kisâi'ye aittir. Uzunca olan bu şiirin ilk beyti şöyledir:

إِنَّمَا النَّحْوُ قِيَاسٌ يُتَّبَعُ وَبِهِ فِي كُلِّ عِلْمٍ يُتَّفَعُ

“Nahiv, itibâ edilen kıyastan ibarettir. Bütün ilimlerde kıyastan intifâ edilir.”

Curcânî, ilgili ilgili eserinde kıyas kavramını, bilinen terimsel anlamında değil de daha ziyade kural/kadie anlamında kullanır.²⁰¹

Kıyasın nahiv ilmindeki kullanımı sarf ilminden yaygın olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda Curcânî de eserinde bilinen kıyas; kıyasu'l-'ille çeşidine açıkça yer vermemektedir. Bunun nedeni yukarıda ifade edildiği gibi daha çok sarf ilminin yapısı ile ilgili olabilir. Bunun yanında eserin bir metin mahiyetinde olması, Curcânî'nin detaya dalmasına, bunun sonucunda bu manada bir kıyasa yer vermesine engel olduğu söylenebilir. Ama Curcânî'nin hemen hemen her konuda ilgili konuyu tanımlayıp bir/birkaç örnek vermesi ve bu tanım altına giren diğer örneklere yer vermeyip, okuyucuya havale etmesi, bu manada bir kıyas mahiyeti taşır. Ayrıca eserde özellikle fiil çekimlerinde birkaç fiil çekimini gösterip diğerlerini „إلى آخره...“ şeklindeki bir ifadeyle okuyucuya bırakması bir tür kıyas örneği mahiyetindedir.²⁰²

Eserde kıyasu'ş-şebih türü örneklere rastlamak mümkündür. Curcânî, eserin taşıdığı hedefi düşünmüş olmalı ki zaman zaman sözü çok uzatmadan birkaç örnekten sonra, ilgili örneği/konuyu başka bir örneğe/konuya benzeterek kısa geçmektedir. Bazen bu benzetmeyi gerekçelendirirken bazen de buna değinmemektedir. Zaman zaman benzeme yönünü de açıklamaktadır. Bu konudaki örneklerin metindeki haline yer verilmesi uygun olacaktır.

[فصل] المثال: وعد. يَسْرَ إلى آخر الوجوه كالصحيح...²⁰³

Bu cümlede Curcânî, fâu'l-fiil de illet harfleri bulunan kelimeyi misâl olarak göstermekte, ama konuyla ilgili diğer bilgilere detaylı olarak yer vermemektedir. Fakat teşbîh sanatını kullanarak mâzî misâl fiilin sahîh fiil gibi olduğunu ifade etmektedir. Ama hangi konu/hükümlerde aynı olduğuna ise değinmemektedir. Bu hüküm, misâl fiilin (illet harflerinden ötürü) herhangi bir değişikliğe uğramayacağıdır. Diğer bir ifadeyle mâzî sahîh fiilin hükümleri misâl fiil için de geçerli olmasıdır.

¹⁹⁹ Bkz. Enbârî, *el-İgrâb ve lume'*, s. 105-112.

²⁰⁰ Bkz. Esm'er, a.g.e., s. 340-343.

²⁰¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 37, 60, 82, 84.

²⁰² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 68, 69 70, 72, 73, 77, 78, 81, 82, 83, 85.

²⁰³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 71.

اسم الفاعل: قَائِلٍ قَائِلَانٍ قَائِلُونَ، إلى آخر الوجوه، أصله: قَائِلٌ، قلبت الواو همزة

تخفيفاً، فصار "قائل" ، ولم تقلب في "عاور" كما في "عور" ، لأنه بمعنى "اعور" لسكون ما قبلها.²⁰⁴

Ecvef olan sulâsî mucerred bir fiilin ism-i fâil kalıbında vav harfî hemzeye dönüşür. Fakat عَوْرَ kelimesinde olduğu gibi عاور kelimesi bundan istisna edilmiştir. Çünkü عَوْرَ kelimesi، عَوْرَ kelimesi anlamındadır. Dolayısıyla aynı hükümlere tabidir.

وفي باب "فَعَلَ" المفتوح العين إن كان العين ياءً أن تكسر ما قبل عين الفعل كيغت، ولم

يكسر في "لَسْتُ" لشبهه بالحرف.²⁰⁵

İçerisinde illet harfinden ya bulunan ecvef fiilde, zamirin bitişmesi durumunda bir takım değişiklikler meydana gelir. O değişikliklerden biri de ya harfinden önceki harfin esreli duruma getirilmesidir. Fakat aynı şartları barındırdığı halde söz konusu değişiklik، لَسْتُ fiili için geçerli değildir. Çünkü söz konusu fiil، harfe benzetilmiştir. Fakat Curcânî، vech-i şebih denilen benzeme yönünü açıklamamaktadır. Ama yapıda bir benzerliğin olduğu ve bunun sonucunda ليس fiili de harf gibi yapısını koruduğu söylenebilir.

[فصل] المهموز: المهموز الفاء: أَخَذَ، أَخَذَا، أَخَذُوا إلى آخره، كالصحيح في الماضي

والمضارع وفي جميع الوجوه، إلا أنك تقلب الهمزة واواً إذا انضم ما قبلها، كأؤخذ وأؤمّر، وياءً إذا انكسر/ ما

قبلها، كإيذن، وألفاً إذا انفتح ما قبلها كأمّر (أمر)²⁰⁶

Curcânî، söz konusu metinde fâu'l-fiili mehmûz olan bir fiilin gerek mâzî، gerek muzârî olması fark etmeksizin her konuda sahîh fiilin hükümlerine tabi olduğunu ifade etmektedir. Fakat hemzenin sakin olması durumunda önceki harekeye göre vav، ya ve elif harflerinden birine dönüşmektedir.

²⁰⁴ Abdulkâhir el-Curcânî، *el-Miftâh*، s. 73.

²⁰⁵ Abdulkâhir el-Curcânî، *el-Miftâh*، s. 74.

²⁰⁶ Abdulkâhir el-Curcânî، *el-Miftâh*، s. 80.

و"أُوْعِدَ" كالصحيح في جميع الوجوه، و"أُوْفِي" : أُوْفِيَا، أُوْفِيُوا، كالناقص في جميع²⁰⁷

الوجوه....

Curcânî, bu metinde iki teşbihten bahsetmektedir. Birincisi, أُوْعِدَ fiilinin sahîh fiile olan benzerliği, ikincisi, أُوْفِي fiilinin nâkıs fiile olan benzerliğidir. Birinci kısımla ilgili bilgiler misâl bahsinde geçmiştir. İkinci kısımdan murad ise lefîf-i mefrûk (birinci ve üçüncü harfi illet harfi olan) bir fiilin nâkıs fiile olan benzerliğidir. Bu benzerlik, kelimelerde oluşabilecek değişikliklerdir.

[فصل] اللفيف: رَوَى، رَوِيَا، رَوُوا، رَوَتْ،

رَوَتْ، رَوَيْنَ. ومنه: طَوَى طَوِيَا طَوُوا. فالماضي والمضارع والأمر والنهي والجحد كالناقص...²⁰⁸

Fiilin lefîf kısmına değinen Curcânî, buna dair örnek ve fiil çekimlerine yer vermektedir. Fakat detaya inmeyen Curcânî, bir önceki metinde olduğu gibi lefîf fiilin mâzî, muzârî, emir... kısımların durumunu nakıs fiilin durumuna benzetmektedir.

فَأَمَّا الواو والياء: [ف]حتى تحركتا وانفتح ما قبلهما أبدلتا ألفاً، في نحو: قَامَ وبَاعَ ودَعَا

ورَمَى، وغيرها من المعتل العين واللام، إلا في صَيَدَ وَعَوَرَ، لأنهما بمعنى: اصْيَدَّ وَاَعَوَّرَ، وكذلك في: اجْتَوَرُوا

واعتَوَرُوا،

لأنهما في معنى تَجَاوَرُوا وتَعَاوَرُوا...²⁰⁹

Vav ve ya harfleri harekeli, önceleri üstün olması durumunda elife dönüşürler. Ancak تَجَاوَرُوا وَاَعْتَوَرُوا وَاَجْتَوَرُوا وَاَعْتَوَرُوا fiillerinin de تَجَاوَرُوا وَاَعْتَوَرُوا وَاَجْتَوَرُوا fiillerinin manasında, اصْيَدَّ وَاَعَوَّرَ fiillerinin manasında olmalarından ötürü söz konusu kural, burada geçerli değildir.

²⁰⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 84.

²⁰⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 79.

²⁰⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 92.

Görüldüğü gibi Curcânî, eserde teşbih sanatını kullanarak kıyasa yer vermektedir. Fakat benzeme yönlerini detaylı bir şekilde incelememektedir. Bunun yanında Curcânî, bir de kıyasu't-tard kısmına da bir örnek vermektedir. O da;

وإذا أدخلت النون الثقيلة في الشرط كما في قوله تعالى: *فَأَمَّا تَرِينٌ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا*، حذفت النون

علامة للجزم، وكسرت ياء التأنيث ليترد جميع نونات التأكيد على نسق واحد، كما في إخشين.²¹⁰

Şeklindeki örnektir. Tekid nunlarının tek tarzda gelmesi için muhataba ya (ي)si esreli kılınmıştır.

3.2.4. İstishâb

İstidlâl yöntemlerinden biri olan istishâb, nakli bir delil olmadıkça lafzın olması gerektiği durum üzerinde kalmasıdır. Fiilerde asıl olan-‘irâb delili olmadıkça-binâ, isimlerde asıl olan-binâ delili olmadıkça-‘irâb halinin devamlılığı gibi.²¹¹

Enbârî, istishâbı delil olarak kabul etmekle birlikte onu en zayıf delillerden sayar.²¹² Genel manada söz konusu delilin itibar gördüğü ve istidlâl yöntemleri içerisinde sayıldığı görülmektedir.

Curcânî'nin söz konusu eserde istishâb deliline yer verdiğini söylemek mümkündür. Fakat bunun için belli bir ifade/kavram kullanmamaktadır. Aşağıda istishâb için kullanılabilen örneklere yer verilmiştir.

ولا يتوالى في كلام العرب أربعة أحرف متحركات، إلا أن يكون محذوفاً منه شيء، نحو:

هُدَيْدٌ، وَعُغَيْبٌ، وَجَنْدَلٌ، وَالْأَصْلُ: هُدَايِدٌ، وَعُغَلَيْبٌ، وَجَنْدَلٌ²¹³

Curcânî, burada dört harekeli harfin peşpeşe gelemeyeceğinden bahsetmektedir. Ancak kelimenin aslında hazfın olması müstesna. Bir diğer ifadeyle Curcânî, şunu demektedir: Asıl olan, dört harekeli harfin peşpeşe gelmemesidir. Ancak görünürde böyle olup da kelimenin aslında hazif bulunan kelimeler mevcut olabilmektedir.

²¹⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 81.

²¹¹ Enbârî, *el-İgrâb ve lûme'*, s. 46; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 136.

²¹² Enbârî, *el-İgrâb ve lûme'*, s. 142.

²¹³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 35.

فالماضي: ما دلَّ على زمان قبل زمان إخبارك، ويسمى / غابراً، وهو مبني على الفتح،

كفعل، ما لم يتصل به ضمير جماعة الرجال، فإن اتصل يُضَمُّ الآخر، نحو: ضربوا، كما يُسَكَّنُ ذلك بالضمائر

التي في نحو: ضَرَبْتَ وضَرَبْتِ.²¹⁴

Mâzî fiilin anlamına yer veren Curcânî, sözü mâzî fiilin hükmüne getirmektedir. Mâzî fiil, fetha üzerine mebnidir. Ancak çoğul erlerin zamiri bitişirse zamme üzere mebni olur. Zâhir zamirlerin bitişmesi durumunda da sukûn üzerine mebnî olur. Curcânî, burada şunu ifade etmektedir: mâzî fiil fetha üzerine mebnî olur. Ancak...

ومن المضارع: ما فتح أوله، كِضْرِبُ وَيَسْتَخْرِجُ، إِلَّا فِي: "يُفَاعِلُ، وَيُفَعِّلُ، وَيُفَعِّلُ، وَيُفَعِّلُ"

"، فَإِنَّ الْأَصْلَ فِيهَا يُؤْفَعِّلُ".²¹⁵

Muzârî fiilin ilk harfi fethalı olur. Ancak يُفَعِّلُ، وَيُفَعِّلُ، وَيُفَعِّلُ baları ötreli gelir.

Dolayısıyla asıl olan, muzârî fiilin ilk harfinin üstünlü olmasıdır. Ancak...

3.2.5. İllet (Gerekçe) Ve İllet Çeşitleri

İstidlâl yöntemleri başlığı altında ifade edildiği gibi birçok istidlâl yöntemi mevcuttur. Nitekim Enbârî, istidlâl yöntemlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu aktarmaktadır. Bu bilgiyi aktaran Enbârî, ardından sık sık başvurulan dört istidlâl yöntemleri arasında illete de yer vermektedir.²¹⁶ Buna istinaden illet başlığının burada zikredilmesi uygun görülmüştür.

İllet, sözlükte; hastalık, kişiyi ihtiyacından alıkoyan şey, sebep²¹⁷ gibi anlamları ifade ederken, terim anlamı ise; bir konunun gerekçelerini açıklayıp delillerle ispat etmek demektir.²¹⁸ Dolayısıyla sözlük ve terim anlamlarını göz önüne alarak illet

²¹⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 53.

²¹⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 56.

²¹⁶ Enbârî, *el-İgrâb ve lume'*, s. 127.

²¹⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru'l-hadîs, Kâhire 1430/2009, s. 807; Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî'î, İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sadır, Beyrût t.y., XI, s. 471.

²¹⁸ Hasan Hamîs Sa'îd el-Malh, *Nazariyetu't-ta'îl fi'n-nahvi'l-'arabî beyne'l-kudemâi ve'l-muhdesîn*, Dâru's-şurûk, Ammân, Ürdün 2000, s. 29; Mehmet Cevat Ergin, *Arap Dilinde Nahiv İlletleri Üzerine Marifê*, yıl, 9, sayı, 1, Bahar 2009, s. 160.

için, bir konunun/meselenin üzerinde bulunduğu halin nedenselliği şeklinde bir tanım yapılabilir. Enbârî ise, illeti ikiye ayırarak bir anlamda onu tanımlamaktadır:

1-İhtilaflı bir durumda illeti açıklayarak ve delil getirerek hükmü ispat etmek.

2-İhtilaflı bir durumda illeti açıklayarak ve illetin yokluğunu delil göstererek hükmü ortadan kaldırmak.²¹⁹

Sarf ilmindeki illet kavramı, daha çok kelimedeki telaffuz sıkıntısını gidermek ve akıcılığı sağlamak üzerine değerlendirilmektedir. Curcânî de ilgili eserinde başta istiskâl ve tahfif olmak üzere birçok illet çeşidine yer vermektedir. Bunun yanında eser incelendiğinde en çok kullanılan istidlâl yönteminin illet olduğu rahatlıkla görülecektir. Tabi Curcânî, her konuyu da gerekçelendirmemektedir.

Curcânî'nin ilgili eserinde sıkça başvurduğu gerekçeler şöyle sıralanabilir:

3.2.5.1. İstiskâl

Yukarıda zikrettiğimiz gibi sarf ilminde sıkça başvurlan yöntemlerden biri olan istiskâl, kelimenin telaffuzundaki ağırlık/zorluk ile ilgilidir. Bu sıkıntı, bazen kelimenin tamamında olurken, bazen de harfler arasında olur. Bunun yanında zaman zaman hareketlerdeki zorluklarla da karşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda Curcânî de söz konusu yönteme azımsanmayacak derecede başvurmuştur. Eserde kullanılan istiskâl örnekleri şunlardır:

...وَكَذَا فِي الْأَسْمِ الْخُمَاسِيِّ، إِذْ لَا خُمَاسِيَّ فِي الْفِعْلِ لِثِقَلِهِ أَصْلِيًّا...²²⁰

Konunun öncesi uzun bir paragraftan teşekkül eden ilgili örnek, eserin giriş kısmındaki tasrîf ile ilgili verilen bilgilerden sonra zikredilmektedir. Burada Curcânî, beş asıl harften müteşekkil bir fiilin istiskâl gerekçesiyle olamayacağını bildirmektedir.

فَأَمَّا أَكْرَمُ بَفَتْحِ الْهَمْزَةِ فِي: يُكْرِمُ، فَلِأَنَّ الْأَصْلَ فِيهِ: يُؤَكْرِمُ، بِالْهَمْزَةِ، حُذِفَتْ لِاسْتِثْقَالِ تَوَالِي

الْهَمْزَتَيْنِ.²²¹

²¹⁹ Enbârî, *el-İgrâb ve lûme*, s. 132.

²²⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 27.

²²¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 54.

İlgili ifadenin öncesinde emr-i hazırın elde edilme yöntemlerinden bahsedilmekte ve söz if'âl babına gelmektedir. Bu baktaki emr-i hazır hemzesinin kuralın aksine üstün gelmesi, müzâri fiilinin aslının يُؤَكِّرُ şeklinde olmasındandır. Söz konusu hemze, bazı durumlarda diğer bir hemzeyle yan yana geldiğinden ötürü, telaffuzdaki ağırlık sebebiyle atılmıştır. Tabi Curcânî, burada hemzelerin hangi durumlarda yan yana geleceğinden bahsetmemektedir. Muzârî fiilin nefsi mütekellim vahdeh (birinci tekil) durumu, (أأكرم) buna örnek verilebilir. Nitekim eserin başka bir yerinde hemzenin hazfedilmesi münasebetiyle buna değinilmektedir.²²²

وأصل دَعَوْا: دَعَوْوا، حذفت الواو لاستئصال الضمة عليها²²³

Burada bir harekenin ağırlığı söz konusudur. Cem-i müzekker gaib (üçüncü çoğul erkekler) siga (kalıb)sı olan دَعَوْوا kelimesinin zammesi, vav harfiyle olan teleffuz sıkıntısından ötürü hazfedilmiş, ardından iki sakın vav yan yana geldiği için lamu'l-fiilin vavı hazfedilmiş ve siga دَعَوْا şeklini almıştır.

والواو لا يتحرك في "تدعو" للاستئصال عليها²²⁴

Bir önceki istiskâl gerçesi burası için de geçerlidir.

حذف الواو في: هِبَة وَعِدَة وَزِنَة، أصلها: الوهبة والوعدة والوزنة في المصادر، نقلت

الكسرة إلى ما بعدها لاستئصالها عليها،²²⁵

Zikredilen ibarede, فَعَلَة mastar kalıbından bahsedilmektedir. Söz konusu kalıbın fâu'l-fiili yerinde illet harflerinden olan vav olursa bu durumda vav harfi atılır. Esre olan harekesi de kelimenin okunması için bir sonraki sakın harfe aktarılır. Böyle bir işlemin yapılmasına sebep olan ise, esrenin vav harfiyle olan telaffuz sıkıntısıdır.

Bunun yanında aslında istiklâl olup da Curcânî'nin farklı bir kavramla ifade ettiği bazı illet çeşitlerini de zikretmek mümkündür. Bunlar; kesretu'l-ist'imâl,

²²² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 100.

²²³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 75.

²²⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 76.

²²⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 101.

ictimâ‘u’l-hemzeteyn, ictimâ‘ul’l-vaveyn, izâletu tevâli’l-kesrât ve itbâ‘ türü illetlerdir. Aslında bu kavramları tahfîf başlığı altında da zikretmek mümkündür. Nitekim ağırlığı bertaraf etmek, bir yönüyle hafifletmek demektir.

3.2.5.1.1. Kesretu’l-ist‘imâl

Çok kullanılması anlamına gelen bu kavram, bazı kelimelerde telaffuz sıkıntısını doğurmaktadır. Nitekim her dilde olduğu gibi, bir kelimenin günlük hayattaki çok kullanımı beraberinde akıcılık ve değişiklik getirmektedir. Özellikle günümüzdeki sosyal medya yazışmaları bu tür örneklerle doludur.

حذفت الهمزة في نحو: الله، لكثرة الاستعمال، أصله: الإله،²²⁶

Özellikle Müslümanların çokça kullandığı/kullanması gerektiği bir kelime olan الله kelimesinin aslı (الإله)na riayet edilerek telaffuz edilmesi biraz daha ağırdır. Dolayısıyla hemze çok kullanımdan ötürü hafifletilmiştir.

3.2.5.1.2. İctimâ‘u’l-hemzeteyn

İki hemzenin bir araya gelmesi anlamına gelen söz konusu kavrama, ilgili eserde rastlamak mümkündür. İki hemzenin yan yana gelmesi, kelimenin telaffuzuna bir ağırlık verdiği muhakkaktır. Nitekim Curcânî’nin kendisi de istiskâl başlığındaki örnekler içerisinde iki hemzenin yan yana gelmesinden bahsetmektedir. Hemzenin, yapısı gereği dilde doğurmuş olduğu ağırlık, hazf ve dönüştürme gibi işlemler sonucunda giderilmeye çalışılmıştır. Öyle ki hemzenin telaffuzundaki sıkıntılar, hemzenin kıraat ilminde de ele alınmasına yol açmıştır.²²⁷

وأما الهمزة: فمتى سكنت وانفتح ما قبلها أبدلت ألفاً في نحو: رأس - راس، وفأس -

فاس، وفي اقرأ: اقراء، وفي نحو: آدم وآمن، لاجتماع الهمزتين.²²⁸

Yukarıda zikredilen sıkıntılar sonucunda hemze, bazen çeşitli dönüşümlere uğramaktadır. Burada da hemzenin sakin, önceki harfin üstünlü olması sonucunda hemze elife dönüşmektedir. Bu durum, آدم ve آمن kelimeleri içinde geçerlidir. Söz

²²⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 100.

²²⁷ Bkz. İsmail Durmuş, “Hemze”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, s. 190-193.

²²⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 93 .

konusu kelimelerde iki hemze yan yana geldiği için med (uzatma) işareti konarak tek hemze halinde yazılmıştır.

أبدلت الهمزة من ألف التانيث في نحو: حمراء وصحراء... ومن الهاء في نحو "آل "

أصله: أهل، ثم أبدلوها ألفاً، كيلا يجتمع همزتان في كلمة واحدة.²²⁹

Hemze, zaman zaman diğer harflere dönüştüğü gibi, tersi bir durum da söz konusu olabilir. Nitekim burada da aynı durum mevcuttur. Metinde zikredildiği gibi ha (ه) harfi, bazen hemzeye dönüşmektedir. أهل kelimesindeki ha harfinin hemzeye dönüşmesi gibi. İki hemzenin yan yana gelmemesi için de kelime آل şeklini almaktadır.

حذفت الهمزة في نحو: الله،...وفي نحو: أكرم وأحسن، أصلهما: أكرم وأحسن،

[حذفت] الثانية لاجتماع الهمزتين.²³⁰

Daha önce de ifade edildiği gibi hemze, telaffuz sıkıntısından ötürü bazen de hafzedilebilir. Curcânî de bu ifadelerde buna işaret etmektedir. Zikredilen örneklerde hemzelerden biri hafzedilmektedir.

3.2.5.1.3. İctimâ'ul'l-vaveyn

İki vav harfinin yan yana gelmesi anlamında olan ilgili kavram da ağırlık sebeplerindedir. Bunun yanında atıf harfinden vavın da böyle bir kelimenin başına geldiği düşünülürse, telaffuz sıkıntısı daha da sıkıntı bir hale gelir.

كلّ واوين اجتمعتا في أول الكلمة قلبت الأولى همزة، في نحو: أواعد، وأواصل، وإنما

لكراهة اجتماع واوين في أولها،²³¹ تقلب همزة

Metinde ifade edildiği gibi, kelimenin başında iki vav harfinin yan yana gelmesi durumunda birinci vav hemzeye dönüşür. أواعد، أواصل kelimelerinde olduğu gibi.

²²⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 95.

²³⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 100.

²³¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 108.

Curcânî, buradaki dönüşümün illetini iki vav harfinin yan yana gelmesine bağlamaktadır. Tabi bunun da illeti, kelimedeki ağırlık olabilir.

3.2.5.1.4. İzâletu tevâli'l-kesrât

Peşpeşe gelen esre hareketlerini engellemek/ortadan kaldırmak anlamını ifade eden bu kavram da ağırlık sebeplerindedir. Tabi bu durum, bütün hareketler için geçerli değildir. Nitekim aynı hareketlerin peşpeşe geldiği أَمَنَةً şeklindeki bir takım kelimelere rastlamak mümkündür.

فأصل "تَرْمِيْنٍ": تَرْمِيْنٍ لِلوَاحِدَةِ، فَأَسْكَنْتَ الْيَاءَ إِزَالَةً لِتَوَالِي الْكَسْرَاتِ²³²

Burada görüldüğü gibi تَرْمِيْنٍ kelimesinde esre hareketleri peşpeşe gelmektedir. Bir de buna med harflerinden olan ya harfi de eklenince var olan ağırlık daha da ileri boyuta taşınmıştır.

3.2.5.1.5. İtbâ‘

Tabi kılmak, uydurmak anlamına gelen bu kavram, bir harekeyi diğer bir harekeye uydurmak demektir. Söz konusu kavram da sarf ilminin gerekçeleri arasında yer almaktadır. Buradaki amaç dildeki akıcılığı sağlamaktır.

[فصل] المضاعف: سَرَ سَرًا سَرُوا، سَرَّتْ سَرَّتًا سَرَزْنَ... الأمر: يجوز الإظهار (فكّ

فتقول: امدد، والإدغام، ويجوز فيه ثلاثة الأوجه: الكسر وهو الأصل، والفتح لخفته، الإدغام،

والضم للإتباع.²³³

Muzâ‘af konusunu işleyen Curcânî, sözü emr-i hazıra getirmekte ve hem idgâmsız hem de idgâmlı okunabileceğini ifade etmektedir. İdgâmlı okunması durumunda kelimenin son harfi üç harekeyle de okunabileceğini gerekçeleriyle beraber aktaran Curcânî, zammenin gerekçesini ise önceki harfe uygun olması şeklinde aktarmaktadır.

²³² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 77.

²³³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 70.

عقدة: كل جمع على "فُعُول" ولامه صحيح، كقُؤوس، قُدَم اللّام على العين، [فَ]

صار: قُسُوو، فاجتمعت الواوان طرفاً، فانقلبتا ياء مدغما، فصار قُسِيّاً، فكسر القاف إتباعاً لما

بعدها [فصارت: قِسِي]، فوزنها فِيع " لا " فِيعيل".²³⁴

فُعُول sigasının lamu'l-fiili, sahih harflerden olması durumunda lamu'l-fiil, aynu'l-fiile takdim edilir. Bu durumda zikredilen siga, فُلُوْع kalıbına dönüşür. Bu bağlamda Curcânî, قوس kelimesini örnek olarak vermektedir. Bu kural sonucunda söz konusu örnek, قُسُوو şeklini alır. İki vav, kelimenin sonunda gelmiş olup ya harfine dönüşürler. Dolayısıyla sin harfinin harekesi, ya harfine uygun olmak üzere ilgili kelime, قُسِي شكلini aldı. Fakat telaffuzda bir ağırlık olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla kaf (ق) harfi, sin harfinin harekesine benzer bir hareke olan; esre aldı ve kelime قِسِي شكلine dönüştü.

3.2.5.2. Tahfif

Hafifletme/kolaylaştırma anlamlarına gelen tahfif, istiskâl ile sebep-sonuç gibi sıkı bir ilişkiye sahiptir. Curcânî'nin, حذف الواو في: هبة وعدة وزنة.. نقلت الكسرة إلى ما بعدها, حذفت تخفيفاً.²³⁵

Şeklindeki ifadesinde de bu hakikat desteklenmektedir. Çünkü tahfifin olduğu yerde, istiskâl kavramının da varlığı söz konusudur. Dolayısıyla bir kavramın zikredilmesi yeterli olabilmektedir. Fakat eserlerde her iki kavrama da yer verilmektedir. Özellikle sarf ilminde bu tür illetlere sık sık rastlanmaktadır. Nitekim Curcânî de eserde buna çok yer vermektedir.

²³⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 105.

²³⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 101.

[فصل] المضاعف: سَرَّ سَرًّا سُرًّا، سَرَّتْ سَرَّتًا سَرْرًا... الأمر: يجوز الإظهار (فكَّ

الإدغام) ، فتقول: امددْ، والإدغام، ويجوز فيه ثلاثة الأوجه: الكسر وهو الأصل، والفتح لخفته، والضم للإتباع.²³⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi, muzâ'af olan emr-i hazır hem idgâmsız hem de idgâmlı okunabilmektedir. İdgâmlı okunması durumunda, kelimenin son harfi üç harekeyle okunabileceğini gerekçeleriyle beraber aktaran Curcânî, fetha harekesinin tercih sebebinin de tahfif olarak gerekçelendirilmektedir.

اسم الفاعل: قَائِلٍ قَائِلَانٍ قَائِلُونَ، إلى آخر الوجوه، أصله: قَائِلٌ، قلبت الواو همزة

تخفيفاً، فصار "قائل" ²³⁷

Ecvef konusunu anlatan Curcânî, sözü ism-i fâile getirmekte ve buna örnek olarak da قائل kelimesine yer vermektedir. Eliften sonra gelen vav harfi, tahfif gerekçesiyle hemzeye dönüşmektedir.

اسم الفاعل: دَاعٍ، دَاعِيَانٍ، دَاعُونَ، ودُعَاةٌ، دَاعِيَةٌ، دَاعِيَتَانٍ، دَاعِيَاتٌ ودَوَاعٍ. وأصلُ دَاعٍ:

دَاعُوٌّ، فأسكنت في حال الرفع والجرّ، ثم حذفت لاجتماع الساكنين، وهما: التنوين والواو، ولا يسكن في

حال النصب لخفة النصب.²³⁸

Bu metinde Curcânî, aslında kısmen nahiv konusunu ele almaktadır. Fakat kelime ile ilgili olduğu için sarf ilmini de ilgilendirmektedir. Nâkıs bir kelimenin ism-i fâilinin, raf' ve cerr halinde son harf olan; vav ve ya atılır. Fakat nasb halinde hafif olduğu için sabit kalır.

أبدل الياء من الألف، إذا انكسر ما قبلها في نحو: قراطيس ومفاتيح، فالياء بدل من ألف

"قِرطاس ومِفْطاح". ومن الواو إذا أسكنت وانكسر ما قبلها غير مدغمة، في نحو: ميعاد وميزان، أو تحركت

بالكسر وما قبلها ساكن، في نحو: يُقِيمُ وَيُسْتَعِينُ " أصلها: يُقِيمُ وَيُسْتَعِينُ، نقلت كسرة الواو إلى ما قبلها

²³⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 70.

²³⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 73.

²³⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 78.

فأبدلت ياء لانكسار ما قبلها. ومن الهمزة إذا سكنت وانكسر ما قبلها للتخفيف في نحو: ذئب - ذيب،

وفي بئر - بير.²³⁹

Elif, vav ve hemze sakin, önceki harf ise esreli olduğu zaman, söz konusu harfler, ya harfine dönüşmektedir. Curcânî, hemzenin böyle bir durumda ya harfine dönüşmesini tahfif gerekçesi ile izah etmektedir.

أبدل الواو من ألف، في نحو: ضويرب من ضارب. ومن الياء إذا سكنت وانضم ما قبلها

في نحو: مُيسر ومُيقن، نقول مؤسر ومؤقن. ومن الهمزة إذا سكنت وانضم ما قبلها للتخفيف، في نحو جُونة:

جُونة،...²⁴⁰

Elif, ya ve hemze sakin, önceki harf ise ötre olduğu zaman, zikredilen harfler, vav harfine dönüşmektedir. Curcânî, yukarıda olduğu gibi hemzenin gerekçesini tahfif ile izah etmektedir.

حذفت الهمزة في نحو: الله، لكثرة الاستعمال، أصله: الإله، فأدغم اللام في اللام وفخم

للتعظيم. وفي نحو: ناس تخفيفاً، أصله: أناس وفي نحو: خُدَّ وكُلَّ ومُرَّ، تخفيفاً، أصلها: أُوخذُ وأُوكلُ

وأُوُمَّر.²⁴¹

Burada, zaman zaman hemzenin hazfedilebileceği ifade edilmektedir. Curcânî, ناس ve خُدَّ وكُلَّ ومُرَّ kelimelerindeki hemzenin hazfı için yine tahfif gerekçesini ileri sürmektedir.

حذف الواو في: هبة وعدة وزنة، أصلها: الوهبة والوعدة والوزنة في المصادر، نقلت

الكسرة إلى ما بعدها لاستثقالها عليها، فحذفت تخفيفاً،²⁴²

İstiskâl konusunda bu metne değinildi. Burada ise tahfif gerekçesinden ötürü tekrar zikredildi. Çünkü Curcânî, her iki illeti zikretmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz

²³⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 94.

²⁴⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 95.

²⁴¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 100.

²⁴² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 101.

gibi Curcânî de burada bir anlamda tahfîfin istiskâlın bir sonucu olduğunu ifade etmektedir.

حذف الهاء، في نحو: شَفَّةٌ وَسَنَّةٌ وَشَاةٌ تَحْفِيفًا، أصلها: شَفَّهَةٌ وَسَنَهَةٌ وَشَوْهَةٌ.²⁴³

Curcânî, vermiş olduğu şu üç örnekte ha harfinin hazfedilmesini yine tahfîf ile gerekçelendirmektedir.

3.2.5.3. İltikâu's-sâkineyn

İki sakin harfin yan yana gelmesi demektir. Curcânî, eserde genellikle bu ifadeyi kullanmaktadır. Fakat bir yerde de aynı anlamı ifade eden ictimâ'u's-sâkineyn kavramını kullanmaktadır.

Arapça olan bir kelimenin doğal halinde iki sakin harf yan yana bulunmaz. Fakat kelimenin değişime uğraması ve ya başka kelimelerle yan yana gelmesi ya da vakf gibi etkenler, böyle bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla böyle bir duruma mahal vermemek adına ya harekelendirme (sahih harflerde) ya da hazfedilme (ille harflerinde) işlemine gidilir.

Eserde söz konusu gerekçe hep olumlu anlamda kullanılmaktadır. Ama bir yerde olumsuz anlamda; iki sakinin yan yana gelmemesi gerekçe olarak gösterilmektedir.

وَإِذَا أَضْفَتِ الْجَمْعَ، فَقُلْتُ: رَامِيٌّ، فِي جَمِيعِ الْأَحْوَالِ، وَلَمْ تَحْذَفْ فِي "دَاعِيَةٍ"، لِعَدَمِ اجْتِمَاعِ

سَاكِنِينَ بِالْتَاءِ الطَّارِئَةِ، وَكَذَلِكَ فِي "رَامِيَةٍ وَرَاضِيَةٍ"²⁴⁴

Daha önce nakıs ism-i fâil sigasındaki illet harflerinin hazfîne değinildi. Fakat داعية kelimesindeki illet harfi olan ya hazfedilmemiştir. Gerekçe olarak da iki sakinin yan yana gelmemesidir. Çünkü hazfedilme gerekçeleri iki sakinin yan yana gelemsiydi.

Eserde iltikâu's-sâkineyn için şu örneklere yer verilmektedir:

وَمِنْ كُلِّ بَابٍ: انْطِلاقٌ وَاخْتِسابٌ وَاِسْتِخْرَاجٌ، وَتَغَافُلٌ، وَاِسْتِحْيَاءٌ مِنْ "اسْتَحَى" بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ، وَقِيلَ

مِنْ: اسْتَحْيَيْتُ بِيَاءَيْنِ، قَلْبَتِ الْأُولَى أَلْفًا لِانْفِتَاحِ مَا قَبْلَهَا، فَحَذَفَتْ لِالْتِقَاءِ السَّاكِنِينَ،²⁴⁵

²⁴³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 102.

²⁴⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 78.

Mastar konusunu ele alan Curcânî, استَحْيَاء mastarının استحي fiilinden geldiğini ifade etmektedir. Fakat bir diğer görüşe göre استَحْيِيَّتُ kelimesinde olduğu gibi kelimedeki iki ya harfi bulunmaktadır. İkinci ya harfi aslında sakin, birincisi de elife dönüşmesi sonucunda iki sakin yan yana geldiği için birincisi hafifletilmektedir.

246 وثقل النون في نصرته لوجوب السكون في النون الأولى وامتناعه في التاء لالتقاء الساكنين.

Mâzî fiilinin muhataba (ikinci çoğul kadınlar) sigası olan نصرته fiilinin nunları birbirine idgâm edilmiştir. Buradaki gerekçe, önceki ta harfinin olası bir iltikâu's-sâkineyne karşılık cizm edilmemiştir. Dolayısıyla iki nun birbirine geçirilerek idgâm yapılmıştır.

والألف تثبت في "انصُرَان" لِئَلَّا يَلْتَبَسَ بِالْمَفْرَدِ، بخلاف الواو في "انصُرُنَّ"، والياء في "انصُرُنَّ"

247 لالتقاء الساكنين،

Burada, şeddeli tekîd nunun emr-i hazır sigalarına bitişmesi sonucunda olası değişikliklerinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda şeddeli tekîd nunu, bazı durumlarda emr-i hazırın çoğul erkek ve tekil muhataba sigalarında hafif gibi bir değişiklik yapmaktadır. Yukarıda verilen iki örnekte olduğu gibi sakin olan vav/ya te'kîd nunuyla bir araya gelmesi sonucu iltikâus-sâkineyn durumu ortaya çıkmaktadır. Vav/ya harflerinden önce de onlara delalet eden harekeler bulunduğu için vav/ya hafifletilmiştir.

الأمر: قل، قولاً، قولوا، قولي قولاً قلن، استوى جمع المؤنث في الماضي والأمر، أصله: أقول،

بضم الواو، نقلت حركتها إلى ما قبلها، وحذفت الواو لالتقاء الساكنين، ثم حذفت الهمزة لانعدام الاحتياج

إليها. وتسقط العين، وأوَّكَّنت أو ياءً، حيث تُسكَّن اللام لالتقاء الساكنين في الأمر والنهي والجحد

248 وغيرها.

Bu metinde de iki iltikâus-sâkineyn gerekçesine rastlanmaktadır:

245 Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 65.

246 Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 68.

247 Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 68.

248 Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 73.

1-Ecvef olan fiilin emr-i hazırı قُلْ şeklindedir. Aslı أَقُولُ olup, vavın zammesi, kaf (ق) harfine verilmiştir. Bu durumda da iki sakin yan yana geldiği için illet harfi olan vav hazfedilmiştir.

2-Birinci maddeyle aynı olan bu madde de konu tekrar izah edilmekte ve emir, nehiy, cahd vb. iltikâus-sâkineyn durumunun olduğu bütün fiillerde aynı durumun söz konusu olduğu ifade edilmektedir.

اسم المفعول: مَقُولٌ، مَقُولَانِ، مَقُولُونَ، إلى آخر الوجوه، أصله: مَقُولٌ، نقلت الضمة من العين إلى ما قبلها، فالتقى الواو الساكنان، [و] حذف آخر الساكنين وقيل أوله، فصار مَقُولاً، فالوزن على حذف آخره

"مَفْعُلٌ". وعلى حذف / أوله "مَقُولٌ". ومنه: مَبِيعٌ أصله مَبِيعٌ، نقلت الضمة من العين إلى ما قبلها، فصار الياء واواً لانضمام ما قبلها، فالتقى الساكنان، حذف آخر الساكنين، وقيل أوله،²⁴⁹

Burada da iltikâus-sâkineyn gerekçesi iki defa zikredilmiştir. Birinci vav, ikincisi ya harfi için. Siga farklılığı dışında yukarıdaki konuyla aynı olmasından ötürü, burada ayrı bir anlatıma yer verilmeyecektir.

[فصل] الناقص: [الماضي] دَعَا دَعَا دَعَا، دَعَتْ دَعَتَا دَعَوْنَ، بالواو، أصل دعا: دَعَوٌ، قلبت

الواو ألفاً لانفتاح ما قبلها. وكذلك: رَمَى. وَصَحَّحَتِ الواو في "دَعَا" لسكون ما بعدها، وكذلك الياء في "رَمَى"، وأصل دَعَا: دَعَا، حذف الواو لاستثقال الضمة عليها، ثم حذفت لام الكلمة لالتقاء الساكنين، وكذلك "رَمَى"، أصله / رَمَى. وَرَضُوا وَسَرُوا بِالضَمِّ، أصله: رَضُوا، قلبت الواو ياءً لانكسار ما قبلها، فصار "رَضُوا"، نقلت الضمة إلى ما قبلها، فحذفت الياء لالتقاء الساكنين، وهو الياء، [و] واو الجمع²⁵⁰

Bu metinde iltikâus-sâkineyn kavramına iki defa yer verilmiştir. Her iki durum şöyle izah edilebilir: Nâkıs olan fiili mâzinin çoğul erkekler sigası, vav ve ya ya harfleri üstün ve ya ötre olması fark etmeksizin telaffuzdaki ağırlığından ötürü, vav/ya harflerinin hareketleri atılır, ardından oluşan iltikâus-sâkineyn gerekçesiyle lamu'l-fiile karşılık gelen vav/ya harfleri hazfedilir.

²⁴⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 73,74.

²⁵⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 75.

وأصل "دَعَتْ": دَعَوْتُ، قلبت الواو ألفاً لانفتاح ما قبلها، وحذفت الألف لالتقاء الساكنين.²⁵¹

مجهول "دعا": [دُعِيَ] ، دُعِيَ، دُعُوا إلى آخره. وأصل دُعِيَ: دُعُو، قلبت الواو ياءً لانكسار ما

قبلها. وأصل دُعُوا: دُعُوا، نقلت الضمة في الواو إلى ما قبلها، فحذفت الواو لالتقاء الساكنين.²⁵²

المضارع: تَدْعُو تَدْعُونَ تَدْعُونَ، تَدْعِي تَدْعُونَ تَدْعُونَ، والواو لا يتحرك في "تدعو" للاستئصال

عليها، وأصل تَدْعِي: تَدْعُو، سلبت حركة العين، فنقلت كسرة الواو إليها، فحذفت لالتقاء الساكنين،²⁵³

فأصل "تَرْمِيَنَ": تَرْمِيَنَ للواحدة، فأسكنت الياء إزالَةً لتوالي الكسرات، وهي كسرة الميم والياء،

[ثم] أسقطت الياء التي هي لام الكلمة لالتقاء الساكنين.²⁵⁴

المهموز العين: رَأَى، رَأَى، رَأُوا إلى آخره، حذفت همزة مضارعه فصار: يَرَى يَرِيَانِ يَرُونَ إلى آخره.

اتفق لفظ المخاطبة وجمعها، فوزن المخاطبة: تَفِيَنَ، والجمع: تَفَلَنَ، فأصل "تَرِيَنَ": تَرِيَنَ، على وزن تَفَعَلِيَنَ،

حذفت الهمزة كما حذفت في "تري"، فصار: تَرِيَنَ، ثم جعلت الياء ألفاً لتحركها وانفتاح ما قبلها، فصار:

تَرِيَنَ، ثم حذفت الألف لاجتماع الساكنين، فصار "تَرِيَنَ"²⁵⁵

Söz konusu metinler, izah edilen diğer metinlerle yakınlık arzettiği için tekrar edilmesine gerek duyulmamıştır.

اسم الفاعل: داعٍ، داعِيَانِ، داعُونَ، ودُعَاةٌ، داعِيَةٌ، داعِيَتَانِ، داعِيَاتٍ ودَوَاعٍ. وأصلُ داعٍ: داعُو،

فأسكنت في حال الرفع والجرّ، ثم حذفت لاجتماع الساكنين، وهما: التنوين والواو،²⁵⁶

حذف الواو في: هِبَةٌ وَعِدَةٌ وَزِنَةٌ، أصلها: الوهْبَةُ والوَعْدَةُ والوَزْنَةُ في المصادر، نقلت الكسرة إلى ما

بعدها لاستئصالها عليها، فحذفت تخفيفاً، إلا في الوجهة لئلا يلتبس بالجهة. وفي: غَدٍ وَحَمٍّ وَأَبٍ وَأَخٍ وَهَنْ،

أصلها: غَدُو، وَحَمُّو، وَأَبُو، وَأَخُو، وَهَنْو، فحذفت لاجتماع الساكنين، وهما: التنوين والواو.²⁵⁷

²⁵¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 76.

²⁵² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 76.

²⁵³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 76.

²⁵⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 77.

²⁵⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 81.

²⁵⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 78.

Bu iki metni, Şu ortak noktada toplayabiliriz: kelimenin sonunda bulunan illet harfleri, raf ve cerr hallerinde tenvin ile olan iltikâus-sâkineyn gerekçesinden dolayı hazfedilir.

3.2.5.4. İhtirâz ‘ani’l-iltibâs

Karıştırılmak, benzerlikten sakındırmak/önlemek anlamına gelen bu kavram, yine sarf ilminde sık başvurulan gerekçelerindedir. Aslında söz konusu gerekçe, bir konudaki istisnanın gerekçesi mahiyetindedir. Nitekim zikredilen örneklerde görüleceği üzere bir kural ortaya konur ve bu kural genel geçer olur. Fakat kurala ters bir durumun ortaya çıkması durumunda sorun olan mesele istisna kapsamında değerlendirilir. İşte bu istisna gerekçelerinden biri de iltibâs durumudur. Fakat benzerlik taşıyan bütün kelimelerin böyle bir işleme tabi tutulması söz konusu değildir. Nitekim mufred muhataba (تَرْمِينِ) ile çoğul muhata (تَرْمِينِ) bazen aynı Şekilde gelmektedir. Fakat olduğu gibi bırakılmaktadır.

Curcânî de bu gerekçeye çokça yer vermektedir.

والألف تثبت في "انصُرَانَّ" لِئَلَّا يَلْتَبِسَ بِالْمُفْرَدِ،²⁵⁸

Kuralı tekrar hatırlıyacak olursak; iki sakinin yan yan gelmesi durumunda ya harekelendirme ya da hazif işlemi yapılır. Bu bağlamda te’kîd nunu, 65ensiye fiiline bitiştiğinde, söz konusu nun ile fiilde bulunan elif, iki sakin olarak yan yana gelmiş olurlar. Bu durumda illet harfi olduğu için elifin hazfedilmesi gerekir. Fakat mufred fiil ile iltibâs olacağı için, bu kural uygulanmaz.

وها هنا أصل: أَنَّ الْوَاوَ إِذَا وَقَعَتْ بَيْنَ حَرْفِ الْمُضَارَعَةِ وَكَسْرَةِ تَحْذِفُ كَمَا رَأَيْتَ، أَوْ

كَانَتْ فِي تَقْدِيرِ الْكَسْرَةِ، كَيْهَبُ وَيَطَأُ، لَا فِي "إِسْتَوْجَبَ" لِئَلَّا يَلْتَبِسَ بِ"لَمْ يَسْتَجِبْ".²⁵⁹

Vav harfi, muzaraat harfler (أ, ن, ي, ت) ile esre (ve ya esre konumunda olan) arasında bulunursa vav hazfedilir. Fakat إسْتَوْجَبَ fiilinin muzârîsi, اسْتَجَابَ fiilinin muzârîsi ile karışacağı için bu kural uygulanmaz.

²⁵⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 101.

²⁵⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 68.

²⁵⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 71.

فَأَمَّا الْوَاوُ وَالْبَاءُ: [ف]متى تحركتا وانفتح ما قبلهما أبدلتا ألفاً... وأما قَوْدٌ فللالنباس

بِقَادٍ. 260

Vav/ya harfleri harekeli, kendilerinden önceki harf de üstün olması durumunda vav/ya elife dönüşür. Ama bu kural, قَوْدٌ kelimesinde geçerli değildir. Çünkü قَادٌ fiili ile benzerlik arzedecektir. Dolayısıyla bu kural, iltibâs gerekçesiyle uygulanmaz.

حذف الواو في: هِبَةٌ وَعِدَةٌ وَزِنَةٌ، أصلها: الوهبة والوعدة والوزنة في المصادر، نقلت

الكسرة إلى ما بعدها لاستثقالها عليها، فحذفت تخفيفاً، إلا في الوجهة لئلا يلتبس بالجهة. 261

Daha önce de değinildiği gibi فَعَلَةٌ mastar kalıbının fâu'l-fiili yerinde illet harflerinden vav olursa bu durumda vav harfi atılır. Esre olan harekesi de kelimenin okunması için bir sonraki sakin harfe aktarılır. Ancak bu kural, وَجْهَةٌ mastarında uygulanmaz. Çünkü جِهَةٌ kelimesi ile karıştırılma ihtimali vardır.

3.2.5.5. Semâ

Semâ kavramı ile ilgili gerekli bilgiler daha önce zikredilmiştir. Fakat burada Curcânî'nin gerekçe olarak sunduğu semâ örnekleri ele alınacaktır. Eserde yer alan örnekler incelendiğinde buradaki semâ illetinin, sadece Arapların sözlerini kapsadığı anlaşılmaktadır. Aslında verilen örnekler, Arapların sözleri başlığı altında da incelemek mümkündür. Nitekim ilk örnek orada değerlendirilmişti. Fakat Curcânî'nin ilgili örneği gerekçe edatını kullanarak zikretmesi, burada da ayrıca zikredilmesine sebep teşkil etmiştir. Ayrıca daha önce sadece Arapların atasözü ve cümle içerisindeki sözleri zikredilmişti. Ama burada tek kelime şeklindeki kullanım da ele alınmaktadır.

الهمزة: تتراد في أول الكلمة... وهي تتراد في نحو: شَمَّالٌ وشَأْمَلٌ، قليل، لقولهم: شملت الريح من

الشمال، وكذلك في نحو: حُطَّائِطٌ لأنه من الحَطوط، وهو الصغير. 262

²⁶⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 92.

²⁶¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 101.

²⁶² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 87.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu örnek daha önce ele alınmış ve gerekli açıklamalar yapılmıştı. Dolayısıyla tekrara hacet olmadığı için gerekli açıklamalara yer verilmemesi uygun görülmüştür.

أبدل الياء من الألف،... ومن الراء في نحو قيراط، أصلها: قِرَاط، لقولهم في جمعه قراريط ومن

النون في: دينار، أصله دِنَار، لقولهم في جمعه: دنانير²⁶³

Ya harfinin hangi harflerden ve hangi şartlarla türeyeceğini ifade eden Curcânî, sözü ya harfinin ra harfinden türeyişine getirmekte ve örnek olarak da قيراط kelimesini vermektedir. Zikredilen kelimenin aslı, قِرَاط şeklindedir. Buna gerekçe olarak da Arapların söz konusu kelimenin çoğulunu, قراريط şeklinde iki ra ile kullanmalarını göstermektedir. Ardından sözü ya harfinin nun harfinden olan dönüşümüne getiren Curcânî, bunun için de örnek olarak دينار kelimesini getirmektedir. Aslı دِنَار şeklindedir. Çünkü çoğulu, دنانير şeklinde kullanılmıştır.

3.2.5.6. Fasl

Ayraç/bölme anlamına gelen fasl, peşpeşe olan iki şeyi birbirinden ayırmak demektir. Bu bağlamda sarf ilminin kapsamı göz önüne alındığında söz konusu kavramın bir kelimedeki harfleri birbirinde ayırmak için kullanıldığını söylemek mümkündür.

المُضَاعَفُ مِنَ الثَّلَاثِي... وَمِنَ الرَّبَاعِي: مَا كَانَ فَاوُءُ وَلَا مُمُةُ الْأُولَى مِنْ جِنْسٍ وَاحِدٍ، وَعَيْنُهُ

وَلَامُهُ الثَّانِيَةُ كَذَلِكَ، غَيْرَ مُدْعَمٍ، لِلْفَاصِلِ بَيْنَ الْمِثْلَيْنِ، كَرَزَحَ، وَرَزَلَ. وَيَسْمَى مُطَابِقًا أَيْضًا.²⁶⁴

Muzâ‘af fiilin sulâsîlerdeki durumunu anlatan Curcânî, ardından rubâ‘ilerdeki durumuna temas etmektedir. Rubâ‘î fiillerde sulâsîlerden farklı olarak birinci ile üçüncü, ikinci ile dördüncü harflerin aynı harflerden meydana gelmesi gerektiğine dikkat çeken Curcânî, örnek olarak da رَزَلَ وَرَزَحَ fiillerini vermektedir. Neden böyle

²⁶³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 94.

²⁶⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 39.

bir şekilde geldiğine gerekçe olarak Curcânî, aynı harflerinin arasını ayırarak ard arda gelmelerini engellemek şeklinde vermektedir.

وجوه الأمر: أَنْصُرُ، أَنْصُرَا أَنْصُرُوا. التأكيد بالنون المَثَقَلَة: أَنْصُرَنَّ أَنْصُرَانَّ أَنْصُرُونَ. والألف تدخل

بين نون النساء وبين الشديد للفصل بين النونات كما تدخل " أنتم " للفصل بين الهمزتين.

Emr-i hazırın şeddeli te'kîd nunuyla nasıl kullanıldığını aktaran Curcânî, çoğul muennes muhataba sigalarında üç nun harfinin yan yana geleceğinden ötürü, nunların arası elif harfiyle ayrılacağını ifade etmektedir. Eserde örnek verilmemesine rağmen أَنْصُرَانَّ kelimesini örnek olarak zikretmek mümkündür.

3.2.5.7. Hareke Ve Sukûn

Bilindiği gibi Arapça'da üstün, esre ve ötre olmak üzere üç hareke, bunun yanında cezim denilen sukûn mevcuttur. Üstün, elif harfine, esre, ya harfine, ötre ise vav harfine münasiptir. Bu bağlamda, sarf ilminde özellikle illet harfleri kendilerinden önceki harekeye uygun bir harfe dönüşümü sık sık rastlanan bir durumdur. Bunun yanında hemze gibi sahih harflerin de zaman zaman aynı işleme tabi tutulması söz konusudur. Yine illet harflerinin kendinden önceki harfin harekesine göre hazfedilip edilmemesi de söz konusudur. Bu bağlamda harekelerin kelime yapısında oluşturduğu değişiklik şüphesizdir.

-Fetha

[فصل] الأَجُوف: قَالَ قَالَا قَالُوا: قَالَتْ قَالَتَا قُلْنَا، أَصْلُهُ: قَوْلٌ، قلبت الواو ألفاً لانفتاح ما

قبلها...²⁶⁵

[فصل] الناقص: [الماضي] دَعَا دَعَوَا دَعَوَا، دَعَتْ دَعَتَا دَعَوْنَ، بالواو، أصل دعا:

دَعَوٌ، قلبت الواو ألفاً لانفتاح ما قبلها...²⁶⁶

وأصل "دَعَتْ": دَعَوْتُ، قلبت الواو ألفاً لانفتاح ما قبلها،²⁶⁷

²⁶⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 72.

²⁶⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 75.

²⁶⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 76.

Söz konusu üç metni de şöyle özetlemek mümkündür: Vav harfi harekeli, öncesi üstün olursa vav harfi elife dönüşür. Bu kuraldan hareketle fethanın değişikliğe olan etkisi görülmektedir. Nitekim vav harfinin elife dönüşmesi fethadan ötürüdür. Çünkü fethaya uygun hareke eliftir.

[فصل] المهموز:

المهموز الفاء: أَخَذَ، أَخَذَا، أَخَذُوا إِلَى آخِرِهِ، كَالصَّحِيحِ فِي الْمَاضِي وَالْمَضَارِعِ وَفِي
جَمِيعِ الْوُجُوهِ، إِلَّا أَنْكَ تَقْلِبُ الْهَمْزَةَ وَأَوَّاءَ إِذَا انْضَمَّ مَا قَبْلَهَا، كَأَوْخَذُ وَأَوْمَرُ، وَيَاءٌ إِذَا انْكَسَرَ / مَا
قَبْلَهَا، كَيَايَدُنْ، وَأَلْفًا إِذَا انْفَتَحَ مَا قَبْلَهَا كَأَمِرٍ (أَمِرٌ)²⁶⁸

Burada ifade edilmek istenen şudur: Hemze, zaman zaman başka bir harfe dönüşebilmektedir. Bu dönüşüm ise üç harekeye uygun şekilde olmaktadır. Burada da hemzenin fethayla birlikte her üç hale dönüşebileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu dönüşüm hareke şekliyle orantılı olduğu görülmektedir.

-Esre

الأمر: وُدَّ بِكسر الدَّالِ، استوى أمر المدكر والمؤنث فيه، لكنه يفرق بينهما بضمير
مخاطبهما. و: إِيْدُدْ، أمر أصله: إِيْدُدْ، قلبت الواو ياءً لانكسار ما قبلها.²⁶⁹
مجهول ماضيه: قِيلَ، أصله: قُولَ، نقلت كسرة العين إلى ما قبلها، فصارت الواو ياءً
لانكسار ما قبلها،²⁷⁰

اسم المفعول: مَقُولٌ، مَقُولَانِ، مَقُولُونَ، إِلَى آخِرِ الْوُجُوهِ، أصله: مَقُولٌ، نقلت الضمة من العين إلى
ما قبلها، فالتقى الواو الساكنان، [و] حذف آخر الساكنين وقيل أوله، فصار مَقُولًا، فالوزن على حذف آخره
"مَفْعَلٌ". وعلى حذف / أوله "مَقُولٌ". ومنه: مَبِيعٌ أصله مَبِيعٌ، نقلت الضمة من العين إلى ما
قبلها، فصار الياء واوًا لانضمام ما قبلها، فالتقى الساكنان، حذف آخر الساكنين، وقيل أوله، ثم

²⁶⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 81.

²⁶⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 72.

²⁷⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 72.

أبدلت الضمة كسرة لتصحَّ الياء، ثم قلبت الواو الساكنة ياءً لانكسار ما قبلها، فصار

مَبِيعاً.²⁷¹

[فصل] الناقص: [الماضي] دَعَا دَعَوًا دَعَوًا، دَعَتْ دَعَتًا دَعَوْنَ، بالواو، أصل دعا:

دَعَوَ، قلبت الواو ألفاً لانفتاح ما قبلها. وكذلك: رَمَى. وَصَحَّحت الواو في "دَعَوًا" لسكون ما

بعدها، وكذلك الياء في "رَمِيًا"، وأصل دَعَوًا: دَعَوُوا، حذف الواو لاستتفال الضمة عليها، ثم

حذفت لام الكلمة لالتقاء الساكنين، وكذلك "رَمَوْا"، أصله / رَمَيْوَا. وَرَضُوا وَسَرُوا بالضمّ، أصله:

رَضُوا، قلبت الواو ياءً لانكسار ما قبلها، فصار "رَضِيُوا"، نقلت الضمة إلى ما قبلها، فحذفت

الياء لالتقاء الساكنين، وهو الياء، [و] واو الجمع²⁷²

مجهول "دعا": [دُعِي] ، دُعِيًا، دُعُوا إلى آخره. وأصل دُعِي: دُعُو، قلبت الواو ياءً

لانكسار ما قبلها.²⁷³

أبدل الياء من الألف، إذا انكسر ما قبلها في نحو: قراطيس ومفاتيح، فالياء بدل من ألف

"قِرطاس ومِفْتاح".

ومن الواو إذا أسكنت وانكسر ما قبلها غير مدغمة، في نحو: ميعاد وميزان، أو

تحركت بالكسر وما قبلها ساكن، في نحو: يُقيم وَيَسْتَعِين " أصلها: يُقُوم وَيَسْتَعُون، نقلت كسرة

الواو إلى ما قبلها فأبدلت ياء لانكسار ما قبلها.²⁷⁴

عقدة: متى كان لام الكلمة واوًا وانكسر ما قبلها، قلبت ياءً لانكسار ما قبلها، في

نحو: غازية ودالية، أصلهما: غَازِوَة ودَالِوَة، من الغزو والدلّو.²⁷⁵

Zikredilen metinlerin ortak noktaları şudur: Vav harfî sakin, öncesi esreli veya- zaman zaman- vav harfî harekeli, öncesi esreli olursa, vav harfî, esrenin münasibi

²⁷¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 74.

²⁷² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 75.

²⁷³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 76.

²⁷⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 94.

²⁷⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 106.

olan ya harfine dönüşür. Aynı şekilde vavın durumunda elif olursa, elif de ya harfine dönüşür. Bazen de kelimedede yapılan değişikliği koruma (ya harfini) adına esre harekesi tercih edilir. Dolayısıyla söz konusu harflerin ya harfine dönüşümü, esre gerekçesiyle meydana gelmiştir.

-Zamme

اسم المفعول: مَقُول، مَقُولَانِ، مَقُولُونَ، إلى آخر الوجوه، أصله: مَقُول، نقلت الضمة من العين إلى ما قبلها، فالتقى الواو الساكنان، [و] حذف آخر الساكنين وقيل أوله، فصار مَقُولاً، فالوزن على حذف آخره

"مَفْعَل". وعلى حذف / أوله "مَقُول". ومنه: مَبِيع أصله مَبِيعُوع، نقلت الضمة من العين إلى ما

قبلها، فصار الياء واواً لانضمام ما قبلها، فالتقى الساكنان، حذف آخر الساكنين، وقيل أوله، ثم

أبدلت الضمة كسرة لتصحَّ الياء، ثم قلبت الواو الساكنة ياءً لانكسار ما قبلها، فصار

مَبِيعاً.²⁷⁶

أمر الحاضر: أُذْعُ، أُذْعُوا أُذْعُوا، إلى [آخر] الوجوه. إرْمِ إرْمِياً إرْمُوا، إلى [آخر]

الوجوه.

وبالنون الثقيلة: أُذْعُونَ إلى آخر الوجوه.

وبالخفيفة: أُذْعُونَ، إلى آخر الوجوه. وتسقط الواو في "أُذْعَنَّ" لانضمام ما قبلها، وكذا في

"أُذْعِنَنَّ"، لانكسار ما قبلها، وتبقى في "أُذْعُونَ" لانفتاحها وانضمام ما قبلها، وكذا "لُتَدْعُونَ"

لانضمامها وانفتاح ما قبلها.²⁷⁷

الأمر: رَ، رِيَا، رُوا، رِي، رِيَا، رِيْن، رِيْن، رِيَان، رُون، رِيْن، رِيَان، رِيْنَان، فجيء بالياء

في "رِيْن" لانعدام السكون، ولم يحذف واو الجمع في "رُون" لعدم الضمة في ما قبلها

بخلاف "أُغْرِنَنَّ"²⁷⁸

²⁷⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 74.

²⁷⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 77.

²⁷⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 82.

kullanılmayan diğer illet çeşitleri burada zikredilmeyecektir. Kalan illetler için eserin ilgili sayfalarına bakılabilir.²⁸¹

4. Eserde Kullanılan Örnekler

İlgili başlık başta sarf ilmi olmak üzere bütün ilimlerin en önemli ve en temel unsurudur. Çünkü anlatılmak istenen konuyu/meseleyi muhataba hızlı ve basit bir şekilde aktarmanın yollarından biri de örnektir. Ayrıca bilgi çoğu zaman teorik, soyut olabilmektedir. Onu pratikleştiren, somutlaştıran örnekler ve deneylerdir. Dolayısıyla örneklerin ilimlerdeki yeri tartışılmazdır. Çünkü asıl öğretici olan teorik değil, pratiktir. Özellikle çalışmanın bağlamında değerlendirilecek olursa, örnek metodu sarf ilmi için de çok önemlidir. Hatta örnek ve alıştırma olmadan yoksun bir sarf ilmi düşünülemez. Çünkü sarf ilminin konusu, nahiv ilminin aksine kelimelerdir, dolayısıyla sarf ilminde örneklerin yeri çok önemlidir.

Curcânî de ilgili eserinde örneklere fazla yer vermektedir. Hemen hemen her kaide ve konunun ardından en az bir örnek vermektedir. Bazen bu örneklerin sayısı çoğalabilmektedir. Ama genellikle verilen örneklerin sayısı fazladır. Bunun yanında bazen de konunun anlaşılacağı olacağını düşünmüş olmalı ki, مفهوم diyerek ilgili örneğe yer vermemektedir.²⁸² Fakat genel itibariyle söz konusu eserin örnekler açısından son derece zengin olduğunu söylemek mümkündür. Hatta eserin büyük çoğunluğu örneklerden oluşuyor demek yanlış olmaz.

4.1. Örneklerin Yapısı

Curcânî, ilgili eserde daha çok basit ve sıklıkla kullanılan örneklere yer vermektedir. Ama bazen de هُدَيْدٌ عُلَيْطٌ جَنْدَلٌ gibi garip ve manaca kapalı örneklere de yer vermektedir.²⁸³ Fakat onu böyle bir yola sevkeden zorunluluktur diyebiliriz. Çünkü bazen Arap dilinde o örnekler dışında örnek çok az (istisna, şâz, nâdir) ve ya hiç yoktur. Bunun yanında çoğunlukla örnekler, cümlelerden bağımsız; sadece ilgili kelimeye yer verilmektedir. Ama daha önce zikredildiği gibi ilgili kelime zaman zaman ayet ve Arap sözü içerisinde yer alacak şekilde verilmektedir. Ayrıca zaman

²⁸¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 41, 42, 48, 49, 50, 54, 55, 56, 62, 65,68, 70, 73, 76, 77, 79, 81,82, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 104, 106, 107, 108.

²⁸² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 83.

²⁸³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 34.

zaman kendisi, ilgili kelimeyi *فِ بِالْعَهْدِ أَخَاكَ* *رضي الله عنه* gibi bir anlamlı ifadeler halinde zikretmektedir.²⁸⁴ Curcânî, zaman zaman anlamlı bir cümleyle örnek vermek zorunda kalmıştır denilebilir.²⁸⁵ Fakat Curcânî'in, örnekleri cümleden bağımsız vermesi, daha çok sarf ilminin içeriğindedir. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi sarf ilmi, kelimeleri incelemektedir. Dolayısıyla ilgili kelimenin, cümle halinde verilmesi, konunun anlaşılması noktasında çok da bir anlam ifade etmemektedir.

4.2. Örnek Verme Tarzı

Curcânî, önce konu ve kaideyi zikreder, ardından ilgili konu ve kaideye bazen *نحو* diyerek örnek verir.²⁸⁶ Bazen de kaideden sonra *ك* diyerek örnek verir.²⁸⁷ Bunun yanında ayetleri örnek olarak verirken *وقوله تعالى، مثاله في قوله تعالى، قال الله تعالى،* *إلا قولهم، لقولهم، يقول العرب،* Arapların sözlerini de *في قوله تعالى* şeklinde vermektedir.²⁸⁸ Zaman zaman, *فَقُلْ، تقول، وقد جاء،* şeklinde örnek verir.²⁸⁹ Bazen de *كما تحذف من ارم* gibi cümlelerin akışına uygun bir ifade kullanarak örnek verir.²⁹¹ Bunun yanında Curcânî, az da olsa, herhangi bir ifade araya koymadan doğrudan ilgili örneği vermektedir.²⁹² Zikredilen bu yöntemlerde görüldüğü gibi, Curcânî, örnek verirken farklı tarzları benimsemiştir. Fakat neden böyle bir yola başvurduğunu zikretmemektedir. Ama okuyucuyu canlı tutmak için böyle bir yola başvurduğu söylenebilir. Bunun yanında zaman zaman da buna mecbur kalmıştır denilebilir. Çünkü bazen bir konuda sadece tek örnek mevcuttur. Bu durumda *ك* gibi bir ifade kullanması pek de yerinde değildir. Diğer önemli bir husus da eril-dişil ve sayı belirtme noktasında önemli bir yer tutan çekimler *ناصِر، ناصِرَانِ، ناصِرُونَ وَأَنْصَارَ،*

²⁸⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 60.

²⁸⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 93.

²⁸⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 35, 53.

²⁸⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 41, 42, 44, 45.

²⁸⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 27, 55, 81, 93.

²⁸⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 38, 87, 97.

²⁹⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 48, 80, 105.

²⁹¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 79.

²⁹² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 30, 60, 91.

. ناصِرَات وَنَوَاصِرِ. ناصِرَاتٍ، ناصِرَاتٍ، ناصِرَاتٍ şeklinde tam verilmektedir.²⁹³ Ama bazen de söz konusu

çekimlere, إلى آخره، يَسْرُ يَسْرَانِ يَسْرُونَ، المصارع: gibi sonuna kadar yer vermemektedir.²⁹⁴

Curcânî, genellikle çekimlerin tümüne yer vermemeyi tercih etmektedir. Bundaki amacı, çekimlerin bilindiği için sözü kısa tutmak olabilir. Ama bu durum, yeni başlayan bir öğrenci için sıkıntı oluşturmaktadır.

4.3. Örneklerin Oranı

Daha önce ifade edildiği gibi, Curcânî'nin hiç örnek vermediği durumlar da mevcuttur. Ancak bu durum, çok nadirdir. Diğer taraftan eser incelendiğinde Curcânî'nin örnek noktasında sabit bir orana sahip olmadığı da görülmektedir. Fakat konun içerisinde zaman zaman belli bir oran benimsemiştir.²⁹⁵ Curcânî'nin bazen tek örnekle de yetindiği görülmektedir.²⁹⁶ Bu aslında hiç de az değildir. Ancak bu oran, eserin geneline kıyasla az bir yüzdeliğe tekabül eder. Çünkü Curcânî, daha çok, zikredeceği konuyla ilgili birden fazla örneğe yer verme yoluna gitmiştir. Birden fazla örnek verirken de belli bir sayıya bağımlı kalmamıştır. Bu sayı zaman zaman iki olduğu gibi,²⁹⁷ zaman zaman beş,²⁹⁸ altı²⁹⁹ ve yedi³⁰⁰ olabilmektedir. Tabii Curcânî'nin bu oranları neye göre verdiği bilinmemektedir. Ancak daha evvel ifade ettiğimiz gibi, bir zorunluluk söz konusu olabilir. Nitekim Curcânî, يفعل، يفعل babına göre bir fiilin gelebilmesini ya aynu'l-fiil ya da lamu'l-fiilinde boğaz harfleri (الهمزة) nin bulunmasına bağlamaktadır. Dolayısıyla bunların hepsine birer örnek verme zorunluluğu gibi bir duruma düşmüştür. Bazende konunun örneksiz ya da bir örnek ve ya iki örnekle anılacağını düşünmüş olabilir.

²⁹³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 69, 78.

²⁹⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 70.

²⁹⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 30-33.

²⁹⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 30-31.

²⁹⁷ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 51. 111.

²⁹⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 40.

²⁹⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 58.

³⁰⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 36, 37.

1-Kurala ve kullanıma uygun olan. Uygun olan da budur. Örnek olarak قام زيد, مررت بسعيد

2-Kurala uygun olup, kullanıma uygun olmayan. Buna يدع, يذر fiillerinin mâzî fiilleri örnek verilebilir.

3-Kullanıma uygun olup, kurala uygun olmayan. استصوبت الشيء şeklinde kullanılan bu cümle, استصبت الشيء şeklinde kullanılamaz. Nitekim yüce Allah'ın اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ (Şeytan onları hakimiyeti altına alıp...) ³⁰⁸ şeklinde buyurduğu söz konusu ayet-i kerime de bu kısımdandır.

4-Kural ve kullanıma uygun olmayan. Aynu'l-fiili vav olan bir kelimenin مفعول kalıbında vav harfi sabit (ثوب موصول) kalacak şekilde kullanılması gibi. ³⁰⁹

Şâz kavramı, bir kelimenin kullanımıyla ilgili bir durumdur. Nitekim yukarıdaki bilgilerden bunu sezme mümkündür. Bu bağlamda, eserde kullanılan şaz kavramı da kullanım; örneklerle ilgili bir durumdur.

Eserde şâz türü örneklere çokça yer verilmektedir. ³¹⁰ Söz konusu kavram, شاذ, شاذّ, شذّ, على خلاف القياس şeklindeki ifadelerle belirtilmektedir. Bunun yanında Curcânî, genellikle zikrettiği örneklerin yukarıda sıralanan şaz türlerinden hangi kısımla ilgili olduğunu belirtmemektedir. Fakat az da olsa, وَنَحْوُ: فَضْلٍ يَفْضُلُ، يُرْوَى فِيهَا، وهو شاذّ. ³¹¹

³⁰⁸ Mücâdele Sûresi, 58/19.

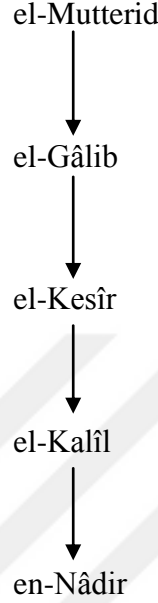
³⁰⁹ İbn Cinnî, a.g.e., I, s. 97-99.

³¹⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 37, 38, 39, 41, 48, 57, 58, 59, 60, 61, 84, 88.

³¹¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 38.

4.6. Nâdir-Kalîl (Az) Kullanılan Örnekler

Türk dilinde seyrek ve az manasında³¹² kullanılan nâdir kelimesi, Arapça'da ise az kelimesinden farklı bir anlama sahiptir. Nitekim yüksek orandan aşağıya doğru şöyle bir isim ve sınıflandırma söz konusudur:

Görüldüğü gibi nâdir kavramı, az kavramının altında ve en alt sırada yer almaktadır.³¹³ Dolayısıyla nâdir ile az kavramları farklı kavramlardır.

Curcânî, eserde nâdir kavramına ve örneklerine açıkça pek yer vermez. Diğer bir ifadeyle nâdir kavramını çok az telaffuz eder. Söz konusu kavramı, نادر şeklinde ifade eder. İlgili kavram için " وَقَدْ جَاءَ جُبُّكَ وَدُئِلَ، وَهُمَا نَادِرَانِ، وَكَذَّابٌ وَكِلَآمٌ نَادِرٌ مِنْ "فَعَّلَ" ، örnekleri zikredilebilir.³¹⁴ Curcânî, nâdir kavramına itibar edilmemesi, kural dışı olarak dikkate alınması gerektiğini ifade edilmiştir.

Curcânî, az anlamına gelen kalîl kavramına da yer vermektedir. Bunu da قَلِيلٌ وانْفَعَلَ لَازِمٌ gibi ifadelerle izah etmektedir.³¹⁵ Söz konusu kavramın örneklerine de

³¹² Erişim Tarihi, 11. Aralık 2017, Ağ Sitesi, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=NAD%C4%B0R.

³¹³ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 50.

³¹⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 29, 64.

³¹⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 50, 65.

فَعَلٌ... وِجَازٌ نَحْوُ: أَرْعَجْتُهُ فَأَنْزَعَجَ، قَلِيلًا، [اسم المرة]... وَقَلٌّ: إِتْيَانَةٌ وَلِقَاءَةٌ
verilmemiştir.

4.7. Asıllara Değınmesi

Asıl kavramından kastedilen, değışime uğrayan kelimelerin önceki durumlarını, değışim safhalarını incelemektir. Sarf ilminde söz konusu kavrama sıkça rastlanır. Çünkü kelimelerin yapısı, sarf ilminin alanıdır. Dolayısıyla sarf ilminde özellikle yeni başlayanlar için asıl kavramı çok önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu eserde ve diğeri ilgili eserlerde verilen örneklerin değışimden önceki durumları ele alınmaktadır. Genellikle sarf ilmine dair kurallar zikredildikten sonra verilen örneklerin mevcut ve önceki durumları ele alınır. Bunun yanında asıl kelimesi kural gibi farklı anlamlarda da kullanılmıştır.³¹⁶

Curcânî de eserde kelimenin asıllarına çokça yer vermektedir. Asıllara, genellikle kelimedeki değışiklikleri gerekçelendirerek ³¹⁷ bazen de gerekçelendirmeden değinmektedir.³¹⁸ Curcânî, asıl kavramını, الأصل، فيه، الأصل، أصله، gibi ifadelerle zikretmektedir.³¹⁹ Kelimenin aslına işaret edilirken, bazen de asıl kavramı kullanılmadan doğrudan kelimenin tahliline geçilmektedir.³²⁰ Ayrıca kelimenin aslında var olan farklı görüşler de aktarılmaktadır.³²¹

Eserde gerekli görülmesi durumunda asıllar, detaylı bir şekilde izah edilmektedir.

والأمر: ما دلَّ على الزمان الآتي، كَفَعَلٌ، وَلِيَفْعَلٌ، وهو مبني على السكون بغير اللّام، ومأخوذ
من المضارع، وطريق أخذه أن تبتدىء بالثاني متحرّكاً فيستغنى عن الهمزة [وأخواتها]، كدَخِرَجٍ في يُدَخِرُجُ.
وإن كان ساكناً فاجلب الهمزة مضمومة لو ضمت عين المضارع، نحو: انصُرْ في يَنْصُرُ، ومكسورة لو كسرت
هي أو فُتِحَتْ، نحو: اصْرِبْ و: ائْمَنْعْ، في: يَصْرِبُ وَيَمْنَعُ. فأما أكرم بفتح الهمزة في: يُكْرِمُ، فلأن الأصل فيه:

³¹⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 44, 49, 50, 70, 71.

³¹⁸ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 35, 96, 98, 102.

³¹⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 28, 35, 54, 56, 72.

³²⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 55.

³²¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 65, 73, 83.

يُؤَكِّرُمُ، بالهمزة، حذفت لاستثقال توالي الهمزتين. ولا عبرة بالضمة والكسرة العارضتين المنقولتين في: امشوا،
وأغزى، أصلهما: امشيوا، وأغزوي.³²²

Zikredilen metinde görüldüğü gibi, emr-i hazırın nasıl elde edildiği ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Zaman zaman da sadece kelimenin aslına işaret etmekle yetinir.

ونحو: مُخْتَارٌ وَمُحَابٌّ وَمُضْطَرٌّ، يَصْلُحُ فَاعِلاً وَمَفْعُولاً، بتقدير كسر العين وفتحها.³²³

Burada Curcânî, ayrıntıya yer vermez. Aslında tam da metin formatına sadık hareket etmiştir. Çünkü bu ifadede amaç, ism-i fâil ve ism-i mef'ulun farkını ortaya koymaktır. Bazen de bir kelimenin aslını başka bir kelimeye havale etmekle ifade etmektedir.

[فصل] الناقص: [الماضي] دَعَا دَعَوًا دَعْوًا، دَعَتْ دَعْتًا دَعْوَنَ، بالواو، أصل دعا:

دَعَوَ، قلبت الواو ألفاً لانفتاح ما قبلها. وكذلك: رَمَى.³²⁴

وأما: أَرَى أَرِيًّا أَرُوًّا، فمثل "رَمَى" إلى آخره.³²⁵

Dikkat edilirse Curcânî, bazı örneklerin aslını, diğer bazı örneklerle havale etmektedir. Tabii bunlar, aynı şartlara sahip örneklerdir. Bundaki amacı, metin mahiyetini göz önüne alıp konuyu uzatmamak olabilir. Eserde az da olsa kelimenin aslına yer verilmemektedir.³²⁶

5. Diğer Konular

Curcânî'nin ilgili eserinde sarf ilmine ait konuları çeşitli yöntem ve usûllerle zengin bir şekilde ele aldığı yapılan açıklama ve izahlarla görülmektedir. Buraya kadar eserde kullanılan söz konusu yöntemler tespit edilip izah edilmeye çalışıldı. Mevcut başlık altında ise daha çok tali başlıklar ele alınmaya çalışılacaktır. Zikredilecek başlıklara, eserde zaman zaman konunun anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülerek yer verilmiştir.

³²² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 54-55.

³²³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 59.

³²⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 75.

³²⁵ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 81.

³²⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 77, 84.

5.1. İstitrâd

Türk dilinde kısa çizgi ve yay ayraç³²⁷ anlamında kullanılan istitrâd kavramının, birden fazla tanımları yapılmıştır. Fakat bütün tanımların ortak bir noktada bulunduğu söylenebilir. Burada tek bir tanımlama, çalışmanın anlaşılması için yeterli görülmüştür. Daha çok bir belâgat terimi olarak ön plana çıkan söz konusu kavramı, şöyle tanımlamak mümkündür: Söz sahibi, sonradan asıl konusuna/amacına dönmek üzere, iki konu arasındaki ilişkiden hareketle mevcut konunun dışında bir konuya değinmesidir.³²⁸

Bütün ilimlerde istitrad kavramına rastlamak mümkündür. Çünkü istitrâd, sözle/konuşmayla ilgili bir durumdur. Dolayısıyla sözün olduğu her yerde istitrad kavramı da vardır. Aynı durum, sarf ilmi için de geçerlidir. Bu bağlamda Curcânî de eserde zaman zaman söz konusu kavramın kapsamına yer vermektedir.

5.1.1. Nahiv Konularına Değınme

Bilindiği gibi, *el-Miftâh* eseri, sarf ilmi alanında kaleme alınmıştır. Bununla beraber eserde, sarf ilmi dışında az da olsa nahiv konularına temas edilmektedir. Tabi bu durum, ilk bakışta olumsuz gibi görünebilir. Fakat istitrâd kavramını hatırlayacak olursak, bunun bir amaca istinaden yapıldığı anlaşılabilir ve bu durum olumlu karşılanabilir. Ayrıca sarf ve nahiv ilimleri, bir birinden bağımsız düşünülemez. Biri olmadan diğzerinin katkısından bahsedilemez. Dolayısıyla böyle bir yöntem, son derece normal karşılanmalıdır. Curcânî, çok olmasa da eserde nahiv konularına kısa kısa temas etmektedir.

فالماضي: ما دلَّ على زمان قبل زمان إخبارك، ويسمى / غابراً، وهو مبني على الفتح،

كفعل، ما لم يتصل به ضمير جماعة الرجال، فإن اتصل يُضَمُّ الآخرُ، نحو: ضربوا، كما يُسَكَّنُ ذلك بالضمائر التي في نحو: ضَرَبْنَ وضَرَبْتِ.

والمضارع: ما دل على زمني الحال والاستقبال، ويسمى حاضراً أو مستقبلاً، كیفعل، ويعرف بأن

تتعقب على أوله الهمزة والنون والتاء والياء. ويكون آخره مرفوعاً ومنصوباً ومجزوماً، ما لم يتصل به ضمير

³²⁷ Şükrü Halûk Akalın v.d., *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2012, s. 34, 37.

³²⁸ Hâşimî, a.g.e., s. 302.

جماعة النساء، نحو: يَضْرِبْنَ.

والأمر: ما دلَّ على الزمان الآتي، كإفْعَلْ، وليفْعَلْ، وهو مبني على السكون...³²⁹

Zikredilen metinlerde fiilerin üç kısmı olan; mâzî, muzârî ve emir fiilleri tanıtılmaktadır. Bu arada her üç fiilin irâb ve mebnî açısından ne durumda olduklarına temas edilmektedir. Burada nahiv ilminin konuları olan bu meselelere temas edilmesi, bu fiilerin tanıtımı kapsamında değerlendirilebilir. Bunun yanında kelimenin farklı irâb durumlarında, olası değişiklikler ele alınmaktadır.³³⁰

5.1.2. Hatalı Kullanımları Belirtme

Eserde az da olsa hatalı cümlelere dikkat çekilmiş, doğru kullanımlarına yer verilmiştir. Tabii eserin hacmi göz önüne alınınca, bu tür örneklerin azınlıkta olduğu göze çarpmaktadır. Her şeye rağmen bu tarz yöntemler, Curcânî'nin ilmi konumunu ve hassasiyetini gösterir niteliktedirler.

وأما "مَفْعَلَةٌ" بفتح الميم إذا بني للمكان يكون للكثرة كمأسدة. ومحياة: الذي يكثر فيه

الأسد والحية. ولا يقال هذه للمكان الذي يكثر فيه الثعلب والعقرب، بل يقال: أرض كثيرة الثعالب، وفاشية

العقارب.³³¹

Mimli mastar konusunu ele alan Curcânî, daha sonra مَفْعَلَةٌ kalıbını ele almaktadır. Söz konusu kalıbın (kullanılan kelimenin manasına göre) bir yerde bir şeyin çok olduğunu ifade ettiğini zikreden Curcânî, bunun için de örnek olarak محياة, مأسدة, kelimelerini örnek olarak vermektedir. Curcânî, الثعلب والعقرب kelimelerini bu kalıp çerçevesinde مُعْقَرِبَةٌ, مُثْعَلِبَةٌ, هذه أرض شكلinde kullanmanın yanlış olduğunu, doğrusunun ise, وفاشية العقارب, هذه أرض كثيرة الثعالب, gerektiğini ifade etmektedir.

³²⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 53-54.

³³⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 78.

³³¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 61.

5.1.3. Kelime Anlamını Verme

Daha önce bu konuya kısmen temas edilmişti. Fakat burada yeri gelmişken daha geniş bir şekilde ele alınması uygun görülmüştür. Söz konusu eser incelendiğinde Curcânî'nin verdiği örneklerle ilgili zaman zaman ek bilgilere yer verdiği görülmektedir. Özellikle sık kullanılmayan garip kelimelerin hangi kökten geldiği ve hangi anlamı ifade ettiği belirtilmeye çalışılmaktadır.

وَفُعِّلَ: مثل: فُدْعِمِلِ اسماً (للجملِ الضخمِ) ، وَحُبْعَيْنِ (للجملِ الضخمِ) صفة.³³²

Bu metinde iki örneğe anlamlarıyla birlikte yer verilmektedir. Bu örnekler, isim olan فُدْعِمِلِ ve vasıf olan حُبْعَيْنِ kelimeleridir. Her iki örnek de “büyük/iri deve” anlamındadır.

الهمزة: تزداد... وهي تزداد في نحو: شَمَّالٌ وشَأْمَلٌ، قليل، لقولهم: شملت الريح من الشمال،

وكذلك في نحو: حُطَائِطٌ لأنه من الحَطوطِ، وهو الصغير.³³³

Curcânî, hemzenin zâid/fazla olarak geldiği örnekler içerisinde حُطَائِطٌ kelimesine de yer vermektedir. Söz konusu kelimenin kökü, حطوط şeklinde. Ardından bu kelimenin “küçük şey” anlamına geldiğini ifade etmektedir.

الميم: تزداد، [لا يخلو] أن تقع أولاً وبعدها ثلاثة أحرف أصول، نحو: مَضْرِبٌ، ومَقْتَلٌ، ومحمل.

وتزداد حشواً شاذةً في نحو: دُلَامِصٌ، لأنه بمعنى دِلَاصٍ، وهو البراق. وتزداد في نحو: هِرْمَاسٌ للأسد، لأنه من

الهِرْسِ، وهو الدَّقُّ.³³⁴

Zikredilen metinde mim harfinin zâid olmasından bahseden Curcânî, örnek olarak دِلَاصٌ anlamında olan دُلَامِصٌ kelimesini de zikretmektedir. Daha sonra دِلَاصٌ kelimesinin de “parlak” manasında olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında “aslan” için kullanılan ve هِرْمَاسٌ kökünden gelen هِرْمَاسٌ kelimesini de örnek olarak

³³² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 34.

³³³ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 87.

³³⁴ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 88.

zikretmektedir. Curcânî, هَرَس kelimesinin “ezmek” manasına geldiğini ifade etmektedir.

Curcânî, yukarıda ifade edildiği gibi zaman zaman verdiği örneklerin ve ya kelime köklerinin hangi anlama geldiğine de yer vermektedir. Fakat bu yöntemin her örnek için kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Ama bazı garip kelimeleri izah etmektedir. Bu yöntem, esere zenginlik kattığı şüphesizdir. Zira bu anlamda telif edilen bazı eserlerin söz konusu yöntemden yoksun olduğu söylenebilir.

5.2. İhtilafa Değınme

Her ilimde, hatta normal hayatta, farklı görüşler/fikirler olabilmektedir.³³⁵ Bu durum, son derece normaldir. Çünkü her insan, bir fikir demektir. Dolayısıyla ilmi meselelerde de farklı görüşlere rastlamak son derece normaldir. Nitekim her ilmin değişmez sabiteleri vardır. Bunun yanında, yoruma açık meseleler de mevcuttur. Bu anlamda sarf ilmi de farklı yorumları içinde barındırmaktadır.

Curcânî, amaç ve mahiyeti dikkate alındığında ilgili eserde azımsanmayacak derecede ihtilafa yer verdiğini söylemek mümkündür. Fakat bu ihtilaf, sıklık ve tartışma seviyesine ulaşmamaktadır. Çünkü ihtilaf konusu, daha çok şerh ve haşiye türü eserlerde rastlanmaktadır.

Eserdeki ihtilaflar, farklı kavram ve ifadelerle zikredilmektedir. Bu ihtilafları şöyle gruplandırmak mümkündür:

³³⁵ Bu hakikate Kur'an-ı Kerim'de şöyle yer almaktadır:

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ

“Rabbin dileyseydi insanları tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar ihtilafa devam edeceklerdir.”

Hûd Sûresi 11/118. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hayreddin Karaman v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2012, III, 207. Bu manada Mütenebbî'nin şu beyitleri de zikredilmeye değer:

تَخَالَفَ النَّاسُ، حَتَّى لَا اتَّفَاقَ لَهُمْ إِلَّا عَلَى شَجَبٍ، وَالْخُلْفُ فِي الشَّجَبِ
فَقِيلَ: تَخَلَّصَ نَفْسُ الْمَرْءِ سَالِمَةً وَقِيلَ: تَشْرِكُ جِسْمَ الْمَرْءِ فِي الْعَطَبِ

“İnsanlar, ölüm dışında her konuda ihtilafa düştüler. Ölümde bile ihtilafa düştüler.”

“Kimileri, kişinin ruhu fena olmaz derken, kimileri de kişinin ruhu cismine tabi olur der.”
Bkz. Mutenebbî, a.g.e., s. 436.

5.2.1. Şahıs İsmi Verme

Curcânî, bazen görüş sahibinin ismini zikrederek, farklı görüş ve yorumlara yer vermektedir. Bu durum, aynı zamanda Curcânî'nin kimin görüşüne itibar ettiğini ve kimi referans olarak gördüğünü de gösterir niteliktedir.

وللرباعي خمسة أبنية في الاسم والصفة... وزاد الأخصب بناءً / سادساً، وهو "فُعَلَل"

"كجندب".³³⁶

Bu metinde dört harfli kelimelerin isim ve vasıflarının beş türlü geldiği ifade edilmektedir. Fakat Curcânî, Ahfeş'in فُعَلَل şeklinde altıncı bir bab daha eklediğini ifade etmektedir.

عقدة: الأشياء جمع شيء، أصلها: أشياء كأصدقَاء، على وزن أفعلاء قدّمت الهمزة التي

هي لام الكلمة، فصار وزنها: لَفَعَاء. وقال الكسائي: أفعال، وقال الفراء: أفعَاء.

Curcânî, أشياء kelimesinin kalbu'l-mekânî yöntemiyle bir takım değişikliklere uğradığını ifade etmektedir. Bu değişiklikler sonucunda kelimenin vezninin لَفَعَاء şeklinde olduğunu ifade eden Curcânî, ardından Kisâî ve Ferra'nın yukarıda ifade edildiği gibi bu konudaki farklı görüşlerine de yer vermektedir.

5.2.2. Kabile İsmi Verme

Eserde yer verilen ihtilaflardan yalnızca birinde kabile ismi verilerek zikredilmektedir. Söz konusu kabile, 'Âmiroğullarıdır. Farklı münasebetlerle daha önce zikrettiğimiz; eserin amaç ve gayesi hatırlanacak olursa, Curcânî'nin kabilelerin farklı görüşlerine çokça yer vermemesinin nedeni izah edilebilir.

المثال: هو ما حَلَّتْ بِقَائِهِ وَاوَّ أَوْ يَاء، نَحْو: وَعَدَّ وَيَسَّرَ. ثُمَّ الْمَثَلُ يَجِيءُ مِنْ خَمْسَةِ

أَبْوَابٍ: كَ وَعَدَّ يَعُدُّ، وَوَضَعَ يَضَعُ، وَوَجَلَ يَجْلُ، وَوَرَّثَ يَرِثُ، وَوَسَمَ يُوَسِّمُ، وَوَجَدَ يَجِدُ - لُغَةٌ عَامَرِيَّةٌ -

³³⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 33.

Misâl fiilin tanımına yer veren Curcânî, ardından misâl fiilin beş baktan geldiğini ifade etmektedir. Her beş baba birer örnek veren Curcânî, birinci bab için doğal olarak herhangi bir örneğe yer vermemektedir. Ancak ‘Âmiroğulları, söz konusu fiil türünün birinci baktan da gelebileceğini وَجَدَ يَجِدُ şeklinde ifade etmektedir.³³⁷

5.2.3. Kapalı (İsimsiz) Verme

Eserde yer alan ihtilaflar, bazen de yukarıda zikredilenin aksine; şahıs ve kabile adı verilmeden farklı ifadelerle zikredilmektedir. Fakat eserde neden böyle bir yöneme başvurulduğuna değinilmemektedir. Ancak Curcânî’nin bu tür görüşleri, herhangi bir nedenden ötürü zayıf gördüğü, ya da söz konusu görüş sahiplerini kaynak niteliğinde görmediği söylenebilir. Söz konusu ifadelere, metin halinde vermek yerine, yalnızca ilgili ifadeye yer verilmesi uygun görülmüştür. Eserde yer alan kapalı ihtilaflar, وحكي, وقيل, على أن... لغة في... , zikredilmektedir.

³³⁷ ‘Âmiroğulları adına delil olarak şu beyit zikredilmektedir:

لَوْ شِئْتُ قَدْ نَفَعْتُ الْفُؤَادَ بِشَرِّهِ تَدَعُ الصَّوَادِي لَا يَجِدُنْ غَلِيلاً

‘‘Dilersen, gönül bir yudum ile şifa bulur, hararete son verecek, susuzluğu giderecek bir yudum.’’
Bkz. Ebu’l-Hasen Alî b. Mu’min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî, *el-Mumti’u fi’t-tasrîf*, thk. Fahreddîn Kabâve, Dâru’l-ma’rife, Beyrût, Lubnân 1407/1987, I, s. 177.

İKİNCİ BÖLÜM

ESER HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME

Önceki bölümlerde Curcânî ve söz konusu eser ile ilgili verilen bilgiler, kendisi ve eseri hakkında belli bir oranda fikir vermektedir. Ancak bu başlık altında, eser hakkında genel manada olumlu ve olumsuz sayılabilecek bir takım değerlendirmelere yer verilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirmeler, bir manada kıyaslama niteliğinde olacaktır. Ancak eserin günümüz sarf ilmi çalışmalarıyla birlikte değerlendirilmesi, uygun görülmüştür. Çünkü geçmiş metinlerle yapılan değerlendirmeler, bir anlamda geçmişte kalır.

Türkiye’de çeşitli kurumlarda Arapça ve İslami ilimler okunmakta ve okutulmaktadır. Bu kurumların hedefleri bir olmakla beraber, takip ettikleri program ve metodları farklı olabilmektedir. Bunu irdelemek konumuza çok da katkı sunmayacaktır. Fakat sarf ilmiyle ilgili yapılan okumaları incelemek, çalışmaya katkı sunacaktır. Bu bağlamda gerek şimdi, gerekse gelecek adına faydalı olabileceğini düşünerek, söz konusu eseri günümüz sarf metinleriyle mukayese şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutulması uygun görülmüştür.

Günümüz eğitim kurumlarında sarf ve belâgat ilimlerinden ziyade nahiv ilmine zaman ayrılmaktadır. Ya da, nahiv ilminin anlaşılıp sahadaki uygulanırlığı, sarf ve belâgat ilimlerinden daha belirgindir denilebilir. Bundaki temel neden, bu ilimlerin zorluğu yanında, söz konusu ilimler hakkında yapılan okumaların azınlıkta olması gösterilebilir. Bütün bu olumsuz durumlar yanında, söz konusu alanlarda da değerli sima ve çalışmalar görmek mümkündür.

Curcânî’nin *el-Miftâh* adlı eserine yakın görülebilecek eserler, Osmanlı döneminden bugüne kadar birçok kurumda sıklıkla başvuru, hatta ders ve ezberleme programında yer alan *Maksûd*³³⁸ ve Zencânî (ö. 660)’nin *Tasrîfu’l-‘izzî*,³³⁹ adlı metinlerdir. Burada *el-Miftâh* eserinin söz konusu eserlerle karşılaştırma mahiyetinde bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır. Fakat bu değerlendirmede yalnızca *el-Miftâh* eserinin söz konusu eserlerden farklı yönlerine işaret edilmeye

³³⁸ Eserin müellifi ve hakkındaki bilgiler için bkz. Kenan Demirayak, “el-Maksûd”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 453.

³³⁹ Eserin ismi ve hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Ahmet Özel, “ZENCÂNÎ”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, s. 253.

çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle, bu karşılaştırmada bir konuda diğer eserlerin konuyu nasıl işlediği metin halinde yer verilmeyecektir. Gerek Curcânî'nin ilgili eserin önsözünde kullanmış olduğu ifadeler, gerekse *Maksûd* ve *İzzî* eserleri dikkate alınarak yapılacak olan değerlendirmeler, daha ziyade sarf ilmine yeni başlayan öğrencilere yönelik olacaktır. Bunun yanında yapılacak olan karşılaştırmalar konun ana hatlarıyla verilmesi şeklinde olacaktır.

1. Eserin Olumlu Yönleri

Bu başlık altında, *el-Miftâh* adlı eserin ön plana çıkan; bir başka ifadeyle öğrenciye katkı sunabilecek konuları belirlenmeye çalışılacaktır. Fakat bu konular belirlenirken daha ziyade *Maksûd* ve *İzzî* eserlerinde bulunmayan noktalar zikredilmeye çalışılacaktır. Zaman zaman da eksik veya farklı işlenen konulara da temas edilecektir.

1.1. İsimlerin Yapısı

Sarf ilminin tanımını ve ilgili bilgilere yer verdikten sonra söz konusu başlığa değinen Curcânî, isimlerin yapısını üç, dört ve beş harfli olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Daha sonra her kısmın mevcut vezinlerini zikretmektedir. Bunun yanında her vezin için isim ve vasıf olmak üzere örnekler vermektedir.³⁴⁰ Buna karşılık söz konusu diğer iki eserde bu başlığa rastlanmamaktadır.

1.2. Fillerin Yapısı

Fillerin yapısını, bilindiği gibi sulâsî ve rubâ'î şeklinde iki kısma ayıran Curcânî, üçlü yapıyla konuya devam etmektedir. Curcânî, sulâsî mucerred kalıpları, *فعل*, *فعل*, *فعل* şeklinde üç kısma ayırmaktadır. Ancak yapılan açıklamalarla bu kalıplar altıyı bulmaktadır. *Maksûd* eserinde sulâsî fiillerin kalıpları, altı kısım şeklinde zikredilmektedir. *İzzî* eserinde ise rakamla ifade edilmemekle birlikte *Miftâh* eseriyle aynı fikirde olduğu söylenebilir.³⁴¹ Bu ihtilaf, teoride söz konusudur. Aslında pratikte bir ittifaktan söz edilebilir. Curcânî, daha sonra zikredilen sulâsî kısımların hangilerinin mute'addî ve lâzım şeklinde kullanıldığı hakkında bilgi vermektedir. *Maksûd* eserinde ise mezîd filer için bu konuya temas edilmektedir.³⁴² Curcânî,

³⁴⁰ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 29-35.

³⁴¹ Bkz. *Mecmû'atu's-sarf (Emsile, Binâ, Maksûd, 'İzzi)*, Şifâ Yayınevi, Zeytinburnu, İstanbul 2012, s. 104, 168.

³⁴² Bkz. *Mecmû'atu's-sarf*, s. 140.

konunun devamında muzâ‘af, mehmûz, misâl, ecvef, nâkıs ve leff fiiller ile ilgili tanımlar, adlandırmalar ve en önemlisi söz konusu fiil çeşitlerinin sulâsî mucerred kalıplarından hangi kalıpta kullanılacağı bilgisi örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır.³⁴³ Söz konusu diğer iki eserde özellikle zikredilen fiil çeşitlerinin hangi yapılarda kullanılabileceği bilgisine rastlanmamaktadır.

1.3. Fiillerin Manası

Bu başlık altında kimi fiil kalıplarının hangi manalara gelebileceği ifade edilmektedir. Curcânî, bütün kalıpların anlamlarına değinmeksizin bazı sulâsî mucerred kalıpları olmak üzere daha çok sık kullanılan kalıpların anlamlarına yer vermektedir.³⁴⁴ ‘İzzî eserinde böyle bir başlığa rastlanmamaktadır. *Maksûd* eserinde ise ilgili konuya kısmen değinilmektedir.³⁴⁵ Ancak genel anlamda *Miftâh* eserinin *Maksûd* eserinden daha başarılı olduğu söylenebilir. Çünkü *Maksûd* eserinde bu çalışma, birkaç fiil kalıbıyla sınırlı kalmaktadır. Ancak söz konusu eserde ele alınan kalıpların manaları *Miftâh* eserinden daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.

1.4. Masterların Yapısı

Fillerin master kalıplarını ifade eden bu başlık, *Miftâh* eserinin konuları içerisinde zikredilmektedir. Curcânî, bu başlık altında sulâsî mucerred fiil kalıplarının masterlarını örneklerle zikretmektedir. Bunun yanında sulâsî mezîd fiil kalıplarının masterlarına da yer veren Curcânî, konuyu masterın merre (kemiye, nicelik) ve hey’et (keyfiyet, nitelik) türlerine kısa kısa yer vererek bitirir.³⁴⁶

Diğer iki eserde sulâsî mucerred kalıpların masterlarına yer verilmemektedir. Ancak sulâsî mezîd kalıpların masterları işlenmektedir.³⁴⁷ ‘İzzî eserinde masterın merre ve hey’et türü de işlenmektedir.³⁴⁸

1.5. Ziyâde

Adında anlaşıldığı gibi kelimeye sonradan katılan/eklenen harfleri ifade eden bu kavram, Curcânî tarafından ayrı bir başlık halinde konu edilmiştir. Diğer iki eserde böyle bir başlık olmasa da bu konuya belli oranda, birtakım münasebetlerle

³⁴³ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 36-43.

³⁴⁴ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 38-51.

³⁴⁵ Bkz. *Mecmû‘atu’s-sarf*, s. 138-142.

³⁴⁶ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 63-66.

³⁴⁷ Bkz. *Mecmû‘atu’s-sarf*, s. 128-136, 170-174.

³⁴⁸ Bkz. *Mecmû‘atu’s-sarf*, s. 270.

temas edilmektedir. Ancak *Miftâh* eserinde, diğer iki eserde bulunmayan bazı ziyâdelere de temas edilmektedir.³⁴⁹

1.6. İbdâl

Bir harfi başka bir harfe dönüştürmek olan bu kavram da sarf ilminde önemli bir konuma sahiptir. Sarf ilmine dair telif edilen bir kitapta bu konuya yer verilmemesi düşünülemez. Bu bağlamda *Maksûd* ve *‘İzzî* eserlerinde de bu konuya yer verilmektedir. Ancak bu iki eserde ilgili konu, daha çok illet harfleriyle sınırlı kalmaktadır. Fakat Curcânî, bu konuyu biraz daha geniş bir şekilde; bir başlık halinde irdelemektedir.³⁵⁰

1.7. Hazf

Kelimedede olup da sonradan bir gerekçeye binaen atılan harfleri ifade eden bu kavram da sarf ilminde önemli bir konuma sahiptir. Daha çok illet harfleri için kullanılan bu kavram, *Maksûd* ve *‘İzzî* eserlerinde de bu minvalde ele alınmıştır. Ancak Curcânî, hazif noktasında illet harfleri dışında da gerçekleşen bir takım kaide ve örneklere yer vermektedir. Bunun yanında, illet harfinin hazfi olduğu halde diğer iki eserde zikredilmeyen bir takım örneklere de yer verilir.³⁵¹

1.8. ‘Uked

Curcânî, söz konusu başlıktan sonra *وهي عشر مسائل متفرقة في أحكام إعلال بعض* şeklinde ikinci bir başlık kullanarak farklı farklı i‘lâl konularını ilgili başlık altında topladığını ifade etmektedir. Daha sonra her konunun başında *عقدة* şeklinde bir ifade kullanarak başlamaktadır. İbn Cinnî de söz konusu başlığa *عقود وقوانين* şeklinde yakın bir başlık kullanmaktadır.³⁵² Bu başlık altında, daha çok illet harflerinin bir biriyle ve hemzeye olan dönüşümleri ile ilgili kurallar zikredilmektedir. Burada zikredilen konuların bir kısmı diğer iki eserde de yer

³⁴⁹ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 86-91.

³⁵⁰ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 92-99.

³⁵¹ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 100-103.

³⁵² Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrîf*, thk. Fahreddîn Kabâve, el-Mektebetu'l-'arabiyye, Halep 1393/1973, s. 461.

almaktadır. Ancak burada, diğer iki eserde olmayan konulara ve ya aynı konuların daha farklı izah ve istisnaları gibi ayrıntılara da yer verilmektedir.³⁵³

1.9. Tanımlar

Curcânî, söz konusu eserinde işlediği konuların içerisinde yer alan bir takım sarf ilmi terimlerine yer vermektedir. Doğal olarak, “tasrîf” diyerek sarf ilminin tanımına yer verir. Ardından, yeri geldikçe muzâ‘af, mehmûz, misâl, ecvef, nâkıs, leffî, muşâ‘ibe (mezîd), zâid, masdar, fiil, mâzî, muzârî, emir, nehiy, nefiy, cahd, mute‘addî, lâzım, mutassarıf, câmid, mebn-i li’l-fâil, mebn-i li’l-mefûl, ism-i mefûl ve iştikâk gibi bir takım kavramları tanımlamaktadır.³⁵⁴ Diğer iki eserde de bir takım tanımlara yer verildiği muhakkaktır. Ancak Curcânî, ilgili kavramların tanımlarına daha çok yer verir.

1.10. Örnekler

Bu konu, daha önce farklı münasebetlerle ele alındı. Burada zaman zaman tekrar cümleler içermekle birlikte diğer eserlerle kıyaslama noktasında bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Söz konusu başlığı, olumsuz yönden de ele almak mümkündür. Bununla ilgili temaslar daha önce zikredildi.

Miftâh eserinin konu anlatımındaki örneklerde genel anlamda daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ilgili eserde verilen örnekler, daha çoğunluktadır. Bu metodun, alıştırma örnekleri mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda *Miftâh* eserinin şu ifadeleri zikredilebilir:

[فصل] : الفالائي ثلاثة أبنية: فَعَلٌ، وَقَعَلٌ، وَقَفَعَلٌ.

أما بفتح العين: فمضارعهُ "يَفْعَلُ"، متعدياً ولازماً، كضرب يَضْرِبُ، وجلس يَجْلِسُ، ونفر يَنْفِرُ، وعشر يَعْشُرُ. ويجيء على "يَفْعَلُ" بالفتح، ما كان عَيْنُهُ أو لَامُهُ حرفاً من حروف الحلق وهي الهمزة والهاء والحاء والخاء والعين والغين، كسأل يَسْأَلُ، وقرأ يَقْرَأُ، وهب يَهْبُ، وسخ يَسْخُ، وسلخ يَسْلُخُ، ومنع يَمْنَعُ، وطغى يَطْغَى...

Dikkat edilirse boğaz harflerinin tümüne birer örnek, hatta hemze için iki örnek verilmiştir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Konunun anlaşılması noktasında verilen bu metin, yeterli görülebilir. Aynı konuda *Maksûd* eserinin hiç

³⁵³ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 104-111.

³⁵⁴ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Miftâh*, s. 26, 39, 40, 41, 42, 44, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 62.

örnek vermediği, 'İzzî eserinin ise iki örnek verdiği görülmektedir.³⁵⁵ Fakat fiil çekimleri ve asıllara temas etme noktasında *el-Miftâh* eserinin aynı başarısından söz etmek mümkün değildir.

2. Eserin Olumsuz Yönleri

Bu başlık altında da *el-Miftâh* eserinin diğer iki esere nazaran eksik ve olumsuz yönlerine temas edilmeye çalışılacaktır. Ancak gerek önceki değerlendirmeler, gerekse şimdi yapılacak olan değerlendirmeler dikkate alındığında, *Miftâh* adlı eserin genel anlamda daha başarılı olduğu görülecektir.

2.1. Vasıl Hemzesi

Kelimenin başında sabit/okunan, aksi durumlarda okunmayan hemze türüne, vasıl hemzesi denir. Buna benzer tanımlara rastlamak mümkündür. Vasıl hemzesiyle ilgili detaya girmeden, söz konusu tanımlamayla yetinmek uygun olacaktır. Zencânî, *İzzî* adlı eserinde vasıl hemzesinin tanımına bir başka münasebetle yer vermektedir. Kısmen de olsa vasıl hemzesinin fiillerin hangi durumlarında gelebileceğini de ifade etmektedir.³⁵⁶ Fakat eserde vasıl hemzesiyle ilgili detaylı bilgilere rastlamak mümkün değildir. *Maksûd* adlı esere göz atıldığında ise vasıl hemzesi hakkında biraz daha geniş bilgiler göze çarpacaktır. Fiili mâzî ile ilgili bilgilere yer veren söz konusu eser, istitrâden vasıl hemzesine de yer vermektedir. Eserin hacmi dikkate alındığında vasıl hemzesiyle ilgili temel sayılabilecek bilgilere yer verildiği görülecektir. Bu bilgiler içerisinde vasıl hemzesinin tanımı, gelebileceği yerler ve hareke durumu gibi bilgilere yer verilmektedir.³⁵⁷ Buna karşılık aynı konu ve bilgiler, *Miftâh* adlı eserde bulunmamaktadır.

2.2. Fiil Çekimleri

Miftâh adlı eserin zikredilen kaidelerin ardından verdiği örneklerle bu alanda daha başarılı olduğu ifade edilmişti. Bu başlık altında ise fiil ve isim çekimleri konusu irdelenecektir. Sebebi açıklanmamakla birlikte Curcânî, zikrettiği çekimlere sonuna kadar yer vermemektedir. Bu durum, sarf ilmine yeni başlayanlar için

³⁵⁵ Bkz. *Mecmû'atu's-sarf*, s. 104, 170.

³⁵⁶ Bkz. *Mecmû'atu's-sarf*, s. 178.

³⁵⁷ Bkz. *Mecmû'atu's-sarf*, s. 114.

Bu değerlendirmeler ışığında gerek söz konusu eserlerde olsun gerek diğer alanlara ait başka eserlerde olsun farklı yöntem ve bilgilere rastlamak mümkündür. Bu durum son derece normal ve bir ilmi zenginlik şeklinde algılanmalıdır. Nitekim beşer ürünü olan eserler, hata ve kusurdan beri değildirler.³⁶⁴ Bu meziyet, vahiy ürünü eserlere aittir. Dolayısıyla bir alana ait bütün eserler ele alınıp incelenmeli ve mevcut bilgi eksikliğine göre uygun eser ve okumalar yapılmalıdır.

SONUÇ

Kaynaklar, Curcânî'nin kişisel ve ilmi hayatına fazla yer vermezler. Bunun yanında kendisinin Curcân şehriden çıkmadığı, hoca ve talebelerinin sınırlı olduğu ifade edilmektedir. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, eleştirel okumaları sonucunda ortaya koyduğu orijinal fikirler, eşsiz eser ve çalışmalarla “belâgat üstadı”, “nahiv üstadı” unvanlarına mazhar olmuştur.

Fıkıhta Şafîî, kelamda Eşâ'rî mezhebine mensub olan Curcânî, Kelam ilmi ve Kur'an ilimleriyle ilgilenmekle beraber, ilim dünyasındaki şöhretli konumu, daha çok Arap dili ve belâgatında kendini göstermektedir. Ancak “Curcânî” denince zihinlerde beliren, “belâgat üstadı” unvanıdır. Kimileri onun için “Arap dili ve beyân ilminin üstadı”, “me'ânî ilmini ilk tedvin eden”, “me'ânî ve beyân ilmini ilk istinbat eden” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Belâgata dair en önemli faaliyetleri, *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga* adlı eserlerde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu eserler, sonrakilerde derin izler bırakmış ve referans kaynakları olmuşlardır. Taşkoprîzâde Ahmed Efendi'nin “*O (Curcânî)'nun Esrâru'l-belâga ve Delâilu'l-i'câz eserleri dışında hiçbir eseri olmazsa bile, bu, şeref ve iftihar olarak ona yeter.*” sözü, söz konusu eserler ve müellifinin konumunu gösterir niteliktedir.

Kaynaklar, Curcânî'yi tanıtırken nahiv alanıyla ilgili hocası ve Ebû Ali el-Fârsî dışında başka isimlere yer vermezler. Ancak onun Sîbeveyh, Muberrred, Ahfeş, Zeccâc, ve İbn Serrâc gibi kendinden önceki nahiv alimlerinden bir şekilde etkilendiği ve onlarla ilmi bir bağa sahip olduğu görülmektedir.

Geride, başta belâgat olmak üzere, nahiv, sarf, Kur'an ilimleri ve farklı alanlara dair birçok eser bırakan Curcânî hakkında, “sarf üstadı” şeklinde ve ya buna benzer ifadelere rastlanmaz. Ama böyle bir tanımlamanın olmayışı, Curcânî'nin sarf ilmiyle ilgilenmediği ve bu alanda hiçbir faaliyette bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü onun sarf ilmiyle ilgilendiğine dair hiçbir şey olmasa bile, sarf ilmine dair geride bıraktığı eserler, bu anlamda kanıt olarak yeter. Dolayısıyla Curcânî'nin sarf ilmiyle ilgilendiği muhakkaktır. Ancak söz konusu dönemde sarf ilminin nahiv ilmiyle iç içe ele alındığı hatırlanacak olursa, Curcânî hakkında yapılan tanımlamalarda sarf ilmine dair bir bilgisine yer verilmemesi, daha rahat anlaşılabilir. Dolayısıyla Curcânî'nin bu alana dair kolay gibi görünen, aslında çok da zor olan özlü metinler telif etmesi, birikim ve seviye gerektiren bir eseri şerh etmesi, onun sarf ilminde

önemli bir seviyede olduğunu gösterir. Ancak çeşitli nedenlerle daha çok belâgat ve nahiv ilmine olan ilgisi ve bu alandaki kıymetli eserleri, sarf ilmine dair çalışmalarını gölgelemiştir denilebilir.

Kimi kaynaklarda, *el-Miftâh* eserinin Curcânî'ye olan aidiyeti ile ilgili bilgilere yer verilirken, kimi kaynaklarda ise yer verilmemektedir. Ancak eser, Ali Tevfik el-Hamed tarafından tahkik edilerek (Muessesetu'r-risâle-Dâru'l-emel, Beyrût 1407/1987) neşredilmiştir. Ayrıca eserin Dimeşk'in ez-Zâhiriyye kütüphanesinde (no: 10603) bir nüshası mevcuttur. Söz konusu nüshanın dış kapağında eserin adı *المفتاح في الصرف للجرجاني رحمه الله* şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla kimi kaynakların ifade ettiği gibi Curcânî'nin böyle bir esere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Curcânî'nin ifade ettiği gibi eser, özlü bir metin, sarf ilmine dair temel konuları çok uzatmadan ve anlaşılır bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca bu ilme yeni başlayanların bu metni ezberlemesi hedeflenmiştir.

Eser, bir önsöz, sarf ilminin tanımı, isimlerin yapısı, fiillerin yapısı, mezîd fiiller, filer (bablar)in manaları, mastar, fiil, iştikâk (türeme, etimoloji), mastarların yapısı, emsile (fiillerin çekimi), ziyâdât, ibdâl, hazf ve en sonda değişik meseleleri ““uked”” başlığıyla toplayarak temel bazı konuları ele almaktadır.

Eserde ifade türlerinin her üç sanat (îcâz, itnâb ve musâvât)ı kullanılmaktadır. Fakat eser daha çok öz bir metin mahiyeti taşımaktadır. Curcânî, yeri gelir îcâz, yeri gelir itnâb, yeri gelir musâvât sanatlarını kullanır. Bir belâgat üstadı olan Curcânî, söz konusu sanatları yerli yerinde kullanarak sözün hakkını verir. Ayrıca istidlâl yöntemlerinden semânın kapsamında yer alan ayet ve Arap sözlerine yer verirken, hadis ve şiire yer vermemektedir. Bunun yanında diğer istidlâl yöntemlerinden icmâ, kıyas, istishâb ve özellikle illet kavramlarına yer vermektedir. Eser, içerdiği örneklerle de zengin bir konuma sahiptir. Eserin hedefine bağlı kalarak zaman zaman istitrâd yöntemiyle başka konulara ve ihtilaflara değindiğini görmek mümkündür. Ayrıca eserin günümüzde sıklıkla kullanılan metinlere nazaran daha kuşatıcı olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu metinlere karşı eleştirilebilecek noktalarından da bahsetmek mümkündür. Ama sarf ilminde başvurulmaya değer bir kaynak mahiyetine sahiptir.

KAYNAKÇA

Ahmed Efendi, Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân 1405/1985.

Akalın, Şükrü Halûk v.d., *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2012.

Bedevî, Ahmed Ahmed, '*Abdulkâhir el-Curcânî ve cuhûduhu fi'l-belâgati'l-'arabiyye*, Dâru mısır, Kâhire 1962.

Boyalık, Mehmet Taha, *Abdulkâhir Curcânî'nin Sözdizimi Teorisi Ve Tefsir Geleneğine Etkisi*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Bolelli, Nusrettin, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 2013.

Bulut, Ali, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2015.

_____, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, İFAV, İstanbul 2015.

Çelebî, Kâtip, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, Muessesetu't-târîhi'l-'arabî, y.y., t.y.

Demirayak, Kenan, "el-Maksûd", *DİA*, Ankara 2003.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2015.

Demir, İsmail, *İbn Mu'tin'in Kitâbu'l-Fusûl Fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişâd*, İlahiyat Fakültesi Dergisi 3-2015.

Durmuş, İsmail, "İstişâd", *DİA* İstanbul 2001.

_____, "Hemze", *DİA*, İstanbul 1998.

ed-Dâvûdî, Muhammed b. Ali, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân t.y.

el-Afgânî, Sa'îd, *Fî usûli'n-nahv*, el-Mektebetu'l-islâmî, Beyrût 1407/1987.

el-Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-hâncî, Kâhire 1418/1998.

el-Bağdâdî, İsmâîl Paşa, *Hediyyetu'l-'ârifîn Esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, Beyrût, Lubnân 1951.

el-Bâharzî, Alî b. el-Hasen, *Dumyetu'l-kasr ve 'usratu ehli'l-'asr*, thk. Muhammed Altuncî, Dâru'l-cîl, Beyrût 1414/1993.

el-Cârim, Ali, Emîn, Mustafâ, *el-Belâgatu'l-vâziha*, thk. Kasım Muhammed en-Nûrî, Mektebetu daru'l-fecr, Dimeşk, Beyrût 1435/2014.

el-Cevherî İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru'l-hadîs, Kâhire 1430/2009.

el-Cezâirî, Yahya b. Muhammed, *İrtikâu's-siyâde fî 'ilmi usûli'n-nahv*, thk. Abdurrezzâk Abdurrahman es-Sa'dî, Dâru'l-enbâr, Irak, er-Ramâdî 1411/1990.

el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-i'câz*, thk. Ebû Fehr Mahmud Muhammed Şakir, nşr. Matba'atu'l-medenî, Kâhire-Dâru'l-medenî, Cidde, Mektebetu'l-hâncî, Kâhire, Mısır 1413/1992.

_____ , *Dercu'd-durer fî tefsîri'l-âyî ve's-suver*, thk. Velîd b. Ahmed b. Sâlih el-Huseyn-İyad Abdullatîf el-Kaysî, Mecelletu'l-hikme, Manchester, Britanya 1429/2008.

_____ , *Esrâru'l-belâga*, thk. Ebû Fehr Mahmud Muhammed Şakir, nşr. Dâru'l-medenî, Cidde, Matbaatu'l-medenî, Kâhire, Mısır 1412/1991.

_____ , *Kitâbu'l-muktesid fî şerhi'l-îzâh*, thk. Kazım Bahr el-Mercân, el-Cumhuriyetu'l-irâkiyye vizâretu's-sekâfeti ve'l-e'lâm, Dâru'r-reşîd, Bağdat 1982.

_____ , *el-Umud Kitâbun fî't-tasrîf*, thk. el-Bedrâvî Zehrân, Dâru'l-me'ârif, Kâhire 1995.

_____ , *el-Miftâh fî's-sarf*, thk. Ali Tevfîk el-Hamed, Muessesetu'r-risâle-Dâru'l-emel, Beyrût 1407/1987.

el-Curcânî, Alî b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût, Lubnân 1424/2003.

el-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kâhire, Mısır 1418/1998.

_____ , *el-İgrâb fî cedeli'l-'irâb ve lume'i'l-edille*, thk. Sa'îd el-Afgânî, Dâru'l-fikr, Beyrût 1391/1971.

el-Esmer, Râcî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ilmi's-sarf*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût, Lubnân 1418/1997.

el-Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu şâfiyeti ibni'l-hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasen-Muhammed ez-Zekrâf-Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût, Lubnân, 1402/1982.

el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahvi ve'l-luga*, thk. Muhammed el-Mısırî, Dâru sa'du'd-dîn, Dimeşk 1421/2000.

el-Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-udebâ İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrût, Lubnân 1993.

el-Hânsârî, Muhammed Bâkir b. Zeynilâbidîn, *Ravzâtu'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâi ve's-sadât*, ed-Dâru'l-islâmiyye, Beyrût 1411/1991.

el-Haşîmî, Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, el-Mektebetu'l-'asriyye, Seydâ-Beyrut 1999.

el-İşbîlî, Alî b. Mu'min, *el-Mumti'u fî't-tasrîf*, thk. Fahreddîn Kabâve, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, Lubnân 1407/1987.

el-Kazvînî, Muhammed b. Abdirrahman, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga el-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân 1424/2003.

el-Kıfî, Alî b. Yûsuf, *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kâhire, Mısır, Muessetu'l-kutubi's-sekâfiyye, Beyrût, Lubnân 1406/1986.

el-Kutubî Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*, thk. İhsân Abbas, Dâru sadır, Beyrût t.y.

el-Malh, Hasan Hamîs Sa'îd, *Nazariyetu't-ta'lîl fî'n-nahvi'l-'arabî beyne'l-kudemâi ve'l-muhdesîn*, Dâru's-şurûk, Ammân, Ürdün 2000.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *'Ulûmu'l-belâga el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, Lubnan 1414/1993.

—————, *Târihu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rîfu biricâlihâ*, Şeriketu mektebeti ve matba'ati mustafâ el-bâbî el-halebî ve evlâdihi bımısır, Kâhire 1369/1950.

el-Mutenebbî, Ahmed b. el-Hüseyn, *Dîvânu'l-mutenebbî*, Dâru beyrût, Beyrût 1403/1983.

el-Uşmûnî, Alî b. Muhammed, *Şerhu'l-eşmûnî 'alâ elfiyeti ibni mâlik (Menhecu's-sâlik ilâ elfiyeti ibni mâlik)*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrût, Lubnân 1375/1955.

el-Yûsî, Hasen b. Mes'ûd, *Zehru'l-ekem fî'l-emsâl ve'l-hikem*, thk. Muhammed Hacî-Muhammed el-Ehzar, Dâru's-sekâfe, ed-Dâru'l-beyzâ, el-Megrib (Fas) 1401/1981.

el-Yâfî, Abdullâh b. Es'ad, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibrete'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zemân*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân 1417/1997.

el-Yemânî, Abdalbâkî b. Abdulmecîd *İşâretu't-ta'yîn fî terâcumî'n-nuhâti vel'-lugaviyyîn*, thk. Abdulmecîd Diyâb, Şeriketu't-tibâ'eti'l-'arabiyyeti's-su'ûdiyye, Riyâd 1406/1986.

Eren, A. Cüneyt – Uzunoğlu, M. Vecih, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2014.

Ergin, Mehmet Cevat, *Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine*, Marife, yıl, 9, sayı, 1, Bahar 2009.

es-Subkî, Abdulvehhâb b. Alî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Huluv, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'arabiyye, Kâhire t.y.

es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Bugyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-fıkr, Beyrût 1399/1979.

—————, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*, thk. Abdulkâim 'Atiyye, Dâru'l-beyrûtî, Dimeşk 1427/2006.

et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsû'atu keşşâfi istilâhâti'l-funûni ve'l-'ul'um*, thk. Ali Dehrûc, Mektebetu lubnân nâşirûn, Beyrût, Lubnân 1996.

et-Temîmî, Ahmed b. Mûsâ, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kıraât*, thk. Şevkî Zayf, Dâru'l-me'ârif, bimısr, Kâhire 1972.

ez-Zehbî Muhammed b. Ahmed, *Siyeru e'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâût-Muhammed Na'im el-'Araksûsî, Muessesetu'r-risâle, Beyrût 1405/1985.

—————, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtu'l-meşâhiri ve'l-e'lâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, nşr. Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrût, Lubnân 1414/1994.

—————, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zaglûl, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, Lubnân 1405/1985.

ez-Ziriklî, Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd, *el-E'lâm Kâmûsu terâcimi li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-'arabi ve'l-musta'ribîne ve'l-musteşrikîn*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrût, Lubnân 2002.

Günel, Fuat, “CURCÂNÎ Ebû'l-Hasen”, *DİA*, İstanbul 1993.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Abdulkâhir el-Curcânî”, *DİA*, İstanbul 1988.

İbn Cinnî, Osman, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-'ilmiyye, y.y. 1371/1952.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'arab*, Dâru Sadır, Beyrût t.y.

İbnu'l-'Îmâd, Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâût, Dâru ibn kesîr, Dimeşk, Beyrût 1410/1989.

İbn Yaîş, Yaîş b. Alî, *Şerhu'l-mulûkî fi't-tasrîf*, thk. Fahreddîn Kabâve, el-Mektebetu'l-'arabiyye, Halep 1393/1973.

İzgi, Cevat, ‘‘Ebîverdi’’, *DİA*, İstanbul 1994.

Karaman, Hayreddin v.d., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2012.

Konaklı, Numan, *Abdulkâhir Curcânî’nin İ’câzü’l-Kur’an Fikrine Katkıları*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Kılıç, Hulûsi, ‘‘Sarf’’, *DİA*, İstanbul 2009.

Kur’ân-ı Kerim

Kurtuluş, Rıza, ‘‘Curcân’’, *DİA*, İstanbul 1993.

Matlûb, Ahmed, *‘Abdulkâhir el-Curcânî belâgatuhu ve nakduhu*, nşr. Vekâletü’l-matbûât Kuveyt, Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrût 1393/1973.

Mecmû’atu’s-sarf (Emsile, Binâ, Maksûd, ‘İzzî), Şifâ Yayınevi, Zeytinburnu, İstanbul 2012.

Murâd, Velîd Muhammed, *Nazeriyyetu’n-nazm ve kîmetuhe’l-‘ilmiyye fi’d-dirâsâti’l-lugaviyye ‘inde ‘Abdulkâhir el-Curcânî*, Dâru’l-fikr, Dimeşk, Suriye 1403/1983.

Muhaymir, Fuâd Ali, *Felsefetu ‘Abdulkâhir el-Curcânî en-naviyye fi delâili’l-‘icâz*, Dâru’s-sekâfe, y.y., t.y.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, ‘‘Ebû Ali el-Fârisî’’ *DİA*, İstanbul 1994.

Özel, Ahmet, ‘‘ZENCÂNÎ’’, *DİA*, İstanbul 2013.

Yavuz, Mehmet, ‘‘İbn Cinnî’’, *DİA*, İstanbul 1999.

Zayf, Şevkî, *el-Belâga Tatavvurun ve târîhun*, Dâru’l-me’ârif, Kâhire 1965.

İnternet Kaynakları

<http://www.nooonbooks.dz/languages/o-u-u-o-o-o-u-o-o-o-oso/u-u-o-o-o-o-u-u-o-o-o-u-o-o-o-oso/%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A7%D8%AD-%D9%81%D9%8A%D9%85%D8%A7-%D9%8A%D8%AA%D9%88%D8%B5%D9%84-%D8%A8%D9%87-%D9%84%D9%84%D8%B9%D8%B2%D9%89-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%AD.html>, 17

Eylül 2017.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=NAD%C4%B0R,1

1. Aralık 2017.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Bünyamin ORTA
Doğum Yeri	Karlıova
Doğum Tarihi	01.11.1990

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat
Bölüm	İlahiyat

YABANCI DİL BİLGİSİ

Arapça	KPDS (82.5) YÖK DİL (80)
--------	--------------------------

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Diyanet İşleri Başkanlığı
Görevi/Pozisyonu	Kur'an Kursu Öğreticisi
Tecrübe Süresi	6 Yıl, 8 Ay

KATILDIĞI

Kurslar	Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Simani Mah. 185. Sok. A Blok Dış Kapı 9/1 İç Kapı 4
E-mail	Bunyaminorta@hotmail.com

